

22. juli

(et utvalg tekster)

22. juli (et utvalg tekster)

Terrorangrepene på regjeringskvartalet og Utøya 22. juli 2011 var så sjokkerende og tragiske at de fortsatt er vanskelige å ta inn over seg. En mann drepte åtte mennesker med bomben som gikk av i regjeringskvartalet og kjørte deretter til AUFs sommerleir på Utøya der han skjøt og drepte 69 mennesker, de fleste av dem ungdommer. Enkelte ganger kan det være fristende å skyve disse tankene vekk eller avvise at 22. juli har relevans i ettertid. Terrorangrepene var noe som skjedde da, utført av «en ensom ulv», en skruppelløs mann drevet av høyreekstrem ideologi.

Men det er mange grunner til å reflektere rundt 22. juli. Stor avstand mellom ulike miljøer kan gjøre det vanskelig å nærme seg temaet i offentlig debatt. I Norge har vi sett at 22. juli har vært brukt og misbrukt i offentligheten i uttrykk som *å spille 22. juli-kortet*, *offermentalitet* og liknende. Selv om terroristen sto alene bak angrepene, vet vi at det fortsatt finnes grupperinger som fremmer samme tankegods.

Du som er elev i videregående skole, var i tidlig barneskolealder da terrorangrepene fant sted. Du ble kanskje skjermet fra mengden av medieoppslag de påfølgende dagene og husker lite eller ingenting, men det som hendte preger samfunnet rundt deg i dag. For at du og kommende generasjoner skal få kunnskap om terrorangrepene, trengs det stadig nye framstillinger av hendelsene og tematikken. Nye fortellinger og analyser bidrar til å forstå terroren

og sette den inn i en sammenheng, motvirke konspirasjonsteorier og gi innblikk i og forståelse for hva ekstreme ideologier kan føre til. Slik kan vi lære av det som skjedde.

Terroristen ønsket å ramme Arbeiderpartiet og AUF, og hadde en politisk agenda. Mange av de overlevende og etterlatte har fortsatt en tung bær med seg videre og vil aldri kunne bli ferdige med det som hendte. Angrepene fikk store samfunnsmessige konsekvenser. Årene etterpå har vist at debattklimaet er blitt tøffere, og flere som deltar i offentlig debatt utsettes for hets og hatprat. Mange spørsmål står fortsatt ubesvarte etter 22. juli, og det er viktig at vi fortsetter å diskutere dem. Hvordan skal vi som samfunn forholde oss til ekstremistiske ytringer? Hvordan skal vi klare å kjempe for ytringsfriheten, sett i lys av hva ekstremisme kan føre til? Mange mener at alle ytringer skal få slippe til, så lenge de holder seg innenfor loven. Andre mener at vi må ta ansvar ved å begrense oss. Hvor går grensen mellom krenkelser og toleranse for andres meninger?

I løpet av de nær ti årene som er gått siden terrorhendelsene, er 22. juli blitt behandlet i ulike sjangre, former og uttrykk. Filmer, tv-serier, bøker, dikt, taler og utstillinger er viktige bidrag for å klare å forstå det som er vanskelig å forstå. I arbeidet med denne antologien har det vært nødvendig å foreta valg. Målet har vært å sette sammen et utvalg tekster som gir et bilde av terrorangrepene, reaksjonene, rettssaken og utenforskapet, og av ekstremismen som førte til ugjerningene. Vi har samlet ulike bidrag fra sakprosa og skjønnlitteratur, og har valgt prosaskrivning som sjanger. Å gi seg i kast med en bok om 22. juli kan kreve mye, men vi håper at spennet i de ulike tekstene gir deg mulighet til å finne *din* inngang til temaet.

For å søke helhetlige svar kan du gå til de mange bokutgivelsene som er kommet om 22. juli utover de 17 utdragene som er valgt ut her. Gjennom dette utvalget har vi ønsket å vise hvordan bøkene representerer ulike vinklinger og blikk inn i et stort og mørkt sakskompleks, og at det å gå inn i dem er opplysende og meningsfullt. Vi har valgt å utelate kjente sitater, dikt og sang-tekster. Vi mener at bøker, uansett hvor sterk lesning de måtte by på, kan gi en egen ro og rytme som er verdifull i møte med tematikken. Leser du utdragene i rekkefølge, vil du også kunne danne deg et bilde av hendelsesforløpet og tiden etterpå.

Forhåpentligvis kan antologien bidra til å gi kunnskap om hva som hendte, hvem som ble rammet og hvorfor. Ønsket har vært å vise historien fra ulike vinkler, slik at du som leser skal kunne få nye perspektiver. Vi håper utdragene vil bidra til nye tanker og diskusjoner både om hvorfor det hendte og om hvordan vi kan møte strømninger som støtter opp om farlig tankegods med et klart mål om å unngå at noe liknende skjer igjen.

Joakim Lie og Anne-Lise Sognnes
Stiftelsen Fritt Ord

Silje Tretvoll og Troels Posselt
Foreningen !les

Innhold

Terrorangrepene

- 11 Aina M. Ertzeid, *15:25*
19 Prableen Kaur, *Jeg er Prableen*
27 Anna Bache-Wiig og Siv Rajendram Eliassen,
Utøya 22. juli
37 Hans Olav Lahlum, *Et kvart liv.*
Håvard Vederhus 1989–2011
59 Bjørn og Aase Margrethe Juvet, *Med livet om innsats.*
Historien om en redningsaksjon på Utøya 22. juli 2011

Reaksjoner

- 69 Erika Fatland, *Året uten sommer*
79 Jan Kjærstad, *Menneskets vidde*
89 Sumaya Jirde Ali, *Ikkje ver redd sånne som meg*
95 Brit Bildøen, *Sju dagar i august*

Rettsaken

- 105 Kristopher Schau, *Rettsnotater 22. juli-saken,*
Oslo tinghus 2012
113 Åsne Seierstad, *En av oss. En fortelling om Norge*
123 Kjetil S. Østli, *Rettferdighet er bare et ord.*
22. juli og rettsaken mot Anders Behring Breivik

Utenforskap og ekstremisme

- 135 Aage S. Borchgrevink, *En norsk tragedie.*
Anders Behring Breivik og veien til Utøya
143 Tomas Espedal, *Bergenens*
149 Harald S. Klungtveit, *Nynazister blant oss.*
På innsiden av den nye høyreekstremismen
163 Karl Ove Knausgård, *Min kamp 6*
169 Eivind Trædal, *Hvorfor ytre høyre vinner*
debatten. Og hvordan vi kan stoppe dem

Terrorangrepene

Fredag 22. juli 2011 sprengte bilbommen i regjeringskvartalet klokken 15.25.22. I dette kvartalet hadde Norges statsminister, regjering og flere departementer kontor. Terrorhandlingen drepte åtte mennesker, 200 personer ble skadet, og bomben førte til store materielle skader. Aina M. Ertzeid var i Høyblokka da det smalt. Hun har skrevet romanen om Agnes som er på jobb som rådgiver i den sommerstille bygningen idet bomben går av.

Så skjer det: Et dypt drønn. En vind farer gjennom rommet. Bygget løftes opp og faller ned igjen. Noe støter henne i magen. Vinduene knaker. Et brak. Støv overalt, i munnen og halsen. Hun kan ikke se. Vondt i brystet. Hun får ikke puste. Er det gift? Gass? Dør hun nå? Hun åpner munnen, men det er ingen luft å trekke inn. Halsen er tett, det svir. Hun får ikke luft. *Nå dør hun.*

Så kan hun se, selv om alt er tåkete. Hun puster. Hun kan puste. Hun blir ikke kvalt. Hun trekker pusten igjen. Et øyeblikk kjennes det som om hun skal le. Det rykker i kinnene, men det kommer ingen lyd. Hun ser seg rundt. Et av vinduene er kastet inn i rommet og ligger på gulvet foran henne. Hele karmen har fulgt med. Glasset har rullet seg sammen som en matte og ligger løst på gulvet. Ledninger henger fra pulten i en stor floke. Veggen mot nabokontoret er skjev. Hun ser flere ganger på de samme tingene. Glasset, vinduet, veggen. Glasset, vinduet, veggen.

Hvor er vesken? Hun ser mot bordet der hun pleier å ha den, ser bare glasskår. Hvor er den blitt av? Så oppdager hun den, innerst i bokhyllen. Hvordan har den kommet dit? Hun står stille og ser på den før hun trækker forsiktig på vinduet på gulvet, strekker seg etter den, får tak i den ene stroppen, trekker den til seg og beveger seg mot døren.

Utenfor kontoret henger plater ned fra taket. Strømmen har gått. Et gråhvitt lys fyller bygget, som en tåke. Gardinene blafrer i betongrutene. Vinduene er borte. Det lukter røyk.

Brannalarmen skjærer gjennom bygget. *Alarm!* Hun ser på vesken hun holder i hendene, setter den fra seg, begynner å løpe. Hun løper bortover korridoren, føler at hun ikke kan se, men hun ser jo, for hun finner veien ut og løper ikke inn i noe. Det er som om synet er delvis skrudd av. Hun ser bare det som er rett foran seg, ikke lenger frem og ikke til siden. En dør ligger på skrå over korridoren. Hun stopper, tar et skritt tilbake før hun skjønner at hun må forbi. Hun klatrer over den og løper videre.

Gulvet er dekket av glass og bygningsdeler. En stol og et skap står midt i gangen. Korridoren er tåkete. Det lukter røyk. *9/11. Scandinavian Star.* Ut. Hun må ut. Hun hoster og hoster. Hun løper videre, kommer til trappeoppgangen, stopper et øyeblikk. En stemme roper hjelp. En tanke klarner: Det kan være at dette ikke går bra. Hun tenker det rolig, som en faktaopplysning. *Olav!*

Han kommer til å få beskjed via jobben. Hun må få tak i ham. Hun løper nedover trappen, gjentar navnet inni seg, i takt med pulsslagene. Olav, Olav, Olav.

Hun teller etasjene mens hun raser nedover trappene. Ser på tallene som står ved døren i hver etasje. Syvende, sjettede, femte. Olav, Olav, Olav. Brannalarmen skingrer, gir gjenlyd i den tomme trappeoppgangen. Er det ikke noen andre her? Hvorfor kommer de ikke? Vil utgangen være blokkert? Vil hun havne et sted hvor hun ikke kommer videre? Hun må langt nok ned til at hun kan hoppe ut gjennom vinduet og ha en sjanse til å overleve.

Det er mørkere i de nederste etasjene. Vann sildrer langs veggen fra avrevne rør. Vinduer ligger kastet nedover trappene. Det er glass overalt, vridde persiennner. Et sted står en vindusramme på tvers over trappen. Hun prøver å komme seg over, men er ikke lang nok i beina. Hun sparker til den, men den rikker seg ikke. Glasset er blåst ut og ligger som et spraglet teppe lenger nede i trappen. Tagger av glass står igjen på innsiden av rammen. Hun bøyer seg ned, kryper gjennom rammen, kjenner at nakken kommer borti noe. Hun tar hånden bak, det er vått, det er blod på hånden da hun tar den frem igjen, men det gjør ikke vondt.

Tredje etasje. Hun stopper brått før trappen. Rekkverket er blåst bort. Det ser ut som trappen har løsnet. Den kommer til å rase sammen om hun trækker på den. Hun ser seg om. Hvor er de andre? Hun dytter på det øverste trinnet med foten, går tilbake, men hun har ikke noe valg. Hun må ned, ut. Hun løper fort nedover. Det kjennes som om trinnene gir etter når hun trækker på dem, men hun kommer seg ned.

Andre etasje. En nesten rund dam med mørkerødt blod på det lyse gulvet foran heisen. Hun ser seg rundt. Det er ingen der. Ingen blodspor bortover gangen eller i trappene. Hvor kommer blodet fra? *Skader*, tenker hun, *alvorlige*, men tankene er som uskarpe bilder tatt fra lang avstand.

Hun løper videre, ned i første etasje. Knust betong. Ruiner. Fra taket henger ledninger og avrevne rør. Innover mot resepsjonsområdet er alt mørkt. Ytterveggene er blåst vekk.

Hun løper korteste vei mot lyset utenfor, i nesten rett linje fra trappen, hopper ned fra en liten kant, og så er hun ute.

Støv og papirer daler mot bakken. Plassen er dekket av grått støv, vridde metall og bygningsrester. Det står flammer langs siden av R4. Tykk, mørk røyk velter ut av de øverste etasjene. Alt virker øde. Utslettet. Det er stille. Samtidig skingrer brannalarmen, som en diger telefon som ingen besvarer.

Tre personer kommer ut av bygget lenger borte. Ved branntrappen. *Brann*. Oppmøtested ved brann er Einar Gerhardsens plass. Hun løper over veien mot fontenen, ser seg om etter hjelpepersonale, ser for seg et slags Røde Kors-telt, et sted å sette seg ned, et varmt teppe, noen å snakke med. Hun skal være sterk. Hvorfor er det ingen her? Alt hun ser, er en fyr med bandasje på hodet og en ambulansemedarbeider som står helt stille. Det virker ikke som de ser henne. Hun stopper et kort øyeblikk, ser på røyken fra R4. Bygningene kommer til å falle sammen. Alt kommer til å rase. Hun kan ikke stå her.

Hun løper ned bakken mot Youngstorget. Det har samlet seg mange mennesker på plassen. De ser opp mot Høyblokken mens de snakker i telefoner. *Telefon*. Hun får låne telefon av en dame, slår nummeret feil to ganger.

– Det har vært en eksplosjon i regjeringskvartalet, sier hun og hoster voldsomt. Det kjennes som om hun har fliser i luftveiene. – Kan du komme med nøkkelen? Hun hører at Olav ikke skjønner alvorret, han sukker, tror sikkert det er en unnskyldning for at han må komme. Hun blir usikker selv også, kanskje er det ikke så alvorlig som hun har tenkt.

– Alt er ødelagt, sier hun, som om hun må bevise noe. – Alt er igjen inne, jeg måtte bare løpe. Hun klarer ikke å tenke ut mer å si. Ordene er så vanskelige å få tak i, fjerne og oppløselige. Olav sier han skal komme med nøklene, men at han må gjøre noen ærender først. Hun sier ja, og så legger de på. Hun gir telefonen tilbake til damen og trekker lenger inn på torget.

– Hvordan går det med deg, er det en som spør. Det er en dame som står bak en av fruktbodene. – Du blør, er du skadet? Agnes tar seg til kinnnet og får blod på fingeren. Hun husker blodet i nakken og tar hånden bak for å kjenne. Hun har blod nederst på genserermet. Damen i fruktboden gir henne en serviett. Gråten presser bak øynene, men det kommer ingen tårer.

Hvor er de andre fra Høyblokken? Det står flere brannbiler på torget. Blålysene flakker. Hun kan ikke huske å ha hørt noen sirener. Er det sirener nå? Hun kan ikke høre noen, men hun er usikker, stoler ikke på sansene sine. Hun spør en av brannmennene om det ikke er en samlingsplass noe sted. Han sier at de kan samles i nordøstre hjørne. Nordøstre? Hun forsøker å gå opp igjen mot Høyblokken for å se etter de andre, men politiet er i ferd med å sperre av gatene rundt Youngstorget. Hun blir bedt om å trekke seg tilbake. Større og større områder sperres av. Hun spør en politimann. – Skal jeg holde meg her? Skal jeg gå? Er det ikke noen som skal registrere hvem som har kommet ut av bygget? Han ser uforstående på henne. Da hun gjentar spørsmålet om registrering, sier han at det selvfølgelig er en slik registreringsordning, og tar opp en krøllete papirlapp fra lommen og spør om navn og fødselsnummer. Han skribler ned opplysningene før han sier at hun må fjerne seg.

Politiet har sperret av hele Youngstorget. Hun trekker ned mot Storgata. I en sidegate ved Politidirektoratet får hun øye på noen hun kjenner igjen fra Høyblokken, og går bort til dem. Hun vet ikke hvilken avdeling de jobber i, husker bare at de pleier å sitte ved det høye bordet lengst til høyre i kantinen. Flere av dem er i telefonen. De ringer til andre som har vært på jobb. De snakker i telefonen og med hverandre samtidig. De har visst ringt flere ganger til en som heter Jonas, uten å få svar.

– Så du ham, er det en som spør Agnes.

Jonas? Hun kan ikke huske noen som heter Jonas.

– Han sitter jo i samme etasje som deg, sier en dame utålmodig.

– Du vet, Jonas, ung fyr, låner et kontor i korridoren oppe hos dere nå i sommer, sier en mann høyt og fort. Alle ser insisterende på henne.

– Vestlending, litt rund, med briller.

Tankene bruker så lang tid på å klarne.

– Vet du om han fortsatt var på jobb?

– Ifølge Gunnar var han det, sier en annen. – Gunnar snakket med ham i telefonen like før. Da var Jonas på kontoret.

– Så du ham?

– Hvem?

– Jonas, vel.

Det var Jonas. Agnes forstår det nå. Stemmen som ropte om hjelp. Det må ha vært Jonas. Da hun løp i korridoren. Han ropte om hjelp, men hun stoppet ikke. Hun løp bare videre. Dette kan ingen få vite. Dette kan hun aldri si til noen. Øynene rundt henne ser på henne, ventende, granskende. Hun må si noe. Nei, hun kan ikke si det. Kanskje var det bare noe hun innbilte seg. Kanskje var det noen som hostet. Kanskje var det ikke Jonas. Hun er ikke engang sikker på hvilket kontor han sitter på. Hun trenger ikke å si noe. Ingen kan vite at hun hørte noe. Hun kan holde det for seg selv. Men nei, hun hørte et tydelig rop om hjelp. Det kommer til å slite henne i stykker. Fra dette tidspunktet er livet hennes endret for alltid. Hun kan ikke leve med en sånn hemmelighet.

Hva om Jonas ligger klemt og ikke kommer seg løs? Hva om utgangen til kontoret hans er sperret? Hva om han er hardt skadet. Hun må si det, få noen til å redde ham ut. Etterpå kommer alle til å vite at hun løp uten å hjelpe. Kanskje er det for sent. Det vil være Agnes' feil. Fordi hun løp, fordi hun ikke sa fra før. Hvis Jonas er død nå, kan ikke Agnes leve.

Så er det en mann som får tak i moren til Jonas på telefonen. Jonas skal være lettere skadet og sitte på en buss på vei til legevakten. – Å, det var bra, sier en av de andre og tar seg til brystet. Flere smiler. Agnes begynner å riste. Først i beina, deretter i armene. Hun snur seg så de ikke skal se, og går vekk fra dem. Hun følger etter en gruppe som går bortover Storgata i retning Kirkeristen, motsatt av dit hun skal. Hun driver bare med.

Som nestleder i Oslo AUF deltok Prableen Kaur på sommerleir på Utøya. Hun var der 22. juli, og i likhet med mange andre var det bare så vidt hun berget livet. I boka hun skrev i de påfølgende månedene, tar hun for seg oppveksten i Oslo, terrorangrepet 22. juli og tiden etterpå.

Sommerens vakreste eventyr

Det regnet og regnet og regnet. Jeg gikk opp den gjørmete stien mens jeg lurte på hvorfor jeg gadd. I den ene hånden hadde jeg en overfylt veske og i den andre en tung koffert. Jeg var overbevist om at jeg ville skli og bli full av gjørme. Samtidig tenkte jeg på innlegget jeg skulle holde etter Gro Harlem Brundtland. Kvelden før hadde jeg fått en telefon om at jeg var en av de ti som var plukket ut.

Dagen før hadde jeg også vært på Utøya. Været var fint, og jeg satt i bakken sammen med Arshad og Håvard. Arshad var bestevennen min, Håvard var leder i AUF i Oslo. Vi hadde hørt Jonas Gahr Støre innlede til Midtøsten-debatt. Solen skinte så sterkt at jeg fikk skille i nakken før hele debatten var ferdig.

Etter debatten var det klart for fotballkamp mellom Oslo og Sør-Trøndelag. Vi fra Oslo hadde kledd oss i helt like gråfargede T-skjorter med *jegstemmer.no*-logoer, vår egen kampanje til valgkampen, mens trønderne troppet opp i skikkelige fotballdrakter og varmet opp mens de ropte høyt og jogget på linje. Til tross for at Støre spilte på laget vårt, ble vi rundspilt. Håvard og jeg stod på sidelinjen sammen med resten av delegasjonen og heiet av full hals. Noen var så ivrige at de ble hese.

Under hele leiroppholdet hadde Håvard skrevet flere nyhetsaker til hjemmesiden til AUF i Oslo. De var «grundige og gjennomarbeidede» som han selv sa, og han viste dem stolt frem til meg. Innerst inne måtte jeg le av at han tok det så høytidelig. Det var noe han var veldig klar over selv.

Senere på dagen var det politiske verksteder. Håvard og jeg diskuterte om vi skulle dra på verkstedet om Sør-Sudan eller om norsk oljepolitikk. Jeg hadde mest lyst til å lære mer om Sør-Sudan, men det endte med at vi dro på sistnevnte. Håvard var mest opp-tatt av å fikse på hjemmesiden, og hele tiden måtte han vise meg alt. Etterpå bestemte vi oss for å droppe det neste verkstedet. På vei ned den lange grusveien snudde vi, men så begynte noen av de andre fra Oslo-delegasjonen å erte oss og si at vi var dårlige ledere og forbilder som ikke ville være med. Motvillig ombestemte vi oss.

Hvis man stod på kaia, hvor alle kom med båten MS «Thorbjørn», kunne man se det hvite informasjonshuset. Der kunne man få all den informasjonen man kunne trenge i løpet av et leiropphold.

Fra kaia gikk en liten vei med fotballbanen på høyre side. Når man passerte det hvite huset, kom man til et lite tun med stabburet på venstre side og den store låven på høyre side. På forsiden av stabburet gikk det en sti til Skolestua. Det markerte retningen til sørspissen av øya. Hvis man fortsatte opp den bratte grusveien, gikk man langs det som kalles «bakken», der politiske innledninger og verksteder ble holdt hvis været tillot det. Litt lenger opp var det tre hytter. Når de var passert, kom man til den åpne plassen foran Kafébygget. Den åpne plassen hellet slakt mot en stor gresslette, som var teltplassen. På baksiden av Kafébygget lå Utescenen, plassen der alle konsertene blir holdt.

Datarock holdt konsert torsdag kveld og spredte om seg med godt humør. Musikken kunne høres over hele øya, men jeg var sliten og hadde mest lyst til å legge meg tidlig. I tillegg hadde det rent over da Arshad og jeg kranglet om noen bagateller, så jeg bestemte meg for å gå til Skolestua. På grunn av pollenallergien min hadde jeg fått inneplass, men da jeg kom frem til rommet mitt og så at det var fullt av skrålende mennesker, ble jeg irritert. Jeg skjønnte at det ville bli dårlig med søvn, og jeg kjente at jeg ikke hadde mer tålmodighet. I siste liten samlet jeg sammen tingene mine og småløp for å rekke den siste båten over til fastlandet.

Da jeg kom hjem senere på kvelden, fikk jeg beskjed om at jeg skulle holde innlegg etter Gro. Jeg prøvde iherdig å skrive, men fikk det ikke helt til. Jeg fortalte Ida, bestevenninnen min, at jeg var sliten og måtte skrive innlegg.

– Må du dra i morgen, da? Kan du ikke bare droppe det?

– Nei, jeg må nok dra. Det er bare sånn det er.

Jeg kontaktet noen venner og snakket litt rundt ulike temaer som kunne egne seg for innlegget: likestillingskamp i Norge og u-land, todelt foreldrepermisjon. Men jeg klarte ikke å komme i gang med skrivingen, så jeg ga opp og gikk og la meg. Jeg bestemte meg for å prøve å skrive ferdig innlegget om morgenen dagen etter.

Da jeg kom tilbake til Utøya neste dag, spilte noen AUF-ere badminton i regnet. Det dårlige været hadde tydeligvis ikke lagt noen demper på stemningen. Skolestua lå idyllisk plassert i en lysning mellom trærne, ikke langt fra sørspissen. Utenfor inngangsdøren stod gummistøvler på rekke og rad. Jeg så ned på mine egne mens jeg trykket dem ned i gjørmene med vilje. Jeg falt ikke.

Jeg satte fra meg bagasjen i Skolestua før jeg gikk opp til teltleiren. Jeg var litt forsinket til AUF i Oslo sitt morgenmøte. En gjeng samlet seg i det oppslåtte partyteltet. Noen frøs, og noen smale blikk avslørte lite søvn. Beskjeder ble mottatt før alle fortsatte med sitt.

Sammen med et par andre fra delegasjonen drodlet jeg litt rundt temavalg til innlegget. Det endte opp med en sammenlikning av likestillingskampen i Norge og i Midtøsten, sett i lys av den arabiske våren. Jeg skrev ned innlegget og øvde på det for meg selv.

Man kunne nesten merke i luften at Gro Harlem Brundtland hadde ankommet Utøya. Ivrige AUF-ere fortet seg til Storsalen for å sikre seg gode plasser. Stemningen var elektrisk.

Jeg satt ganske langt fremme. Salen var full, og rundt meg satt folk og hvisket om alt Gro hadde fått til, alt hun hadde satt på dagsordenen. Journalistene satt klare med pennene sine, fotografene hadde stilt inn kameratelefonene. Jeg prøvde å følge med på hva som skjedde, samtidig som jeg skumleste innlegget jeg skulle holde. Jeg følte meg ikke så godt forberedt, og hadde ikke helt den godfølelsen man har når man vet at man er klar for noe.

Fra gangen kunne vi høre AUF-ere som klappet og jublet da Gro kom inn. Folk reiste seg i vill entusiasme. Trampeklapp. Gro, Gro, Gro! AUF-leder Eskil Pedersen ble flere ganger avbrutt av applaus da han skulle introdusere innlederen.

Gro inntok talerstolen, applausen dempet seg sakte. Vi satte oss, og salen falt til ro. Hun fortalte om ulike politiske prosesser og erfaringer på en munter måte. Vi lyttet nøye til alt hun sa. Da hun sa at «alt henger sammen med alt», var det flere av AUF-erne som ble helt *starstrucked*. I 2011 hørte vi henne si det live på Utøya! Hun fortalte om sitt engasjement og inspirerte salen på en måte som bare få kan. Deretter skulle ti utvalgte AUF-ere, deriblant jeg, på talerstolen. Jeg ønsket Tore lykke til. Han var leder for AUF i Hordaland, og en av våre aller beste talere. Han svarte takk og i like måte, før han som alltid tok salen med storm. Det var de siste ordene vi skulle komme til å utveksle.

Etter bolken med Gro på programmet var det tid for lunsj, eller middag som det ble på Utøya. Matkøen utenfor Kafébygget ble lengre og lengre, og regnet ga seg ikke. Det gjorde heller ikke

latteren og den gode stemningen rundt meg. Jeg bestemte meg for å dra opp hetten på regnjakken. Venninnen min Hadia spanderte vaffel før hun tok båten over sammen med Gro.

Litt senere kom sjokkbeskjeden om bomben i Oslo. Den gjorde meg redd. Noen av AUF-erne gråt, mens andre desperat ringte rundt. Jeg prøvde å oppdatere meg på hva som hadde skjedd, men det gikk ikke. Jeg kom ikke inn på noen av nettavisene. Jeg prøvde å spørre andre, men de visste ikke mer enn meg. Mange tanker fór gjennom hodet mitt. Terrorangrep var noe jeg forbandt med steder som Afghanistan og Irak. Hadde det skjedd hjemme i lille Norge? Var det sant? Var det en gasseksplisjon, eller var det virkelig et terrorangrep?

Jeg ringte foreldrene mine, broren min og noen av vennene mine. Svigerinnen min ringte. Hun var bekymret, og fortalte at hun trodde jeg hadde vært på AUF-kontoret på Youngstorget. Alle jeg snakket med, var i god behold. Rett før vi fikk vite om eksplosjonen, hadde jeg hatt en god og lang samtale med Arshad om valgkampen og veien videre. Vi skværet opp etter kranglingen dagen før.

Folk prøvde desperat å kontakte sine egne i Osloområdet. Beskjeden om informasjonsmøtet i Kafébygget spredte seg raskt. Noen hadde begynt å gråte. All entusiasme, glede og latter var stilnet.

Storsalen ble på nytt fylt med ungdommer. Jeg hadde en klump i magen som ikke ville bort. Jeg kjente kvalmefornemmelsene. Eskil informerte oss om hva som hadde skjedd i Oslo, og Monica, Mor Utøya, fortalte hva som ville skje utover dagen. Ledelsen var tydelig preget. I salen var det mange som ikke forstod alvor et i det som hadde skjedd. Alle politiske verksteder og andre arrangementer denne dagen ble avlyst. Noen lurte på om Jens fortsatt skulle komme i morgen, andre om det ble diskotek.

AUF i Oslo og Akershus hadde et eget møte etter informasjonsmøtet. Vi oppfordret alle til å bli på øya, da all trafikk inn til Oslo var sperret. Jeg var helt fra meg samtidig som jeg måtte prøve å snakke med AUF-ere rundt meg. Håvard gråt mens han fortalte meg at foreldrene, som begge jobbet i Regjeringskvartalet, hadde dratt fra jobb for ikke så lenge siden. Vi klemte hverandre lenge.

Usikkerheten la seg som et tungt teppe over Utøya. Vi trøstet oss med at vi var trygge, siden vi var på en øy. Det var det tryggeste stedet i hele verden.

**Anna Bache-Wiig og
Siv Rajendram Eliassen**

Utdrag fra *Utøya 22. juli*

Filmmanus, skjønnlitteratur

Mens massakren pågår følger vi Kaia, 16 år, som leter etter lillesøsteren blant ungdommene som flykter, gjemmer seg og prøver å hjelpe hverandre. Manuset til spillefilmen er skrevet med utgangspunkt i hendelsene på Utøya og i nær dialog med overlevende. Filmen er regissert av Erik Poppe.

Kaja virker plutselig veldig alene. Hun ser seg rundt i skogen. Det er trestammer så langt hun kan se. Teltplassen kan skimtes mellom trærne et stykke unna. Så tar hun sats, forlater skjulestedet og løper mot den.

11. EKS. UTØYA, SKOG – FORTS.

Kaja smyger seg målrettet mot skogkanten som omgir teltleiren. Hun stanser og lytter. Skal til å løpe rett inn på plassen, men så hører hun nye skudd. Hun skvetter og trekker seg litt unna. Sniker seg som et skremt dyr langs kanten av leiren. Hun springer fra skjulested til skjulested og leter etter en vei inn mens hun hele tiden lytter etter skuddene. Hun huker seg ned bak noen busker, ser toppen av det gule teltet bak mange andre telt. Hun venter. Lytter.

Alt er merkelig stille.

Det gule teltet virker uendelig langt unna. Kaja samler mot noen sekunder. Så satser hun og springer inn på plassen.

12. EKS. UTØYA, TELTLEIREN – FORTS.

Kaja kommer seg inn mellom teltene, huker seg sammen og løper fra telt til telt. Hele tiden må hun se i bakken for ikke å snuble i teltbardunene.

Fortsatt står teltene som om ingenting har hendt. Noen forlatte sko, sekker og klær ligger tilfeldig spredt utover. Kaja stanser og lytter.

Så blir hun var en hivende pust i nærheten. Hun snur seg etter lyden. Det er en ung gutt, TOBIAS, han er bare 14–15 år. Han er kledd i gul regnjakke. Han sitter underlig stille og sammenkrøket.

KAJA

Hei.

Kaja våger seg bort til ham. Ansiktet er blekt, blikket stivt.

KAJA

Du?

Gutten reagerer fortsatt ikke. Kaja rører forsiktig ved ham.

KAJA

Går det bra?

Gutten stirrer fremfor seg. Kaja blir rådvill.

KAJA

Du? Er du der?

Hun setter seg på huk foran ham, rører ved armen hans. Ingen reaksjon. Munnen skjelver. Gutten tviholder på en mobil, han er tydelig livredd.

TOBIAS

Jeg venter.

KAJA

Hva venter du på?

Svarene kommer langsomt.

TOBIAS

Jonas.

KAJA

Hvem er Jonas?

Han svarer ikke.

KAJA
(høyere)
Hvem er Jonas?

TOBIAS
Broren min.

KAJA
Har det skjedd noe med broren din?

TOBIAS
(forvirret)
Han sa jeg skulle komme hit.

KAJA
(stresset)
Du? Du burde gjemme deg et sted.

TOBIAS
(rister på hodet)
Han kommer.

KAJA
Hva? Til teltet?

Gutten nikker.

Kaja ser seg tvilrådig rundt. Gutten er veldig eksponert der han sitter.

KAJA
Er Jonas storebroren din?

TOBIAS
Han skulle møte meg her. Men nå svarer han ikke.

Gutten er på gråten.

KAJA

Du, dette går ikke. Hør, du må ta vare på selv.

Et nytt skudd høres. De farer sammen.

KAJA

Du må løpe.

TOBIAS

Han sa jeg skulle komme hit.

KAJA

(avbryter)

Du kan ikke sitte her. Du synes lang vei.

TOBIAS

Men Jonas.

KAJA

(bestemt)

Jonas er ikke her!

Kaja ser hvor ulykkelig han virker.

KAJA

(mykere)

Hva heter du?

TOBIAS

Tobias.

KAJA

Tobias? Okei, Tobias, hør på meg nå. Du må komme deg vekk, okei? Du må løpe herifra.

TOBIAS

Men hva om Jonas kommer?

KAJA

Jonas vil helt sikkert at du skal gjemme deg.

TOBIAS

Vet ikke.

KAJA

Jeg skjønner det. Men du må prøve, ikke sant?

Gutten virker helt låst i sin beslutningsvegring. Kaja setter seg ned på huk foran ham, fanger blikket hans, griper ham om skuldrene og snakker til ham som om han var et lite barn.

KAJA

Tobias. Nå sier jeg hva Jonas vil du skal gjøre, ok?

Han ser på henne uten å svare.

KAJA

Han vil at du skal gjemme deg.

Gutten ser tvilende på henne.

KAJA

Løp inn i skogen der. Rett over bakken, så er det et tre som er veltet.

Gutten nikker.

KAJA

Det er et bra sted.

(peker)

Klarer du å løpe dit?

TOBIAS

Jeg vet ikke.

KAJA

Du må ta av deg den jakka. Den synes for godt.

Tobias er fortsatt svært forvirret.

TOBIAS

Okei. Okei.

KAJA

Det er ikke langt. Jeg lover. Tobias. Lov meg at du prøver. Okei?

Lov meg at du ikke sitter her og venter mer. Kan du det?

Tobias svarer ikke.

KAJA

Kom igjen. Løp nå.

Tobias begynner nølende å reise seg. Kaja gir ham en dytt.

Så begynner han å gå.

KAJA

Du må løpe, ikke gå, ok?

Kaja ser ham øke farten litt.

KAJA

Og jakka! Du må ta av jakka.

Han forsvinner mellom teltene. Kaja ser etter ham i noen sekunder og løper de siste meterne til sitt eget telt. Hun registrerer så vidt at håndkleet og bikinien har falt ned fra snoren, før hun river opp glidelåsen.

KAJA

(hvisker)

Emilie?

Kaja kryper inn i teltet.

I biografien om Håvard Vederhus skriver historiker og forfatter Hans Olav Lahlum om hovedpersonen som barn, ungdom og student, og viser hvor mange ulike erfaringer han allerede hadde gjort seg. Håvard var leder av Oslo AUF, og hans sterke interesser og engasjement sier mye om hva han kunne utrettet dersom han ikke hadde blitt drept som 21-åring. Dette utdraget fra boka handler om det som skjedde på Utøya 22. juli.

«Klar til å høre Gro snakke på #Utøya»

Fredag 22. juli 2011 starter som en litt grå og ellers ganske vanlig sommerdag i Oslo sentrum. På Utøya gleder 600–700 ungdommer seg til et av oppholdets store høydepunkt: Talen til tidligere landsmoder og partidronning Gro Harlem Brundtland.

Håvard er tidlig oppe. Han sender en gratulasjonsmelding til sin venn Therese Karlsen, som er hjemme på Sagene for å feire sin egen bursdag med familien. Til tross for regn i luften er sommerstemningen god på Utøya. Håvard spiser frokost, går på morgenmøtet til fylkeslaget sitt, og bruker formiddagen til å følge opp delegasjonen der.

Et av hovedarrangementene for dagen er en studentsamling i Skolestua. Når den starter dukker også et par kvinnelige gjester fra Georgia uanmeldte opp. Håvard utnevner seg selv til tolk for å få dem med i dialogen. Han går sammen med de to georgiske jentene til Kafeybygget etterpå. Håvard viste stor interesse for å høre om livet i Georgia og om utfordringene for studentene og universitetene der, husker en av de georgiske gjestene. Hun ble den eneste av de tre som overlevde den dagen på Utøya.

Håvard skal etter planen først holde innlegg etter statsminister Jens Stoltenbergs tale 23. juli, men ikke etter tidligere statsminister Gro Harlem Brundtlands tale 22. juli. Han gleder seg likevel, og er tidlig på plass i storsalen i Kafeybygget, nesten midt på øya. Klokken 14.09 legger han på Twitter ut en kort melding: «Klar til å høre Gro snakke på #Utøya.»

72 år gammel er Gro Harlem Brundtland fortsatt en levende legende, særlig for mange jenter i AUF. Stemningen i salen er elektrisk, og publikum følger oppmerksomt med også under de påfølgende innleggene fra ti utvalgte AUF-ere.

Samtidig som Håvard sender sin Twitter-melding fra storsalen, sendes en e-post fra en 32 år gammel mann fra en leilighet på Skøyen i Oslo. Vedlagt e-posten er et over 1500 sider langt høyreekstremt manifest med tittelen «2083 – A European Declaration of Independence», som sendes til vel 1000 utvalgte adresser. Avsenderen sletter etterpå alt innhold på PC-en sin. Så går han ut av sin mors leilighet – for å utføre norgeshistoriens verste terrorhandling.

Mannen i leiligheten på Skøyen har to perioder tidligere i livet bodd i de samme gatene som Håvard's familie, men er fortsatt totalt ukjent både for dem og for den norske offentligheten. Hans navn er Anders Behring Breivik.

Middagskøen utenfor Kafeybygget på Utøya er lang. Håvard spiser sammen med Prableen Kaur, stortingsrepresentant Hadia Tajik og noen andre AUF-ere. De setter seg på gulvet inne i stor-salen, siden kafeen er overfylt. Samtalen på gulvet rundt maten handler om Håvard's største favoritttema: Skolepolitikk. Den skal bli hans siste politiske diskusjon.

Klokken 14.50 tar Hadia Tajik, sammen med Gro Harlem Brundtland og flere andre, båten MS Thorbjørn over til fastlandet.

Klokken 15.25 rystes regjeringskvartalet i Oslo av en voldsom eksplosjon. Smellet kommer fra en 950 kilo tung bombe plassert i en bil på Einar Gerhardsens plass i Grubbegata, like ved Høyblokka. Det høres over hele sentrum. Trykkbølgen slår ut vinduer flere hundre meter unna. Åtte personer som enten er på arbeid eller tilfeldig forbipasserende blir drept i eksplosjonen, og rundt 200 mennesker får større eller mindre fysiske skader. Panikk og forvirring sprer seg i Oslo sentrum.

Klokken 15.33 legger Håvard ut en forsinket melding på Twitter: «Nestleder Prableen Kaur i AUF i Oslo utfordrer Gro på likheter og forskjeller på kvinnekamp her hjemme og i MidtØsten #Utøya.» Han er fortsatt uvitende om hva som hadde skjedd i Oslo sentrum åtte minutter tidligere.

Anders Behring Breivik er mannen som hadde utløst eksplosjonen i Oslo – etter årelang og målrettet planlegging for å utrette størst mulig skade og ta livet av flest mulig mennesker. Når smellet kommer, er han allerede på vei ut av byen i en innleid varebil.

Hele landets oppmerksomhet er i ferd med å snu seg mot Oslo. Anders Behring Breivik kjører motsatt vei – for å utføre den andre og mest alvorlige delen av sin terrorplan. Han hører P4 på bilradioen. Hvis Breivik noen gang er i tvil om han skal fortsette for å gjennomføre andre del av sitt terrorangrep, forsvinner tvilen idet han på radioen hører at Høyblokka i regjeringskvartalet ikke har rast sammen. Anders Behring Breivik er ikke fornøyd med omfanget aksjonen har fått i Oslo. Så han kjører videre langs E18 mot Buskerud.

Mellom klokken 15.30 og 15.45 begynner uroen å spre seg også på Utøya. Meldingene om hva som har skjedd i Oslo når leirdeltakerne via PC-er og mobiltelefoner, og sprer seg raskt. Leirledelsen og AUF-ledelsen møtes og innkaller til et informasjonsmøte i storsalen.

Mange av de unge blir grepet av spontan angst for venner og familiemedlemmer som kan ha vært i sentrum da det smalt. Håvard er en av dem. Han er sterkt oppspilt mens han ringer foreldrene, som begge har vært på arbeid i departementet.

Til sin store lettelse når han dem på telefon. Foreldrene har vært heldige. De kjørte ut fra garasjen ved Apotekergaten åtte minutter før eksplosjonen, og var kommet på trygg avstand da det smalt. Både foreldrene og storebroren Jo er i trygghet hjemme på Kjelsås. De hadde også vært i kontakt med lillesøsteren Torunn, som er på jobb på Storo kjøpesenter. Alt er bra med alle i familien.

All informasjon er fortsatt usikker og situasjonen kjennes kaotisk. Håvard diskuterer den med lederen for AUF i Akershus, Elin L'Éstrange. Mange tror mye, men ingen vet noe sikkert om hva som har skjedd i regjeringskvartalet. En teori er et angrep fra al-Qaida, en annen at det kan være snakk om en gasseksplisjon. Håvard og Elin ser skeptisk på hverandre når den siste muligheten blir nevnt. Ingen av dem har noen gang hørt noe om at det brukes gass i regjeringskvartalet. Begge tror det må være snakk om et bombeattentat. Men de blir enige om at det her og nå er bedre å avdramatisere enn å overdramatisere, og at de bør holde alle muligheter åpne så lenge ingenting er offisielt bekreftet.

«Vi er heldigvis på trygg avstand og i sikkerhet sammen her»

Håvard er fortsatt urolig for mange venner som kunne ha vært i sentrum. Han gjenvinner imidlertid raskt selvkontrollen, og sammen med sine nestledere Prableen og Vegard stiller han på informasjonsmøtet som Eskil Pedersen leder i storsalen på Kafeybygget rundt 16.30. Det er ikke mye informasjon å få, men det kjennes likevel som en trygghet å være sammen i et fellesskap.

Resten av dagens program blir avlyst, men det frarådes å forlate Utøya. Deltakerne går ut uten noen klar plan for resten av

dagen. Håvard ser at uroen er særlig stor hos mange unge leirdeltakere fra Oslo-området. Han griper raskt tak i Prableen og Vegard, og tar opp ideen om en egen samling med deltakerne fra Oslo og Akershus. Elin og AUF i Akershus blir straks med på det.

Oslo- og Akershus-delegasjonens interne informasjonsmøte i spisesalen blir en stor samling av sentrale aktører fra de siste årene i Håwards liv. AUF-leder Eskil Pedersen ønsker velkommen før han gir ordet til Håvard og Elin. AUFs nestleder Åsmund Aukrust stiller også på møtelederplass. Håwards nestledere Prableen og Vegard sitter i salen sammen med de tidligere fylkeslederne Helén og Kamzy i Oslo-delegasjonen. Over tidligere personrivaliseringer og fløymotsetninger står alle sammen i denne usikre situasjonen.

Håvard har ikke mye informasjon å gi salen. Han vet ikke mer enn andre om hva som har skjedd i Oslo og hvor mange som er rammet. I det som skal bli hans siste tale forsøker han så godt han kan å avdramatisere situasjonen for å unngå panikk. Han og Elin vet egentlig at det er omkommet mennesker i Oslo. De sier likevel at ingenting er bekreftet verken om omfanget eller årsaken til eksplosjonen.

Håvard snakker deretter om betydningen av at man i en slik situasjon holder sammen og bryr seg om hverandre. Han ber leirdeltakerne fra Oslo og Akershus ta seg av hverandre og hjelpe de som trenger det med å nå familie og venner via telefon og internett. Han sier at det har skjedd noe dramatisk i Oslo, men tillegger: «Vi er heldigvis på trygg avstand og i sikkerhet sammen her.»

Det siste er feil – fatalt feil. Bombemannen fra Oslo er nesten fremme på Utøya nå. Samtidig som møtet til AUF i Oslo og Akershus avsluttes, ankommer Anders Behring Breivik brygga på fastlandet i sin innleide varebil. Han hevder at han heter Martin Nilsen og er en politimann fra Oslo politidistrikt, som er sendt for å sjekke sikkerheten og informere om hva som er skjedd i hovedstaden. Breivik er godt forberedt, og viser frem et forfalsket identifikasjonskort. Vakten godtar det og ringer beskjed over til Utøya om at en politimann er på vei. Få minutter etter 17 legger MS Thorbjørn med Anders Behring Breivik om bord fra land og setter kursen mot Utøya.

«Det skjer noe her. Jeg må legge på»

Møtet til AUF i Oslo og Akershus avsluttes ved femtiden. Deltakerne går i ulike retninger derfra. Noen blir sittende igjen inne i salen. Håvard går fra gruppe til gruppe for å høre om han kan hjelpe dem med noe. Han fremstår som beundringsverdig rolig i en krevende situasjon, tenker Elin i døren på vei ut.

I Odda har Eivind hørt nyhetene fra Oslo. Han vet at Håvard er på Utøya, men uroer seg for hans foreldre og søsken i Oslo. Så han ringer.

Håvard tar telefonen og svarer at alt er bra med foreldrene. Deretter høres bråk i bakgrunnen på Utøya. Håvard sier raskt: «Eivind, det skjer noe her. Jeg må legge på.»

Klokken 17.17 går Anders Behring Breivik i land på østspissen av Utøya. På øya er det nå rundt 530 unge AUF-ere, samt et trettitalls andre som har ulike arbeidsoppgaver der. To av de siste er daglig leder og vakten på øya. Anders Behring Breivik snakker først rolig med dem noen minutter. Så trekker han plutselig frem en pistol og skyter begge. Klokken er 17.21.

Ungdommer som ser på tror først det er en øvelse av et eller annet slag, men de to falne blir liggende urørlige.

Mannen i politiuniform setter seg i bevegelse, bevæpnet med både en halvautomatisk pistol og en halvautomatisk rifle. Han skyter en tredje person, som også blir liggende. At dette er alvor og at det kan stå om deres eget liv, går plutselig opp for noen av ungdommene. De løper vekk. Panikken sprer seg raskt.

Anders Behring Breivik går videre mot Kafebygget midt på øya. Han skyter og dreper syv mennesker på veien. Ytterligere et offer, en 16 år gammel jente, blir skutt mens hun står i døråpningen. Anders Behring Breivik går rolig forbi henne og inn i bygningen – med geværet i hendene. Håvard og mange andre ungdommer befinner seg fortsatt der inne.

AUFs nestleder Åsmund Aukrust er i lillesalen når han hører skrik og smell. Han ser ikke hvem som skyter i folkemengden. Men han ser en kule slå inn i veggene like over hodet på seg. I et glimt av frykt forstår Åsmund at smellene er skudd og at noen skyter for å drepe. Han står nær døren og løper ut. Åsmund ser døde mennesker ligge på bakken utenfor huset. Han rømmer i panikk videre, og løper rundt på øya i nærmere en time før han gjemmer seg i et forlatt telt på teltsletta.

«Vi må ut. Vi kan ikke bli liggende her»

Helén Ingrid Andreassen har sammen med finnmarkjenta Ragnhild Kaski satt seg til å skrive i et siderom i Kafeybygget, når døren plutselig blir revet opp. Helén snur seg og ser Håvard i døren. Redselen slår henne i samme sekund. Helén har aldri sett Håvard redd før. Nå ser han vettskremt og nesten panisk ut.

Håvard løper inn i rommet, etterfulgt av Prableen og fire andre ungdommer. Skudd og skrik høres utenfra. Døren smelles igjen og låses. Alle legger seg på gulvet og forsøker å være så stille som mulig; Håvard hvisker: «Vi må være stille.»

Flere skudd og skrik høres utenfra. Uroen stiger.

Prableen sier: «Vi må ut. Vi kan ikke bli liggende her. Tenk hvis han ser oss gjennom vinduet.»

Panikken sprer seg raskt i det lille rommet. Alle hopper ut vinduet, selv om det er fire meter ned til bakken.

Helén får seg en smell i ryggen i fallet, samtidig som brillene hennes knuses. Hun løper halvblindet og med ryggsmarter etter Håvard og de andre. De vet fortsatt ikke hva de løper fra, bare at det må være noe fryktelig farlig.

«Hjelp!»

Ragnhild Kaski knuser en av hælene i landingen fra vinduet, og kan ikke stå på benet etterpå. Hun blir liggende igjen, ser de andre løpe av gårde – og roper: «Hjelp!».

Instinktet er å løpe for å redde sitt eget liv i en slik panikksituasjon. Men en av de som hopper ut vinduet har et annet instinkt. Alle skal med – også i en situasjon med fare for eget liv. Håvard stopper, løfter opp Ragnhild Kaski og løper videre etter de andre med henne i armene.

Det går saktere å løpe når han bærer henne. Men det går fort nok. Anders Behring Breivik kommer forbi med automatriflen i hendene noen minutter senere – etter å ha skutt de tolv unge menneskene han fant inne i Kafeybygget. Ragnhild ville vært dødsdømt om hun hadde ligget skadet igjen der. Hun, Håvard og de andre som hoppet ut vinduet er ute av synsvidde når Breivik kommer ut.

Klokken 17.25 løper Håvard, Helén og flere andre for sine liv vekk fra Kafeybygget. De løper ikke mot noe, bare vekk fra noen de ikke vet hvem er. I desperasjon fortsetter de ned mot nordvestkysten av Utøya.

Samtidig forlater MS Thorbjørn brygga på østspissen av Utøya, med ni passasjerer om bord. En av dem er AUF-leder Eskil Pedersen, som via telefon er blitt advart av en rådgiver og rådet til straks å komme ned til båten. Fra mobiltelefonen ringer han under overfarten til politiet og regjeringen.

Nordre Buskerud politidistrikt får beskjed om skytingen 17.24, fra båtføreren på Utøya. Mange flere forsøker å ringe politiet fra det overbelastede telefonnettet der. Oslo politidistrikt får inn de første meldingene om skytingen 17.26.

Dermed er kappløpet mot tiden og døden i gang. Håvard og de andre ungdommene på Utøya vet at hjelpen vil komme, og forventer med sin tillit til politiet at den vil komme snart. Alt handler om å holde seg i live til hjelpen kommer. Hvem som overlever og hvem som dør, handler i mellomtiden mest om hvem som er heldige og uheldige med hvor de befinner seg når.

Det er ingen lett oppgave å skjule seg. Utøya er en hjerteformet liten øy som bare er rundt 120 dekar stor, og er under 500 meter lang. Øya er bare lett kupert og nesten uten vegetasjon. Det er ikke mange gjemmesteder utendørs. Håvard og gruppen rundt ham løper inn i det som kalles skogen, men finner for få og spredte trær til at de kan gjemme seg der. De aner fortsatt ikke hvem som skyter eller hvorfor det skytes, men de vet at noen bak dem et sted skyter etter leirdeltakere. Mellom trærne er de for synlige. Men på den andre siden er bare stranden – og vannet.

Instinktet er å komme lengst mulig unna. De løper videre. Håvard er blitt sliten, og mister flere ganger den skadde Ragnhild Kaski i en skråning. Deres veier skilles i all hast. Håvard løper videre etter de andre. Prableen blir igjen hos Ragnhild før hun også løper videre. Ragnhild blir liggende igjen ved et svært enkelt skjulested ved foten av et par trær. Hun er takknemlig for at Håvard bar henne med seg, men livredd for å bli liggende igjen alene. Kommer attentatmannen dit før hjelpen utenfra, er hun helt sjanseløs: Den skadde Ragnhild kan verken forsvare seg eller rømme.

«Hvorfor faen brukte politiet så lang tid?»

Rundt klokken 17.27 er Håvard, Prableen, Helén og de andre fremme ved Pumpehuset på nordsiden. Pumpehuset er et avlåst lite hus ingen kan ta seg inn i. Dette er Utøyas ende: Lenger unna kommer de ikke på land. Eneste mulighet til å komme seg videre herfra uten båt, er å svømme. Men vannet er kaldt og fastlandet kan bare så vidt ses i deler av horisonten.

Kamzy og Elin er blant de som forsøker å svømme over fra Bolsjevika og Stoltenberget, på nordøstspissen av Utøya – og som overlever. Elin er helt utslitt midtveis, hun tror fortsatt hun skal drukne 50 meter fra land, og må støttes i land av campingturister. Kamzy er mer opplagt og autoritetskritisk, selv i denne ekstreme situasjonen. «Hvorfor faen brukte politiet så lang tid?», nærmest roper hun ett minutt etter landgangen i telefonen – til kulturministeren.

Det er et kritisk og livsviktig spørsmål som noen av de overlevende på Utøya også har begynt å stille seg.

Det er mye lenger til fastlandet fra Pumpehuset enn fra Bolsjevika. «Håvard ville klart det likevel. Han var god til å svømme», sier Kamzy stille i januar 2013. Men situasjonen fortonte seg langt mindre klar for Håvard, Prableen og de andre ungdommene ved Pumpehuset i de dramatiske minuttene 22. juli 2011. De visste ikke hvor tungt det ville være å svømme rundt til fastlandet – eller hvilke farer som kunne vente ute i det kalde vannet. Derfor forsøkte de i stedet å gjemme seg rundt Pumpehuset – og håpet at politiet ville komme til Utøya og finne dem før attentatmannen.

Håvard har foreløpig overvunnet panikken, og nøyer seg ikke med å vente passivt. Umiddelbart etter ankomsten til Pumpehuset ringer han til 112 uten å komme gjennom. Men klokken 17.33 får han med en lånt telefon svar på 113. Samtalen blir kort og forvirret. Håvard får sagt at han er på Utøya, at han har løpt for sitt liv og at noen skyter. Beskjeden han får er at politiet er underveis. Håvard blir bedt om å gå i sikkerhet selv. Forbindelsen blir brutt før han får svart på om det er noen skadede i nærheten.

«Jeg elsker deg»

Håvard ringer deretter først til morens mobiltelefon og så faren. Klokken 17.34 når han moren på farens telefon. «Det er skyting på Utøya. Vi har løpt avgårde. Vi gjemmer oss», sier Håvard – og høres ut til å være både livredd og på gråten. Det er svært ulikt ham.

Moren forsøker å roe ned Håvard, mens hun kjenner sin egen frykt og uro stige. Jo står ved siden av og ringer politiet, men får bare til svar at det er krise i Oslo og at dette må håndteres av Nordre Buskerud politikammer. Alf får samme svar når han etter flere forsøk kommer gjennom på 112.

Foreldrene er ganske fortvilte og operatørene på nødtelefonen noe forvirrede to timer etter terrorangrepet i Oslo. Når Alf endelig får snakket med Oslo-politiet, får han også høre at dette ikke angår Oslo politikammer og at han må ringe til Nordre Buskerud. Alf sier at denne saken må tas opp i ettertid hvis de nå ikke engang kan få satt ham over til Nordre Buskerud politikammer, og får til svar at man ser frem til det. Stemningen i Solligrenda på Kjelsås er svært konsentrert og anspent – og blir stadig mer frustrert.

I Odda lurer Eivind med økende uro på hva som skjer på Utøya og med Håvard. Eivind kaster seg straks over telefonen når en ny melding kommer inn klokken 17.45. Håvard er tydeligvis fortsatt i live.

Meldingen er på tre korte ord: «Jeg elsker deg.» Eivind blir først glad – og så stadig mer urolig og usikker på hva som skjer.

Fortsatt er ingen trussel å se nær Pumpehuset når Håvard sender den meldingen. Mange av de som først søkte tilflukt der våger likevel ikke å vente lenger. Flere løper bort langs stranden, for å gjemme seg andre steder eller for å svømme. Noen andre kommer til. En av dem er den 17-årige hurumsjenta Oda Eriksen. Hun stopper på sin flukt ved Pumpehuset fordi hun kjenner igjen Håvard, som hun har truffet på et 8. marsarrangement noen måneder tidligere. Slik blir de sittende der sammen, ved veggen ut mot vannet. Ved siden av dem sitter en av de yngste på øya, en bare ti år gammel gutt. Oda tenker på småsøsknene sine og tar gutten på fanget.

«Takk for alt. Kjempeglad i dere alle sammen»

Anders Behring Breivik begir seg over teltplassen og går syddover langs Kjærlighetsstien. Attentatmannen skyter fortsatt mot nær sagt alle levende mennesker han ser. Ytterligere ti unge ligger døde eller døende igjen langs stien når han forlater den, og fem til blir drept i Skrenten ved Kjærlighetsstien. Deretter går han innover på øya – mot Skolestua.

Anders Behring Breivik skyter en 17-åring og en 14-åring i skogen ved Skolestua, men finner ikke flere mennesker. Han går i stedet frem mot huset, hvor han antar at mange må ha søkt tilflukt.

Skolestua på Utøya er et lite, enetasjes rødt trehus med hvitmalt dør, midt på sørsiden av øya. Der skjuler det seg nå 47 livreddede mennesker. En håndfull er ansatte fra Norsk Folkehjelp, alle de andre er AUF-ere. Norsk Folkehjelps representanter har låst døren og satt en mann til å holde dørklinken oppe på innsiden. Han sitter der på huk ved døren med fare for eget liv – og for å redde alle de andre.

Vegard Grøslie Wennesland er en av de som har gjemt seg i Skolestua. Han ligger sammenkrøpet under sengen, hører skuddene utenfor – og kan ingenting gjøre. Han tar frem mobilen, og legger klar for utsendelse til sin familie og sine nærmeste venner en kort og dramatisk tekstmelding: «Takk for alt. Kjempeglad i dere alle sammen.»

Klokken 17.44 høres tunge skritt utenfor. Noen river i den låste døren. Så smeller to skudd. Attentatmannen skyter gjennom døren. En av kulene smeller inn i en sofa i dagligstuen.

Panikken sprer seg der inne. Vegard sender tekstmeldingen og tar farvel med sine nærmeste.

Men det kommer ikke flere skudd inn i Skolestua. Skrittene utenfor fjerner seg igjen. Attentatmannen tenker på å forsøke å skyte opp døren, men vurderer det som for risikabelt. Han kan ikke se hvor mange som gjemmer seg bak døren og vet ikke om noen av dem er bevæpnet. Han går videre på leting etter flere offer utendørs, først tilbake til hovedhuset og så ned til østkysten. Der skyter han, uten å treffe noen, etter båten Reulf med flyktende AUF-ere om bord.

«Politiet må sende helikopter!!!!!!»

Håvard sitter så nær vannet han kan komme – ved veggen på sjøsiden av Pumpehuset. Han sitter blant flere vettskremte ungdommer, ved siden av Prableen. De hører skudd i bakgrunnen. Håpet om at faren er over, våkner hver gang det går noen sekunder uten at skuddene kommer. Men skuddene starter alltid igjen.

Skuddene høres ut til å være et stykke unna nå, men det kan endre seg raskt. Ingen vet om det er én eller flere attentatmenn løs på øya nå, og alle venter på hjelpen som ikke kommer.

Klokken 17.43 sender Håvard en kort tekstmelding til foreldrene: «Politiet må sende helikopter!!!!!!» Klokken 17.44 sender han en ny og enda kortere melding. Denne er bare ett enkelt ord: «Forsvaret».

17.49 mottar Håvard en tekstmelding fra Jo. Han skriver: «Noe vi kan gjøre? Melder videre til politiet alt du sier til oss.»

«Vi er på vei langs vei og luft og det meste»

Håvard forsøker igjen å ringe til politiet. Denne gangen kommer han gjennom.

Håvard spør med skjelvende stemme om det er lenge til politiet når Utøya, og forteller at de er rundt 15 stykker som gjemmer seg ved vannkanten der. Operatøren svarer at politiet er på vei til Utøya «med masse folk» og at «vi er på vei langs vei og luft og det meste». Håvard blir litt beroliget av den beskjeden. Han husker ikke å si navnet sitt ved starten av samtalen, men oppgir mobilnummeret sitt når han mot slutten av samtalen blir spurt om det.

Så legger han på telefonen, og sier til de rundt seg: «Politiet sier at de er på vei på alle måter, i bil, båt og helikopter, alt. Så vi må bare vente til de kommer.»

Det er fortsatt noen som løper bort og noen som kommer til Pumpehuset. Flere av de som venter der er skadet. Stemningen har likevel roet seg litt. Mange har gjenvunnet fatningen etter den paniske flukten, og det begynner å bli lenge siden de har hørt skudd.

Vannet ligger der foran dem. Muligheten til å hoppe ut i det og forsøke å svømme i land finnes. Men ingen svømmer herfra.

Håvard blir også sittende. Han stoler på beskjednen han har fått. Masse politifolk er underveis – og helikopteret kan ikke være langt unna.

Håvard har mindre grunn til optimisme enn han tror. Noe helikopter er fortsatt ikke i luften – og ingen politibåt er på vannet.

«Vi må ha et helikopter»

Klokken 17.52 ankommer den første patruljen med to politimenn fra Hønefoss til brygga på fastlandet ved sjøsiden av Utøya. Det kunne blitt begynnelsen til slutten på marerittet for de gjenværende ungdommene på øya. Det tar ikke mye mer enn fem minutter over fjorden til Utøya med en motorbåt. Politiet har ikke benyttet anledningen til å rekvirere MS Thorbjørn, og har først ikke noen motorbåt tilgjengelig. Når de etter noen minutter får tilgang på en båt, avventer de i påvente av forsterkninger fortsatt situasjonen uten å ta seg over mot Utøya.

Mens politiet blir stående ved brygga noen hundre meter unna, ligger Håvard i en fosterlignende stilling på bakken ved Pumpehuset. Derfra sender han en ny melding til broren Jo: «Politiet er på vei i lufta og på land. Vi er bare redde, våte og flere er skadde.»

Jo svarer lynraskt: «Skal vi kjøre dit, og er du i sikkerhet.»

Håvard svarer igjen 17.53: «Vi vet ikke. Er ved vannet på den ene siden av øya, men aner ikke hva som skjer. Aner ikke om noen er drept.»

Klokken 17.58 kommer en siste melding fra Jo til Håvard: «Dere får gjemme dere og holde lyden nede. Melder fra her hvis vi hører noe.»

Klokken 17.59 er attentatmannen tilbake ved kafebygningen igjen. Han ringer til Nordre Buskerud politidistrikt, oppgir sitt navn og forteller at han er på Utøya, og er villig til å overgi seg. Men forbindelsen brytes av usikre årsaker. Anders Behring Breivik går med automatriflen i hendene videre ned mot Bolsjevika på nordkysten – på jakt etter flere ofre.

18.00 får Håvard en ny melding. Denne er fra Eivind. Han skriver: «Håvard. Elsker deg også. Så jævla ufattelig. Alt bra med familien?»

18.04 skriver moren: «Er det stille der nå? Er det kommet helikopter?»

18.05 svarer Håvard til moren: «Nei, vi må ha et helikopter. Det er skyting.»

Noen sekunder senere sender han en ny melding til moren. Denne gangen skriver han bare ett eneste ord: «Nå!»

«Vi gjemmer oss og lever»

Mens Håvard kommuniserer med moren, er attentatmannen på vei rundt nordspissen og over mot vestspissen av øya.

Anders Behring Breivik skyter først tre mennesker ved Stoltenberget, og så fem ved Bolsjevika. Så fortsetter han videre vestover.

18.06 sender Håvard et kort svar til Eivind: «Der er skyting på Utøya.»

NRK har forsøkt å ringe Håvard flere ganger og kommet gjennom to ganger, men i begge tilfeller blir forbindelsen raskt brutt. 18.06 mottar Håvard en melding med teksten: «Kan du ringe meg så fort du er i sikkerhet? Dagsrevyen.» Men Håvard er slett ikke i sikkerhet, og forsøker å unngå unødige lyder. Han tar ikke telefonen når NRK ett minutt etterpå ringer ham.

18.07 ankommer en bevæpnet beredskapstropp til oppmøtestedet ved Storøya. Men den må forbi Geitøya og over Tyrifjorden for å nå frem til Utøya. Først åtte minutter senere kommer de seg av gårde – i en overlesset liten gummibåt som får motorstopp underveis.

18.08 oppdaterer Håvard via mobiltelefonen Facebook-siden sin. Hans siste statusmelding der er kort: «Vi gjemmer oss og lever.»

Eivind blir med raskt bankende hjerte sittende der i Odda og vente på nytt fra Utøya. Foreldrene og Jo prøver på Kjelsås fortsatt å få tak i informasjon. De hører ikke mer fra Håvard. Minuttene går.

Håvard har lånt ut mobilen sin til en 17-årig jente ved siden av ham, Victoria Stenberg fra Årnes.

Anders Behring Breivik går videre – og har nå Pumpehuset innen synsvidde.

18.11 sender Victoria via Håvards mobil en melding til en venninne. Venninnen svarer noen få minutter senere og spør hvor hun er. Men da kommer det ikke lenger noen svar fra mobilen til Håvard.

18.12 er de blitt litt færre rundt Pumpehuset. Flere har løpt bort langs land. De er rundt 15 unge som gjemmer seg ved siden av Pumpehuset, og omtrent like mange i nærheten av det.

I horisonten over mot Storøya kan de fra Pumpehuset se land – og de kan se stadig flere blålys fra politibiler på veien der. «Nå blir vi redda», sier tiåringen på Oda Eriksens fang. Men om Håvard ser blålyset fra politibilene eller hører stemmen til tiåringen, er usikkert. Han blir sittende der taus og skjelvende ved husveggen.

De aller siste minuttene, etter 18.10, synes Håvard plutselig å ha mistet troen på at dette kan gå bra. Han har gitt opp å bruke mobilen også nå. Håvard blir sittende gråtende og nesten apatisk ved veggen av Pumpehuset. Blikket går opp i luften og ut over vannet – etter redningen som fortsatt ikke kommer.

Håvard var relativt rolig og behersket de første minuttene ved Pumpehuset. Men nå er det andre som må trøste ham. Oda forsøker å klappe ham beroligende på foten, men får ingen respons fra Håvard.

Plutselig dukker det på bakketoppen over dem opp en mann i politiuniform og med gevær. Han roper at gjerningsmannen er tatt, og at han er en politimann som skal eskortere de overlevende ned til båten.

Ungdommene veksler raske blikk. Forklaringen virker troverdig: De har ventet lenge her og noen har sett blålysene fra politibilene på fastlandet. Men frykten sitter i kroppen. Flere er usikre på om de kan stole på denne mannen i politiuniform.

En jente reiser seg, går frem og spør om han har legitimasjon. Mannen i politiuniformen svarer med å løfte geværet og skyte henne i hodet. Hun faller død om. Gjerningsmannen snur straks geværet mot de andre. De rømmer i panikk unna kuleregnet.

Helén Ingrid Andreassen ligger fortsatt i vannkanten, klar til å legge på svøm hvis hun ser gjerningsmannen. Fra sin avstand og sin vinkel, med bare hodet over vannet, kan hun ikke se stedet hvor Håvard sitter. Men hun hører med skrekk skuddserien derfra når den starter.

Ett sekund en gang litt etter 18.13 kommer en mann i politiuniform og med gevær rundt hjørnet på Pumpehuset. Hvis noen av de livredde ungdommene som ligger gjemt der rekker å føle en lettelse ved synet av politiuniformen, varer det ikke lenge. Mannen

i politiuniform skyter fortsatt straks han ser levende mennesker. Flere av de som har gjemt seg sammen med Håvard, faller døde eller døende om rundt ham.

Så peker geværet plutselig på ryggen til Håvard.

Minst en av dem som selv overlever må leve videre med minnebildet av at Anders Behring Breivik svinger riflen videre mot Håvard og trykker på avtrekkeren.

Håvard treffes av flere skudd og dør av dem.

Victoria Stenberg, den 17-årige jenta som fikk låne mobilen til Håvard, blir også truffet av skuddene og faller om ved siden av ham.

Oda Eriksen kjenner Håvards hånd på benet sitt idet han faller. Hun kaster seg rundt og løper bort til hushjørnet. Tiåringen løper fra Oda Eriksens fang når skuddene nærmer seg og langs stranden innunder skrenten der. Han blir stående i ly av den.

Oda selv blir stående tvilrådig ved veggen noen sekunder. Hun kan se Håvard ligge der, men ser ikke blod og håper han spiller død. Gjerningsmannen vil se Oda hvis han snur seg den veien. Han snur seg i stedet mot vannet og blir stående og se utover. Da benytter Oda sjansen til å løpe. Hun løper og løper. For sitt liv løper Oda opp bak Pumpehuset og videre langs stranden til Stoltenberget.

Anders Behring Breivik har gått på anabole steroider i flere måneder før 22. juli, og er lett ruspåvirket under terrorangrepet. Han har ujevn evne til å få med seg ting rundt seg. Det redder kanskje livet til Helén Ingrid Andreassen, som fortsatt ligger i vannkanten nær Pumpehuset med hodet over vannet. Attentatmannen må ha vært innen synsvidde, men avfyrrer aldri skudd mot henne.

Prableen var på den andre siden av Pumpehuset da Håvard ble skutt. Hun ligger urørlig blant de døde. Det er en desperat strategi som fungerer. Gjerningsmannen skyter med en pistol kontrollskudd i flere av de falne, men ikke i henne. Håvard, Victoria og tolv andre døde eller døende ligger igjen rundt Pumpehuset når Anders Behring Breivik går videre.

En stund etter at gjerningsmannen har gått videre, reiser Prableen seg og ser flere døde, men ikke Håvard. Blant de falne ligger en sterkt skadet gutt som roper om hjelp. Prableen vil så gjerne hjelpe ham, men kan ingenting gjøre. Hun frykter at gjerningsmannen skal komme tilbake. Hun ser utover vannet – etter unge mennesker som svømmer for sine liv der ute. Til slutt tar hun

avgjørelsen, kaster av seg gensen og hopper i havet. Hun svømmer ut til en bøye og blir senere plukket uskadet opp der.

Klokken 18.24 ringer Anders Behring Breivik igjen til politiet, denne gangen til Søndre Buskerud politidistrikt. Han erklærer at operasjonen er fullført med godt resultat, og at han derfor er villig til å overgi seg. Så går han igjen videre på leting etter nye offer.

Klokken 18.27 går fem politimenn fra beredskapstroppen på Storøya i land på Utøya, etter å ha fått hjelp med transporten fra båtfolk. Anders Behring Breivik er tilbake ved sydspissen av øya. Fem unge mennesker blir skutt der i løpet av de neste minuttene. De blir de siste som skytes på Utøya 22. juli. I mellomtiden har én omkommet etter i flukt å ha løpt utfor en klippe, og en har druknet under forsøk på å svømme i land.

Klokken 18.34 får beredskapstroppen se attentatmannen i politiuniform i skogen ved Skolestua, som han har gått tilbake mot. Pågripelsen etter norgeshistoriens verste terrorhandling forløper uten dramatikk. I det øyeblikket Anders Behring Breivik ser en bevæpnet og overlegen politistyrke, setter han rolig riflen fra seg mot et tre og rekker hendene over hodet.

Oda Eriksen har løpt rundt til Stoltenberget, og legger sammen med en annen AUF-er på svøm der. De blir plukket opp av en båt underveis.

I vannet ved Pumpehuset sitter fortsatt Helén Ingrid Andreassen – halvblindet og med skadet rygg. Hun tror fortsatt ikke at hun kan klare å svømme over til land, men er fremdeles klar til å legge desperat på svøm hvis hun ser attentatmannen komme rundt hus-hjørnet. Det gjør han aldri. Skuddene på Utøya har stilnet for godt nå. Det er hjelpemannskapene som til slutt kommer.

Klokken 18.40 sitter Eivind fortsatt der med mobiltelefonen sin i Odda. Han blir sittende lenge.

I Håvards barndomshjem på Kjelsås ved Oslo, mellom gamle bilder av ham på veggene, sitter Alf, Kirsten og Jo fortsatt samlet. Torunn er også kommet seg hjem nå. De venter, som Eivind, på den ene viktige meldingen. Den som sier at alt er over nå og at Håvard er i live.

Hvert minutt kjennes langt som en time, både på Kjelsås og i Odda.

De aller nærmeste venter slik, både i Odda og på Kjelsås, på den ene siste og viktige tekstmeldingen. Den som aldri skal komme.

Mobiltelefonen ligger igjen på stranden ved Pumpehuset på Utøya – ved siden av Håvard.

«Vi gjemmer oss og lever» leser Håvards venner over hele landet på Facebook-siden hans. De vet ennå ikke at denne korte og håpefulle meldingen for alltid skal bli stående igjen som de siste bevarte ordene fra Håvard Vederhus.

«Jeg er ham evig takknemlig»

Gjemt i et telt noen hundre meter unna, på Utøyas lille teltslette, ligger fortsatt AUFs nestleder Åsmund Aukrust. Han blir liggende der, alene med sin frykt og usikkerhet, i ytterligere en time etter at Anders Behring Breivik er pågrepet.

Like etter klokken 19.30 ankommer et av forsvarets helikoptre. Politiets beredskapstropp ber helikopteret om å fly lavt over teltleiren for å blåse vekk teltene og få frem eventuelle medskyldige – og eventuelle overlevende ofre. Åsmund hører helikopteret over seg, og løper ut for ikke å få det i hodet. Det følger et nytt sjokk da han straks blir lagt i bakken. Men denne gangen blir det et gledesjokk, da han i løpet av få sekunder forstår at angriperne er politiet og at faren for å bli skutt er over.

Åsmund har fortsatt et svært ufullstendig bilde av hva som har skjedd, når han alene kjøres over til fastlandet i båt kvelden 22. juli. Det snakkes da og de neste timene mest om hvem man har sett i live og hvem man har sett død. Håvard er en av de kjente som mange snakker om og spør etter. Ingen har sett ham død, men ingen har sett ham i live heller. Vissheten om at han er en av de omkomne siger gradvis inn de kommende timene, både hos Åsmund og andre venner. Håvard ville forsøkt å ta kontakt hvis han var i live – og han ville ha klart det.

Når alt ellers er over ved Pumpehuset får de gjenlevende der nede se et uventet syn. En skitten og sliten Ragnhild Kaski åler og krabber seg ned fra treklyngen til stranden. På vei om bord i en båt passerer hun de som ble skutt ved Pumpehuset. Hun ser Håvard ligge blant dem, men er så utslitt og forvirret at hun der og da ikke kjenner ham igjen.

Hun skal til gjengjeld alltid huske ham senere. «Han bar meg så langt det gikk, og det viste seg å være langt nok. Jeg er ham evig takknemlig for det», sier hun halvannet år senere.

Ragnhild Kaski overlever tragedien på Utøya med en mindre fotskade. Håvard Vederhus døde selv der, men forsøkte å gjøre en forskjell for andre mennesker til det aller siste. Den største forskjellen for et annet menneske, gjorde han i sin siste time.

**Bjørn Juvet og
Aase Margrethe Juvet**

**Utdrag fra *Med livet
som innsats***

Sakprosa

Da skytingen på Utøya begynte, var det flere som satte i gang spontane redningsaksjoner. To av de frivillige hjelperne var Bjørn og Aase Margrethe Juvet på Utvika Camping. Bjørn kastet seg i båten, mens Aase Margrethe sto på land og tok imot sjokkskadde ungdommer.

Bjørn:

Bildene på tv-en fra Oslo er redselsfulle. Likevel er det noe annet som tiltrekker seg min oppmerksomhet. En lyd jeg aldri har hørt her ute. Dunk, dunk, litt dype smell. Det kommer først to eller tre, så en liten pause, og så en serie med dunk og smell. Jeg sitter med ryggen til fjorden og Utøya, snur på hodet for å kikke utover fjorden, men ser ingenting. Jeg snur meg tilbake mot tv-en. Aase Margrethe har tatt over utpakkingen. Nå snakker hun om noen smell fra Utøya, men jeg hører ikke ordentlig etter.

Men så er den der igjen, denne irriterende lyden. Jeg reiser meg og går ut på terrassen. Vi er jo vant til en del lyder – ja, tidvis støy – i forbindelse med AUFs sommerleir på Utøya. Lyd bærer godt over vann, og det har hendt at enkelte fra campingen har tatt turen over fjorden for å be de unge politikersporene dempe seg. Vi har også spøkt oss imellom om at vi skal kappe kablene til høytalerne som er rettet mot land.

Jeg kikker utover fjorden. Den virker mørkere og mørkere. Så smeller det igjen. Denne gangen en så lang serie at jeg ikke klarer å telle. Så kommer det et litt kraftigere smell, før jeg ser at det stiger en tykk gulbrun røyk opp fra det jeg antar er idrettsplassen ute på Utøya. Jeg stusser. Flere smell i en serie? Samtidig ser jeg at det er folk i vannet.

Jeg leter etter argumenter for at det som skjer, har en naturlig årsak. Skudd? Folk i vannet? Det må jo være en svømmekonkurranse på gang. Samtidig er det jo en nitrist ettermiddag. Det er surt, kaldt og øsende regnvær. Kan det virkelig være en svømmekonkurranse? For meg ser det mer ut som ungdom som svømmer uten mål og mening i alle retninger. Jeg vrir hodet og får øye på den lille livbåten «Reiulf». Den er på vei over mot fergeleiet på den andre siden. «Reiulf» glir nesten umerkelig over fjorden, og jeg forstår at den ikke bruker motor. Jeg stusser over det, for den har jo en påhengsmotor. Bak «Reiulf» kan jeg skimte flere hoder i vannet. Det ser ut som om ungdommene i vannet forsøker å nå igjen båten før de gir opp. Kan det være en svømmekonkurranse med «Reiulf» som en slags lederbåt? Jeg slår også det fra meg. Det må da være grenser for hvor mange startskudd en slik konkurranse skal ha.

Jeg blir stående og se i rett linje over mot klippeformasjonen som stikker rett ut i fjorden på nordsiden av øya, den som kalles

Stoltenberget. Skikkelser strømmer nedover og ut på Stoltenberget, lik en flokk med gnuer i Afrika som skal krysse en elv, og som kun har ett punkt å gjøre det på. Hodene i vannet ligner perler på en snor som strekker seg fra øya og mot fastlandet. Snora blir etter hvert litt mindre rett, det er som om den begynner å lage store svinger. Jeg antar at det skyldes den forholdsvis sterke strømmen som går mellom fastlandet og Utøya, og som sakte vil trekke de som befinner seg i vannet, sørover. Etter hvert har de som har svømt lengst, kommet så nær at jeg legger merke til detaljer.

Og idet ei jente, jeg mener bestemt det er ei jente, hever armen over hodet og vinker, mens jeg samtidig kan høre svake rop om hjelp, går situasjonen opp for meg. Jeg roper på Aase Margrethe, med et kraftig «Aase Margrethe, kom ut hit litt». Hun hører nok at det er noe i stemmen min som ikke er helt som det pleier, og står ved siden av meg nesten før jeg har ropt ferdig. «Det er noen i vannet som roper på hjelp, det er vel ingen som kan tulle med slikt?» halvt spør, halvt konstaterer jeg.

Aase Margrethe er kort og konsis: «Nei, ta med deg båtnøklene og løp ned.»

Nå skjer ting fort, det er som om kroppen går inn i en slags beredskap. Jeg vet uten å vite det at nå må jeg prestere et eller annet jeg ikke vet hva er. Det er to skritt inn i vogna, og for en gangs skyld vet jeg eksakt hvor båtnøklene ligger. De ligger i en liten kurv innenfor døra, der de ble lagt etter den fine turen vi hadde på fjorden i går, og som faktisk har vært den eneste ordentlige turen denne sommeren. Jeg tar de første lange løpestegene bak og forbi vogna, før jeg merker at jeg ikke har på meg sko. Jeg bråsnur, løper tilbake til døra der jeg som regel har et par sko stående, men alt jeg kan finne, er et par blå Crocs. Det må duge. Jeg fomler dem på meg.

På vei forbi baksiden av campingvogna og ned bakken er adrenalinet i ferd med å overta. Det suser i ørene. Sist det skjedde, var da Aase Margrethe – for 16 år siden – ringte meg på jobben og fortalte at vannet hadde gått. Beina går av seg selv ned den bratte, asfalterte bakken, og forbi sanitæranlegget i bunnen. Idet jeg runder det lille huset hvor bobilene tømmer doene sine, er jeg over på et mer sleipt underlag. Søkkvått gress og slitte Crocs er ingen ideell kombinasjon. Det går bra noen få meter, men så er

det som om beina er i ferd med å forsvinne under meg. Jeg klarer å holde meg på beina, men jeg kjenner at det hugger til i ryggen idet jeg bruker alle muskler i hele kroppen for ikke å falle. Jeg er kald og stiv, men jeg har ikke tid til å kjenne etter, ryggen har bare å holde. Jeg kommer meg over gressplenen som ender i en liten strand helt nede ved fjorden, svinger brått til høyre, over en liten bakketopp, og fortsetter ned mot båthavna.

Mens jeg løper, prøver jeg å skaffe meg en oversikt over hvor mange som er i vannet. Det er to jenter som har svømt lengst. Jeg tenker at jeg må redde dem først. Jeg hører flere skudd mens jeg løper forbi båten min og over brygga. Deretter er det som om en merkelig susing i hodet erstatter lyden av skudd, og jeg tenker på at de som har svømt lengst, nå befinner seg i den mest kritiske situasjonen. Den ene jenta, hun som er nærmest meg i vannet, blir borte for meg, hun må være skjult bak den store steinen som står som en bauta helt i enden av brygga, og det er først da jeg kommer helt ytterst, at jeg får øye på henne igjen. Det er da cirka 30 meter igjen før jeg kan nå henne. Først blir jeg stående en stund uten helt å bli enig med meg selv om hva jeg skal gjøre. Jenta er nå så nær brygga at jeg må velge om jeg skal hoppe i vannet for å hjelpe henne de siste meterne, eller om jeg skal forsøke å oppmuntre henne fra brygga.

Jeg hever blikket, prøver å få en oversikt over hvor mange som befinner seg i vannet, og hvor. Jeg gjør et raskt overslag, og kommer til at det må være mellom tjue og tretti. Det finnes ikke noe tid til å kave rundt i vannet her inne ved brygga. Jeg må komme meg i båten så fort som mulig. Samtidig er det som om beina nekter å flytte seg før jeg har kontroll på de som er like i nærheten. Jeg får øyekontakt med jenta jeg først hadde mistet av syne, da hun er cirka ti meter fra brygga, men det varer bare et lite sekund. Blikket hennes viker, og plutselig vrir hun seg rundt og begynner å svømme vekk fra meg.

Jeg skjønner ikke noe. Hvorfor i all verden svømmer hun vekk fra meg? Den nesten nakne kroppen er treg i bevegelsene, og jeg skjønner at hun er tom for krefter. Og det virker som om hun bruker sine siste krefter da hun roper «Skal du drepe meg? Skal du skyte meg?» Spørsmålet virker helt absurd, og jeg svarer automatisk «Nei, selvfølgelig ikke». Hun spør om det samme en gang til,

men nå rekker jeg ikke å svare før hun legger kursen mot brygga. Hun er nå så sliten at hun ikke har noe annet valg, uansett hvor redd hun er. Jeg ser inn i de største, mest skrekkslagne øynene jeg har sett. De er helt tomme, det er som å se inn i to svarte hull. Hun nærmer seg brygga idet jenta som hele tiden har vært nærmest henne kommer opp på siden, og de hjelper hverandre de siste meterne.

Den delen av brygga de har svømt fram til, har ikke noe naturlig sted å klatre opp. De prøver å få tak i de sleipe steinene, men fingrene deres er helt stive. Knokkene er hvite. Taket glipper stadig vekk. Jeg legger meg på magen og strekker ut armene mot den nærmeste av jentene, men nok en gang spør hun, nesten hviskende: «Skal du drepe meg?» Det er som om hun har gitt opp. Hun legger sitt eget liv i mine hender, venter ikke på noe svar. Jeg bruker alle krefter på å få henne opp, før jeg hører Aase Margrethe bak meg. «Få dem opp og kom deg i båten,» roper hun. Men jeg er forvirret. For det jeg har hørt og nå hører, gir ingen mening. «Er du politi?» «Skal du skyte oss?» «Det er en politimann som skyter oss.» Det hele er helt absurd. Et øyeblikk forestiller jeg meg at det må dreie seg om en øvelse av noe slag. To livredde jenter i bare undertøyet og ristende av kulde får meg imidlertid straks på andre tanker. Jeg har dessverre ikke annet valg enn å tro på det de forteller. Aase Margrethe trekker meg tilbake til virkeligheten. «Kom deg i båten, jeg tar over her.»

Reaksjoner

Natia og Tamta hadde ulike verv i Unge Sosialister i Georgia, og ble invitert til AUFs sommerleir på Utøya. Natia hadde aldri vært i utlandet tidligere, Tamta kun én gang. Sammen hadde de drømt om å reise til Skandinavia, til «de fredelige eventyrlandene i nord». Av de to venninnene var det bare Natia som overlevde terrorangrepene. Tamta var enebarn, og i Georgia sitter foreldrene alene igjen.

Hun dro til paradiset

Kutaisi, Georgia, oktober 2011.

Avtandil Liparteliani står ute og venter på meg når jeg kommer. I øsende oktoberregn småløper han bort til drosjen og får overtalt sjåføren til å gi tilbake pengene jeg betalte. Jeg er gjest, han skal betale; det er ikke noe å diskutere. Den korte veien fra bilen til inngangen holder han paraplyen over meg, og blir selv våt. I oppgangen lukter det løk og gammel, fuktig betong. Utenfor heisen henger det en plakat med bilde av en ung jente. Under står en kort tekst med disse fremmedartede, georgiske bokstavene som mest av alt ligner kniplinger. Georgisk er et mysterium for språkforskere. Det verserer teorier om at det skal være beslektet med baskisk, ellers er det ikke påvist slektskap med noe annet språk.

«Det er en invitasjon til minnekonserten i neste uke,» forklarer Avtandil, eller Avto, som han helst kaller seg. Vi presser oss inn i den lille, skranglete heisen og Avto hiver på en mynt for å få heisen til å gå. «Er du engstelig?» spør han, og ser nesten muntert på meg. Så knirker heisen oppover med oss. Avto er en høyreist mann, ungdommelig antrukket i jeans og sort, høyhalset genser. Det kortklippede håret er hvitt, men øyenbrynene er fremdeles mørke.

I leiligheten tar Leila Asatiani, Avtos kone, imot meg. Leila, eller Liya, som er kortnavnet hun helst bruker, er kledd i en sid, sort kjole og beveger seg med tunge skritt over gulvet. Det grå håret er delvis dekket av et sort tørkle. Rundt halsen henger et hjerteformet smykke med et lite fotografi av en smilende jente. Bak henne, på skjenken, står bildene av den samme unge jenta tett i tett.

På spisebordet ligger det en bunke med fotografier som ennå ikke er rammet inn. Vi setter oss, og moren sprer bildene ut foran meg. Tamta bøyd over bøkene. Tamta i nye jeans. Tamta arm i arm med venninnene. En smilende Tamta med solskinn i øynene og Schengen-visum i passet.

«Hvordan går det med dere?» spør jeg på russisk.

Liya sukker og tar seg til håret. «Det går dårlig,» sier hun. «Dårlig.»

Ifølge georgisk skikk skal sørgende være minst mulig alene de første månedene. Avto og Liya har hatt besøk nesten hver dag

hele høsten, og heller ikke denne kvelden er de alene. En kvinnelig slektning sitter i sofaen innerst i den lille stua, og to av Tamtas venninner sitter ved spisebordet og ser trist på bildene Liya har lagt ut.

«Tamta var det eneste barnet deres,» sier Angela, den ene av venninnene, på flytende russisk. «Avto er 73 nå, Liya 56. De hadde vært gift i mange år da de fikk Tamta. Hun var øyenstenen deres.»

Angela er ofte på besøk hos Avto og Liya, men denne ettermiddagen er hun kommet i ens ærend for å hjelpe til som tolk under intervjuet. Både Avto og Liya forstår russisk, slik de fleste georgiere av deres generasjon gjør, men Liya føler ikke at hun mestrer det godt nok til å få sagt det hun har på hjertet. Og hun har mye på hjertet:

«Det som er vondt å tenke på, er at den norske stat ikke gjorde nok,» sier Liya. «Først var det bomben i Oslo. Hadde politiet sjekket hvorfor varebilen parkerte utenfor departementet, kunne hele terroraksjonen ha vært unngått. Da ville ikke noe av det som siden skjedde, skjedd. Barna burde uansett vært bedre beskyttet. Hadde jeg visst at de hadde 700 barn på øya og at bare én politimann passet på, ville jeg aldri sendt datteren min dit. De norske myndighetene er skyldige. Hvorfor var ikke Norge bedre forberedt? I våre dager skjer det terrorangrep rett som det er. Andre land er godt forberedt, men ikke Norge. Og denne Breivik, hvordan kunne han bo alene på en gård uten at noen sjekket hva han drev med?»

Bare av og til stopper hun for å la Angela oversette fra georgisk til russisk.

«Vårt land er lite og slett ikke rikt, slik som Norge,» fortsetter hun. «Likevel har noe slikt aldri skjedd her. Det er fordi myndighetene våre ville ha oppdaget det dersom noen drev og laget en bombe. Vi arrangerer leirer her også, men da har arrangøren sørget for et forsvarlig sikkerhetsopplegg, slik at ungdommene er trygge.»

Avto samler sammen bildene og blir sittende og se på dem mens Liya snakker.

Stemningen rundt bordet er trykket.

Jeg vet ikke hvor mange ganger jeg har sittet i en slik stue, men på den andre siden av Kaukasusfjellene, og lyttet til lignende enetaler. Den gang, i Beslan, var det russiske myndigheter som var adressaten for sorgen, raseriet og bitterheten. De etterlatte i Beslan klandret myndighetene for at terroraksjonene endte i

blodbad. Mange mente det var spesialstyrkene, og ikke terroristene, som hadde utløst eksplosjonene inne i gymsalen tredje dagen, da skolen ble stormet og så mange mistet livet. Jeg møtte kvinner og menn som hadde brukt år av sine liv på å samle bevis mot myndighetene, uten at det førte noe sted. Den gang sympatiserte jeg med ofrene og syntes det var hold i det meste av kritikken.

Nå sitter jeg atter i en slik stue. Møblene i mørkt tre, den hvite, heklede duken, de mange bildene av den smilende jenta. Harmen, tårene, de sorte klærne. Så mye er likt og vekker gjenklang, men denne gangen er kritikken rettet mot myndighetene i mitt eget land. Føles den like rettferdig nå?

«Vi vet at de første politimennene som kom, ble stående på land og vente på spesialstyrkene,» sier Liya. «De bare stod der og så på hva som skjedde på den andre siden av fjorden. Fra luften filmet journalistene. Alle bare så på. Det var nylig en terroraksjon i Amerika. Da var politiet på plass etter to minutter. Breivik var på øya i godt over en time! Vår Tamta ble drept i løpet av de siste fem minuttene.»

Avto og Liya fikk ikke vite om dramaet på Utøya før det var over. Tamta hadde reist til Norge sammen med bestevenninnen, Natia, som hun studerte sammen med. Rundt midnatt den 22. juli hadde Natia ringt hjem og fortalt moren sin at det hadde vært skyting på øya. Hun hadde sett mange døde mennesker, fortalte hun, og var bekymret fordi Tamta fremdeles var savnet. Da den korte samtalen var over, ringte Natias mor straks til Tamtas foreldre for å høre om de visste noe mer.

«Ja, Tamta ringte tidligere i kveld og fortalte om bomben,» svarte Liya. «Hun sa at vi ikke skulle bekymre oss, for de var langt unna på en øy.»

Natias mor forstod at de ennå ikke hadde hørt siste nytt fra Norge, og bestemte seg for ikke å si noe. Hun ville ikke uroe dem unødige. Kanskje var Tamta i god behold et sted? Dessuten var det uansett ikke noe de kunne gjøre.

Dagen etter, rundt middagstid, fikk Tamtas foreldre vite om massakren gjennom nyhetene på TV. De kunne ikke tro det de så. Hvorfor var Natia i god behold og ikke Tamta?

Et par dager senere var alt det praktiske ordnet slik at Avto og Liya kunne reise til Norge. Da var ennå ikke alle ofrene identifisert.

Foreldrene klamret seg til håpet. Kanskje var datteren såret og lå på et sykehus, ute av stand til å gjøre rede for seg? Kanskje lå hun i skjul et sted og var livredd for å komme frem? Hun var jo langt hjemmefra og kjente ingen.

Da de kom frem, ble de bedt om å avgi blodprøve. Politiet ville ikke la dem se datteren før de var helt sikre på at det var henne. Foreldrene laget en stor scene, og fikk til slutt se henne.

«Det er gått tre måneder, men jeg kan fremdeles ikke forstå at hun er død,» sier moren. Tårene renner nedover kinnene. Selv om hun er nesten tyve år yngre enn ektemannen, ser hun eldre ut enn ham. Øynene er røde og hovne. Hun har ikke sovet på ukevis, knapt spist. «Hun døde på en så uvanlig måte, så langt borte. Jeg kan ikke tro at hun er borte for godt,» gråter hun. «Hele tiden kverner spørsmålene i hodet mitt. Tamta var ikke alene, hun var sammen med bestevenninnen. De to var sammen hele tiden. Hvorfor var de ikke sammen da dette skjedde? Hadde de kranglet? Natia sier at de ikke hadde kranglet, men jeg vet ikke om jeg tror på henne.» Hun tørker kinnene med et lommetørkle som alt er fuktig. «Jeg håper fremdeles at Tamta skal komme tilbake. Jeg kan ikke tro at hun er død.»

Foreldrene reiste tilbake til Norge igjen i august, og fikk være med over til Utøya. De fikk se hvor Tamta hadde gjemt seg, hvor hun hadde løpt, stedet hun ble drept.

«Jeg husker at jeg gråt og ba en av politimennene som var der om å gi meg Breivik i fem minutter,» forteller Avto. «Bare fem minutter, slik at jeg kunne gjøre mot ham det han hadde gjort mot datteren min.»

Fra det ble klart at et av dødsofrene var georgisk, har tragedien fått bred dekning i georgiske medier. President Mikheil Saakasjvili var til stede i Tamtas begravelse, og Avto og Liya har hatt besøk av journalister fra inn- og utland nesten hver eneste uke. Behandlingen av terroristen har vakt oppsikt i Georgia. At han har tre celler til disposisjon, inkludert eget trimrom, at han har et helt team av advokater, at han kan se på TV.

«Norske fengsler er for komfortable, det er ingen straff,» sier Liya med forakt i stemmen. «Nå har vi hørt at han kanskje kan komme ut om ikke så lenge. Maksimumsstraffen i Norge er 21 år og så må de slippe ham ut.»

«Nei, det stemmer ikke,» sier jeg og håper jeg har rett. Jeg vet ikke hvordan jeg skal oversette «forvaring» til russisk. Jeg gjør noen spede forsøk, men gir opp: «Han slipper aldri ut,» forsikrer jeg.

Tamta's rom står slik hun forlot det, skinnende rent og i perfekt orden. Hun var 23 år gammel, men i Georgia er det ikke vanlig at jentene flytter hjemmefra før de skal gifte seg, med mindre de må flytte for å studere. Foreldrene til Tamta bor i Kutaisi, landets største universitetsby, så hun hadde ingen grunn til å flytte. Avto viser stolt frem det høytidelige avgangsdiplomet, som er prydet med forseggjorte stempler, monogrammer og gullskrift. Tamta var nettopp ferdig med en mastergrad i internasjonale relasjoner, men ville studere mer, gjerne i utlandet. Bokhyllen hennes er fylt av romantiske diktsamlinger og romaner på georgisk og engelsk. På pulten ligger tykke ordbøker og forberedelseshefter til TOEFL-testen i engelsk.

«Tamta studerte dag og natt,» forteller Angela, studievenninnen. «Hun ville bli diplomat. Hun ville bli kjent. Det er ikke bare familien og vi som kjente henne som har lidd et stort tap, hele Georgia har mistet et talentfullt, ungt menneske.»

Faren viser meg vitnemålene og diplomene hennes. Jeg får også se passet hennes. Tamta hadde vært i utlandet en gang tidligere, i Tyskland. I 2012 hadde hun planlagt å ta en mastergrad til, i Malmø i Sverige. Hun var fascinert av de skandinaviske sosialdemokratiene, og ville lære dem å kjenne fra innsiden. Hun var alt kommet inn på studiet og hadde fått stipend.

«Jeg likte ikke at hun reiste bort,» sier Liya. «Jeg ville helst ha henne hjemme. Da jeg fikk høre at hun skulle bli med Natia til Norge, ble jeg engstelig. En lærerinne på skolen hvor Tamta jobbet deltid, spurte meg hvorfor jeg var så redd. 'Hun skal jo til paradiset,' sa hun. 'Norge er verdens tryggeste land.' Så vi lot henne dra. Datteren vår dro til paradiset, og kom ikke tilbake igjen ...»

Hver eneste dag ber foreldrene for datteren i den lokale kirken. En gang i uken ber presten en spesiell bønn for Tamta. «

Hvordan har dere klart å beholde troen etter det som hendte?» spør jeg.

«Tamta var også troende,» sier moren. Tårene renner stille nedover kinnene hennes. «Jeg trøster meg med at Gud reddet henne fra noe enda verre som ville ha skjedd med henne i fremtiden.»

Hun reiser seg tungt fra stolen, åpner skjenken og finner frem glass og tallerkener. Georgiere er viden kjent for gjestfriheten sin. De ser på gjester som en gave fra Gud, og til og med her, i et hus i sorg, viker de ikke fra tradisjonene. Angela legger på en hvit duk, og med ett står et festbord fremfor meg, med krystallglass, kaker og søtsaker i alle fasonger, hjemmelaget druesaft, georgisk mineralvann, champagne og martini. En nabo var innom med en tradisjonell druekake tidligere på dagen. Den må jeg absolutt smake! Jeg tar et stykke, det samme gjør Avto og Angela. Liyas tallerken er tom. Når vi har spist, reiser Avto seg, hever glasset og utbringer en skål. Han takker meg for at jeg er kommet, for at jeg er gjest i hans hus og ønsker meg alt godt videre i livet.

Før jeg drar tilbake til hotellet, vil Avto ta meg med til Tamtas grav. Sjåføren står klar og venter når vi kommer ut. Regnet pøser fremdeles ned, og Avto rekker meg en paraply. Selv vil han ikke ha noen. Kirkegården ligger et stykke unna. Vi kjører forbi høye, anonyme blokker og passerer gamle, slitne biler. De få som er ute på fortauene, løper, og det har samlet seg store dammer i veibanen. I motsetning til i hovedstaden Tbilisi, tre–fire timers kjøretur unna, er det lite å se i Kutaisi. Guideboken har bare viet noen få sider til byen, i tilfelle noen skulle få det for seg at de vil innom Georgias nest største by for å se – ja, Georgias nest største by.

Tamtas grav er stor og påkostet. Ved siden av graven står en liten marmorskulptur av en ortodoks kirke. Gravsteinen er formet som en hånd som holder en tåre. Inne i tåren er det et portrett av Tamta. Hun har på smykke og ermeløs kjole, det lange håret er oppsatt og hun smiler forsiktig.

Avto bøyer seg frem og kysser datterens kinn i øsregnet.

Jan Kjærstad

Utdrag fra *Menneskets vidde*
– essays, artikler, tekster

Sakprosa

I dette essayet fra 2013 deler forfatter Jan Kjærstad sine refleksjoner rundt dagene etter 22. juli 2011.

Angrepet innenfra

Jeg er en langsom tenker og sjelden parat til å skrive om dagsaktuelle hendelser. I tillegg er jeg skeptisk til forventningen om at en skjønnlitterær forfatter skal delta i samfunnsdebatten. Som dikter er man liksom automatisk i meningsdanner-eliten, det formodes at man har en ekstraordinær sensibilitet. Jeg har kalt dette Bjørnstjerne Bjørnson-tradisjonen og har skrevet kritisk om det i essayet «Fra profet til forteller» (står i *Menneskets nett*).

Med 22. juli 2011 stilte det meste seg annerledes: Hvem kunne unngå å bli engasjert av en så rystende hendelse, noen hundre meter bortenfor stuevinduet? To dager før hendelsen hadde jeg krysset Einar Gerhardsens plass sammen med mine to yngste barn; vi var på vei til Deichmanske bibliotek, på nøyaktig samme klokkeslett som bomben ble detonert. Jeg skrev spontant en artikkel noen dager etter ugjerningen. Så, i løpet av de neste månedene, tre artikler til.

Sett på avstand er det særlig to scener jeg ikke så lett blir ferdig med – de var for meg, på hver sin måte, urovekkende øyeblikk. Det ene var av politisk karakter; det var den første pressekonferansen etter anslaget, og statsminister Jens Stoltenberg og justisminister Knut Storberget sto foran to norske flagg, man visste ennå ikke hvem angriperne var (statsministeren bruker flertallsformen), og man hadde på en måte heist flagget som mot en ytre fiende og som for å si: Norge vil forsvare seg.

Jeg vil ikke anklage noen for denne politiske feilslutningen, og politikerne både sa og gjorde mye bra i de kommende månedene. Men når det gjelder evnen til å gjennomføre raske tiltak for å bedre den nasjonale sikkerheten, er jeg ikke så imponert, og jeg er enda mindre imponert over de ulike myndigheters og etaters evne til å ta selvkritikk for forsømmelser i årene før anslaget.

22. juli i Norge kan sies å ligne 22. november i USA (1963, attentatet på Kennedy) da amerikanerne fikk en brist i tilliten til sine myndigheter. Noe av det vi har mistet i Norge etter 22. juli, er troen på begrepet ansvar.

Det andre øyeblikket dreier seg om psykologi. Barnepsykiateren som behandlet Anders Behring Breivik da han var 4 år (1983), ble intervjuet på Dagsrevyen (08.06.12) og sa blant annet: «Det sies

jo at livet leves i tolv år, og alt annet er repetisjon. Så det er klart at de grunnleggende personlighetstrekk etableres på et tidlig tidspunkt i livet.» For meg, en forfatter, klinger dette nøyaktig som en replikk i Sigurd Hoels roman *Veien til verdens ende*, der Embret, tjenestegutten, sender Anders (sic!) ut i verden med følgende ord: «Det kommer til å hende deg mye rart. (...) Og etterpå – så skjønner du at allting hadde hendt deg før du var ti år. (...) Sea hender det bare oppatt.»

Hvis en skjønnlitterær forfatter deltar i samfunnsdebatten, er det ofte i egenskap av å være en outsider. Man ser det som sin oppgave å lete etter andre vinkler enn dem flertallet er opptatt av; og når det gjelder Anders Behring Breivik, har jeg sett det som viktig å antyde at de forklaringsmodeller vi så langt har stablet på bena, er for enkle. Jeg har for eksempel alltid reagert når mennesker hevder at barndomstraumer har en fatal, en uavrystelig determinerende effekt på resten av livet.

Den mest roste boken om 22. juli hittil – sågar vinner av Kritikerprisen for beste fagbok 2012 – Aage Storm Borchgrevinks *En norsk tragedie*, er et grundig og godt forsøk på å belyse Anders Behring Breivik og hans vei til Utøya, men særlig i siste kapittel havner Borchgrevink tett ved en historie der mor sitter igjen med svarteper og mesteparten av skylden. «Den mørke impulsen kom etter mitt syn fra barndommen, ikke fra kontrajihadistene.»

Det er i mine øyne en altfor enkel historie.

Men slik er det: Vi har en hang til det enkle. En enkel historie vil alltid vinne over den kompliserte. Det er uhyre sjelden å høre en ekspert si, slik rettspsykolog Pål Grøndahl sa en av de første dagene under rettssaken: «Han er så utydelig at jeg ikke forstår ham.»

Skrevet én uke etter 22. juli 2011:

6 år gammel begynte jeg å ta 30-bussen alene fra Grorud til byen. Jeg gikk av i Møllergata, hvor far sto og ventet. Deretter spaserte vi opp til kontoret hans som lå i øverste etasje i gården på hjørnet av Grubbegata og Pløens gate. Han flyttet arbeidsstedet først da gården ble revet for å gi plass til regjeringskvartalets nye R4 på 1970-tallet; kontoret lå omtrent der helikopterplattformen ble bygd.

Dette stedet, hjørnet av Grubbegata og Pløens gate, var lenge mitt favorittsted i Oslo. Ikke fordi jeg kunne se det Potala-aktige palasset som jeg først senere fikk vite var Deichmanske bibliotek, men fordi jeg fra hjørnet hadde utsikt både til den monumentale politistasjonen, nr. 19, og hovedbrannstasjonens tårn. Jeg tenkte alltid at dette måtte være de sikreste kvadratmeterne i Oslo. Jeg likte at stedet senere fikk navnet Einar Gerhardsens plass, etter som Gerhardsens navn var så tett forbundet med det trygge samfunnet jeg vokste opp i. Av alle steder i verden var dette det mest usannsynlige åsted for noe ondt.

En av lærdommene etter 22. juli 2011 er at det utenkelige skjer. At til og med steder assosiert med de lyseste barndomsminner og tanker kan forvandles til noe som ligner på en krigsskueplass.

Selv våre fantasier om de ondeste muligheter har sine grenser. I forbindelse med et romanarbeid (*Jeg er brødrene Walker*) sto jeg en sen kveld øverst i Regjeringsbygget og forsøkte å innbille meg at jeg var statsminister. Hva ville jeg frykte aller mest? I rammefortellingen sitter statsministeren med sitt kriseteam på toppen av Regjeringsbygget og skal håndtere et terrorangrep av et uant slag. I den forbindelse snakket jeg med en rekke «eksperter» og fikk dem til å liste opp aktuelle scenarier. De var grusomme og de var mange. Men i og med at de var fabulert frem, fantes det også planer for hvordan man skulle takle dem, til og med forebygge dem. Vi er alltid mest sårbare for det vi ikke har fantasi nok til å forestille oss, for eksempel mennesker med en virkelighetsforståelse som gjør dem i stand til å handle på en måte som er uforståelig for oss. En massakre av ungdom på en leir. Kan man se for seg noe slikt, selv om man roter i de svarteste deler av sin fantasi? Jo enklere, desto vanskeligere å forutse. Vi lider av en «lack of imagination» som amerikanerne sa etter 11/9. De var forberedt på mye, men ikke på at noen skulle kapre fly og styre dem inn i bygninger. Når det gjelder min egen imaginasjon, ble den gjort sørgelig til skamme for en uke siden. Etter terroranslaget fantes ikke lenger toppetasjen i Regjeringsbygget som et sted hvor man kunne rådslå.

Historien lærer oss at «det utenkelige» skjer hele tiden, og det går ikke an å beskytte seg mot det. Men går det an å forstå «det utenkelige», etter at det har skjedd? For min egen del er jeg

nær ved å melde pass i dette tilfellet, iallfall på det eksistensielle plan – det «teologiske» plan. At opp mot 80 mennesker er drept av en terrorist, i Oslo og på Utøya, er for meg meningsløst. Jeg kan ikke protestere mot at noen forsøker å famle seg frem til en mening med dette, men for meg er det blankt meningsløst. Vi kan gråte, trøste, vise omsorg. Men å gi det mening? Nei. Dette er ondskapens problem midt i fleisen.

På det samfunnsmessige plan går det imidlertid an å si noe om hendelsen. Flere har påpekt at ugjerningen er den verste på norsk jord siden den andre verdenskrig. Det er sant, men det er en forskjell: Denne gang ble vi ikke angrepet av en fiende som kom utenfra.

I vår besøkte jeg Fossum bro, like ved Askim. Da tyskerne invaderte Norge, var dette åstedet for et av de få dramatiske slag på Østlandet, 12.–13. april 1940. Tyskerne kom i busser fra Oslo. En styrke på 120 nordmenn sloss mot en overveldende overmakt, forsøkte å hindre tyskerne i å gå over Glomma. 20 nordmenn ble drept. Det som overrasket meg på slagplassen, var synet av festningsverket, brogalleriet med skyteskår. Det lå på «feil» side av elven, det var bygd for at nordmenn skulle forsvare seg mot svenskene, en fiende som kom fra den andre siden av grensen. Nå lå nordmennene bak et provisorisk vern og skjøt mot sitt eget forsvarsanlegg, de var så å si tatt i bakhold.

22.7. ble Norge angrepet i ryggen igjen. Også mentalt. PST og andre instanser har selvfølgelig vært klar over den faren som norske ekstremister, inkludert «einstøinger», representerer, men det er vel ingen tvil om, og det er også logisk, at mesteparten av ressursene har vært brukt til å forberede seg på et angrep organisert fra utlandet. Nettopp dette at gjerningsmannen er norsk, har gjort hendelsen, drapene, enda mer frustrerende for mange. På statsministerens første pressekonferanse, sammen med justisministeren, da man ennå ikke visste klart hvem som sto bak bomben i regjeringskvartalet, var to store norske flagg plassert i bakgrunnen. Jeg har aldri sett det før. Det var som om man ville signalisere at her sto Norge som nasjon rede til å ta opp kampen mot gjerningsmennene.

Så viser det seg at fienden har heist det samme flagget. Norge har på en måte blitt angrepet av Norge.

Noe av det man i ettertid har diskutert mest intenst angående invasjonen 9. april 1940, er det faktum at myndighetene unnlot å sende ut en ordre om øyeblikkelig og full mobilisering. Dette førte til stor usikkerhet og var årsak til at tyskerne ikke møtte den motstand de kunne ha møtt. Men når det gjelder udåden 22.7. er det iallfall ingen tvil: På noen timer ble et helt folk mobilisert, så til de grader, fra øverste myndigheter og kongehus til innbyggere over hele landet. Ikke minst ungdommer. Folk gikk mann av huse for å motbevise den frykt som all terror håper å skape. Det var Norge på sitt beste. En sterkere demonstrasjon for demokrati, åpenhet og det frie ord har jeg ikke sett her til lands.

Hvorfor dette lidenskapelige engasjement? Selvfølgelig for å hedre de drepte. Uerstattelige liv har gått tapt, og massemenstringen ville vise at deres død ikke skal være forgjeves. Allikevel tror jeg engasjementet også røper noe mer. Gjerningsmannen står alene mot fem millioner. Han er sjanseløs. Ikke desto mindre mobiliserer vi på alle plan, og som om vi ikke kan få vist vår motstand sterkt nok. Det forstyrrende, det som nager, er at terroristen er norsk. I det forrykte manifestet han har offentliggjort, skimter vi kanskje, på hver vår måte, ørsmå biter eller vrengebilder av noe vi selv kan ha halvtent i våre mørkeste øyeblikk. Det handler om aggresjon mot innvandrere og et flerkulturelt samfunn, og om å bygge en forsvarsmur rundt sitt land. Det handler i det hele tatt om en mangel på medfølelse, en forakt for den solidaritet som sosialdemokratiet er grunnlagt på. Og selv om det er en himmelvid avstand mellom en slik tenkemåte og en handling som den vi så 22. juli, vitner kanskje denne kolossale mobiliseringen, dette samhold, denne enighet på tvers av partigrenser, også om skyld, om et behov for å gå i rette med det verste i oss selv. Ikke bare «Aldri mer 22.7.», men «Aldri mer en tenkemåte som kan føre til 22.7.». I beste fall vil de av våre holdninger som vi ser grumsete speilbilder av i gjerningsmannens manifest, dette forkrøplede nasjonalkonservative, fra og med i dag være stemplet som unorske.

Derfor skal vi nå heller ikke gjenskape det «gamle» Norge, det idylliske, homogene samfunn som lot en gutt for 50 år siden føle seg trygg ved synet av en politi- og brannstasjon. Dette samfunnet kommer aldri tilbake. Vi skal skape et demokratisk Norge anno 2011, med de komplekse utfordringer dette innebærer – ikke

minst ved at virkeligheten nå også omfatter internett, sosiale medier. Terrorens hensikt var å svekke det unge, debatterende, brokete, nye Norge. Vi må sørge for at resultatet blir det motsatte.

Fredag 22. juli vil for alltid være en av de svarteste dagene i norsk historie. Det kan også bli en milepæl, en dag som markerer et generaloppgjør med den norske tilbøyelighet som vår største dikter, Henrik Ibsen, har kalt «å være seg selv nok».

Sumaya Jirde Ali

Utdrag frå *Ikkje ver
redd såne som meg*

Sakprosa

Sumaya Jirde Ali kom til Noreg og Bodø som sjuåring, og kjende seg inkludert frå starten av. Ho veksla mellom ulike miljø utan at det blei problematisert, og for henne var det naturleg å vere ein del av både det norske og det somaliske miljøet. Ho var 13 år då terroren ramma Noreg, og alt kjendes med eitt annleis.

Det er først no, som tjuetåring, eg forstår kor knusande 22. juli var for meg. For identiteten min. Først då ting blei enklare, då eg ikkje lenger skamma meg, kjende eg tyngda av steinane. 22. juli gav fotfeste til kjensla av at «eg er eit problem». Ei kjensle av skam og sjølvforakt. Som trettenåring skamma eg meg over å vere muslim, for eg merka at religionen min og folk som såg ut som eg, blei sett på som noko negativt. Skamma fekk meg til å lure på om religionen min var rett for meg.

Men etter skamma kom sinnet.

Eg ville ikkje at 22. juli skulle bli min tragedie, men eg blei sint då eg såg kor tydelege signala var: Det var ikkje rom for at folk som eg fekk lov til å kjenne at tragedien også ramma oss. Når eg prøver å diskutere dette med venner med etnisk minoritetsbakgrunn, snakkar dei som om 22. juli ikkje har noko med dei å gjere. Mens dei etnisk norske vennene mine snakkar fritt om dagen som endra Noreg. Dei hugsar tydeleg kva dei gjorde, kven dei var saman med, og kva slags meldingar dei sende. Eg trur dette har samanheng med kven som prata openlyst om tragedien då han skjedde, og kven som hadde løyve til å eige 22. juli som sin tragedie i det offentlege rommet i ettertid.

Vi sa alle saman: *Dette er ein tragedie som har ramma heile nasjonen.*

Vi sette plaster på såret, fengsla gjerningsmannen og slutta å snakke om internettradikaliseringa og den antimuslimske ideologien hans. Sjølv om det blei rapportert om ein auke i hatkriminalitet mot muslimar, blei muslimar som tok opp dette temaet, skulda for å vere hårsåre og gå inn i ei offerrolle. Og sjølv om fleire parti var opptatt av muslimhatet, fanst det ikkje noko politisk parti som ville utforme ein handlingsplan mot muslimhat.

Den kollektive rehabiliteringa av nasjonen vår ville gløyme, ville late som 22. juli var det same for alle. Det gjorde meg forbanna. Eg var sint fordi eg ikkje kjende nokon annan trettenåring som gjekk og bar på 22. juli utan å vere ramma direkte. Ingen andre eg kjende, krympa seg og ønskte å bli eit mindre problem.

Eg var sint, fordi ingen ville snakke om muslimhatet utan å tone ned eller gjere problemet mindre enn det det var. Og som muslim torde eg ikkje å snakke om skuggen av 22. juli: muslimhatet.

Det er ikkje alt ein treng å snakke om, sa nasjonen. Den 13 år gamle eg sa seg einig.

Eg kjenner ikkje ein einaste muslim som ikkje var, og enno er, redd for å snakke om 22. juli. Eg kjenner ikkje ein einaste muslim som ikkje var lamma av redsel og sjølvforakt den lagnadstunge julidagen.

Eg var 13 år og lurte på kva som var så gale med sånne som meg, at ein mann var villig til å straffe 77 uskuldige menneske for det.

Eg var 13 og lurte på kvifor ingen ville snakke om at ein mann hadde drepe 77 menneske på grunn av sånne som meg.

Eg var 13 og lurte på om det ville blitt så mykje snakk om kjærleik og fellesskap dersom det ikkje var «ein av oss» som gjorde det, men «ein av dei andre». Eg lurte på om statsminister Jens Stoltenberg ville ha halde den same talen på Rådhusplassen 25. juli 2011 og snakka om meir demokrati og eit opnare samfunn, om det ikkje var «ein av oss» som stod bak.

Eg ville ikkje at 22. juli skulle handle om meg. Men det hadde alltid også handla om meg.

Året etter, i 2012, insisterte eg på at vi måtte flytte tilbake til Somalia. Søskena mine var sinte på meg, for dei ville ikkje tilbake, dei kjende seg heime i Noreg. Eg visste at eg var egoistisk og berre tenkte på eigne kjensler, ikkje på det søskena mine ville eller meinte, men det brydde eg meg ikkje om, eg ville flytte. Mamma og pappa trudde eg blei mobba. Sanninga var at eg var blitt så medviten om at eg var annleis, at eg ikkje lenger kjende meg heime. Det somaliske blei med eitt veldig viktig. Eg fekk mamma til å fortelje og lære meg meir om Somalia, den eigentlege heimen min.

Ingen sa at eg kunne vere både somalisk og norsk. Ingen introduserte meg for ord som «norsk-somaliar». Eg følte at eg *måtte* følge mellom desse to identitetane og kulturane.

Eg slutta å ta kontakt med venner, og dermed slutta dei å invitere meg med på sine ting. Det oppstod mykje drama då eg trekte meg tilbake. Dei trudde eg heldt meg unna fordi det var noko gale med dei, mens eg egentleg berre var forvirra. Dersom eg heldt avstand til dei, kom det til å gjere mindre vondt den dagen eg reiste heim.

Eg visste ikkje lenger kven eg var. Eg hadde ikkje noko språk for det eg gjekk igjennom, for identitetskrise eg stod midt oppi.

Eg blei ein lesehest og prioriterte det framfor alt anna. Las ungdomsbøker der det å vere annleis ikkje var rekna som ei hindring, men ei moglegheit. Fantasiromanar om vampyrar som *House of Night* og russiske kjærleiksromanar som *St. Petersburgs juvel*. Eg ekskluderte meg sjølv, nekta å dra på jentekveldar.

Eg var 14 år og ville heim igjen. Noreg var ikkje heimen min. 22. juli 2011 hadde gjort meg heimlaus.

Men vi flytta ikkje, vi blei verande. Foreldra mine sa: Vi *er* heime.

Det er åtte år sidan terrorangrepet der Sofie mista dotter si. I denne veka i august opplever ekteparet Otto og Sofie ei rekkje små ulykker. Kvar for seg er ikkje hendingane så alvorlege, men dei avslører små og store sprekkar i ekteskapet og i samfunnet rundt dei. Vi møter Sofie og Otto etter ein tidleg hauststorm med sinte, mørke skyer og usedvanleg mykje nedbør.

LAURDAG

Dei lysande tala på klokkeradioen fortalde Sofie at ho måtte ha sove i minst ti timar. Lufta klam og tett, lakenet vått av sveitte, det hadde vore som å ligge i ein dam. Som frå lang avstand såg ho for seg ekteparet Krohg-Iversen redusert til to morkne, vasstrekte tømmerstokkar som låg og dunka borti kvarandre i ei bakevje. Regnet tromma framleis mot takvindaugget. Ho strekte ein arm bortetter lakenet. Otto sat på sengekanten, såg mildt på henne og gav armen hennar eit lett trykk.

– Kom ned, sa han. – Dei har ekstrasendingar om stormen i natt. Det er ille.

Nede i stova stod tv-en på. Sofie sette seg i sofaen og drog eit pledd over seg. Det gjekk ei stund før det ho såg på skjermen, gav meining. Bilda av ein stor villa som blei tatt av straumen og ført nedover ei vill og flaumstor elv, hang ikkje saman med det kommentatorstemma sa. Otto sette seg ved sida av henne.

– Det kan vere fleire døde, sa han. – Mange sakna.

– Kor lenge har du vore oppe?

– Sidan i sjutida. Da var sendingane alt i gang. Og no begynner bilda å komme, som du ser.

Ein amatørvideo viste korleis ei elv var i ferd med å rasere ei bru. Vatnet nådde nesten opp i vegbanen, der ein båt, fleire trestammar, greiner og plankar hadde kilt seg fast og låg og stanga inn i bruelementa. Reporteren sa at fleire mindre bruer var øydelagde. Ein lensmann blei intervjuet og bad folk halde seg innandørs og ikkje bruke bilen.

– Kvar er dette?

– Overalt, nesten. Heile Austlandet, overalt der det finst elvar. Men det er store skadar her i Oslo òg. T-banen står. Folk har fått beskjed om å halde seg inne inntil vidare.

Sofie kjempa seg opp, og med pleddet rundt seg gjekk ho bort til eit av vindauga. Det regna ikkje lenger så tungt som det hadde gjort om natta og kvelden før. Byen låg der våt og grå under skyene, som på ein vanleg regnvêrsdag. Men vinden ulte og peip framleis. Bak henne dukka det opp ein meteorolog på skjermen som forklarte korleis langvarig tørke kunne føre til at jorda ikkje klarte å absorbere regnet. Fleire ekspertar kom til. Orda som ein gong

hadde karakterisert det ekstreme, var blitt daglegtale. Ekspertane kunne like gjerne ha snakka om brunost og grovbrød. Folk såg ut til å ha akseptert at desse abrupte skybrota, hyppige stormar og veker med tørke no var å rekne som normalen.

– Først alle brannane, sa Otto. – Og no dette.

Sofie kraup ned i sofaen igjen. Snart kom fleire oppdateringar. Bildet blei tydelegare. I løpet av natta hadde elvane vakse i rekordfart, så fort at ikkje alle hadde fått tid til å reagere. Fleire bustadhus var borte, skylde vekk, utan at nokon visste om dei som budde der, hadde klart å komme seg unna.

Otto gjekk ut på kjøkkenet for å ta nokre telefonar. Han stengde ikkje døra, så Sofie fekk med seg at det dreidde seg om leiren på Ullern. Han såg plaga ut da han kom inn igjen.

– Eg må kanskje ut ein tur.

– Er det ikkje slik at vi må halde oss innandørs?

– Viss det er krise, så må eg rykke ut. Men no er ein patrulje på veg for å sjekke.

– Har du prøvd å ringe nokon av dei?

– Felipe tar ikkje telefonen.

– Men elva der oppe er ikkje særleg stor, er ho det?

– I dag finst det ingen små elvar.

Otto smurde eit par brødsriver som dei åt framfor tv-en. Han togg utan å ense smaken, og kjende det som vatnet steig rundt føtene på han. Det var umogeleg å rive seg laus frå skjermen, sjølv om dei fleste innslaga etter kvart var repetisjonar. Slik kunne dei bli sitjande heile dagen, som dei hadde gjort under liknande tv-dekte katastrofar. Otto skotta bort på Sofie. Ho var blåkvit i huden i lyset frå tv-en, ein farge som sur mjølk. Ho stirte mot skjermen, men det verka som om ho var ein annan stad. Åtte år sidan, tenkte han. Åtte år og om lag ein månad sidan dei sat i same sofaen, men i eit anna hus, på ein annan kant av byen, da fekk dei også ein katastrofe inn på skjermen, starten på den katastrofen som skulle vekse inn i og ta over livet deira. Først var det berre røyk, ruinar, sirener, støv. Så kom glimta av menneske som stavra forvirra rundt. Blod i ansikta, blodige klede. Ambulansefolk og politi som prøvde å få kontroll. Det gjekk ikkje lang tid før dei første tekstmeldingane peip inn. «Slå på tv-en.» «Er de i god behald?» Dei begynte å ringe

rundt til familie og venner, og mens dei forsikra seg om at dei næraste var i tryggleik, begynte ein ny tragedie å utspele seg, den i regnet, på øya.

Og dei hadde vore redde for at ho skulle bli forkjøla.

Otto kunne rekapitulere kvart sekund av denne kvelden, kvar minste rørsle. Han hadde stått på kjøkkenet og snakka med ein venn i mobilen da han hørde eit skrik frå stova. Skriket hadde gått over i jamring. Otto fór inn og såg at ho plukka opp telefonen og slo eit nummer. Han skjønna kven ho prøvde å ringe da han såg teksten som glei over skjermen, meldinga om skyting på ei øy utanfor Oslo. Ho rørte på leppene mens ho hørde på svararen. Så braut ho av og slo nummeret på nytt. På nytt og på nytt.

Dei hadde sendt Marie av garde dagen før. Jenta med den altfor store ryggsekken. Ho bar den tunge sekken som om den romma alt ho var i ferd med å bli. Alt dette bar ho stolt ut av syne. Ho var for ung til å dra, men hadde hatt så lyst. Ho skulle få vere med to venninner som var eldre enn henne. Dei skulle ligge i telt. Det skulle vere trygt. Den første dagen hadde Sofie og Otto engsta seg konstant, særleg under det kraftige regnvêret på torsdagskvelden. Det går bra! Marie hadde ledd i telefonen. Det går bra, eg har støvlar, no begynner konserten, ha det!

Sofie ringde utan stans. Heile vegen ut frå Oslo. Otto bytte kanal på jakt etter siste nytt, ville prøve å finne ut kva som skjedde, prøve å forstå. Men på veg opp mot Sollihøgda begynte ho plutseleg å slå laus på radioen, ho hamra laus på knottane, armen hans. Han heldt nesten på å køyre utfor vegen. Få det til å slutte, jamra ho. Få det til å slutte! Han fekk slått av radioen, la ei hand bort i fanget hennar, ho slo den vekk. Ring du, hulka ho. Marie vil ikkje snakke med meg ... Han hadde funne fram telefonen sin, sette på høgtalar, ringde. Dei hørde på dei tomme signala saman, rykte til da stemma hennar kom. Det var som om ho var i bilen med dei. *Hei, du har komme til telefonsvararen til Marie Krohg. Eg kan ikkje ta telefonen akkurat no ...* Så seriøs ho hørdest ut, så vaksen, den vesle tullejenta deira. Den tause tenåringen deira. Sta og sterk. Ingen ting kunne vel skje med henne. Han ringde to gonger til. Sofie gret høgt ved sida av han. Han spurde om ho hadde nummeret til jentene Marie skulle reise saman med. Sofie

fann nummeret til ei av mødrene, hendene hennar rista. Det var ein mann som svara. Otto skjøna straks at pappaen i den andre enden var like vettskremd som dei. Han ville helst berre avslutte samtalen, for dei venta også på telefon. *Den* telefonen. Frå jenta si som dei ikkje fekk kontakt med. Men før han la på, sa han at det var viktig at dei ikkje prøvde å ringe Marie. Ungdommar der ute hadde komme med ei bøn om at folk ikkje måtte ringe meir.

Det er sjølv sagt derfor ho ikkje tar telefonen, sa Otto til Sofie. Ho har slått av, ho gøymer seg, kanskje ho har mista mobilen. Men forsøka hans på å sjå det som eit godt teikn, skapte berre enda større angst. For det var da dei verkeleg skjøna det. Skjøna omfanget, vanvitet. Skjøna kva som faktisk skjedd der ute. Ungdommane var på flukt, gøymde seg der dei kunne, låg i skjul, mobilane på lydlaus. Ringinga kunne avsløre dei. Rundt om på øya peip og ringde det i mange mobilar. Men der det ringde, der hadde han alt vore.

Dei blei stoppa av politisperringar, kom ikkje nærare. «Det er da ikkje oss de skal passe på!» Sofie stod skrikande framfor ein tungt uniformert politimann. Otto måtte gå ut av bilen for å stagge henne. «Kvifor er de ikkje ute på øya? Kvifor passar du ikkje på barnet mitt?» Sofie hadde hylt det same igjen og igjen. Politimannen var urokkeleg. Sofie fall saman. Ho blei heilt apatisk. Dei kunne ikkje sjå øya, men visste at den låg der ute, bak politisperringa, rett bak svingen, rett bak trea, ikkje så langt frå land. Det hadde vore ein lette, men også nifst, å sjå korleis andre krefter tok over. For Sofie forsvann. No mistar eg deg, hadde Otto tenkt. No mistar eg deg også.

Apatien var der også denne grå og våte augustlaurdagen, som ein lurande skikkelse i rommet. Otto skulle gjerne ha skrudd av tv-en, men kunne ikkje gjere det slik utan vidare, utan å forklare. Kunne han spørje kva ho tenkte på, korleis ho hadde det? Ho måtte jo tenke det same som han.

– Det er like fascinerande å sjå kvar gong. Kor få sekund det tar for naturen å rasere alt, sa Sofie.

Han la handa bak på ryggen hennar. Ryggsøyla smal, men av stål. Ho hadde stått oppreist heile denne tida. Det begynte å svi i auga. Otto mumla noko og gjekk ut på den vesle doen i gangen.

Der blei han sitjande på setet og vente på at svien skulle framkalle dei lindrande tårene. Han hørde telefonen ringe inne i stova, ein høg plingelyd som alltid fekk Sofie til å skvette. Like etter ropte ho, ganske riktig med irritert stemme, at telefonen hans ringde. Otto tok seg saman og pussa nasen. Vaska hendene og ansiktet og tørka seg med den vesle handduken som hang der. For seint oppdaga han at handduken lukta surt. Lukta hang att i nasen da han gjekk inn i stova.

– Telefonen din.

– Takk, eg hørde både den og at du ropte.

Otto tok mobilen med seg ut på kjøkkenet. Det låg ei melding på svararen. Ein frå Velferdsetaten melde om at ingen var skadde, men at det ikkje var mykje igjen av leiren. Mens Otto hørde på meldinga, ringde Felipe. Han var svært opphissa, og det gjekk ei stund før Otto fekk tak i kva han sa. Frå stova hørde Sofie korleis Otto snakka med den aller mest pedagogiske stemma si og fekk analysert og minimert det eine problemet etter det andre. På skjermen rasa vatnet vidare gjennom bygder og byar og mol alt det kom over, til pinneved. Eit innslag frå Oslo sentrum viste frivillige som i morgontimane hadde lempa sandsekkar rundt dei mest utsette bygardane på Nedre Grünerløkka og i Gamlebyen. Ein eldre mann vassa rundt inne i kafeen sin og gjorde hjelpelause forsøk på å rydde opp. Akerselva var ikkje til å kjenne igjen, ei svær og mektig flod som grov molda ut rundt røtene på store, gamle tre og strauk trugande langs grå husmurar.

– Må du rykke ut? spurde Sofie da Otto kom og sette seg igjen.

– Nei, politiet har vore innom, og konkludert med at det er andre som treng hjelpa meir. Men eg måtte ta ein runde med kontakten min.

– Er det mange ungar der?

– Ikkje så mange, heldigvis.

Otto tenkte på dei to han hadde møtt dagen før. Dei hadde sikkert vore redde. Opp midt på natta, hysteriske vaksne, det meste av tinga deira skyldte vekk.

– Mens du snakka i telefonen, blei to av dei sakna stadfesta omkomne. Og ein gutunge er funnen ganske forkommen, men i live.

– Kanskje vi skal slå av tv-en litt?

Sofie heiste opp augebryna. – Og gjere kva? Gå tur?

Otto sette seg på armlenet på sofaen. Det var ikkje anna å gjere enn å stire inn i skjermen, vente på meir dårleg nytt, håpe på små mirakel.

– Du har ikkje vore hos legen enno?

– Hos legen?

– Ja, for å undersøke det stikken ditt. For meg ser det ut som eit flåttbitt. Tenk på all flåtten vi har fått på oss i sommar. Det aular av dei rundt hytta.

– Ja, greitt. Eg har berre ikkje hatt tid til å tenke på det.

– Går det an å la vere å tenke på dette her?

Otto drog til seg handa hennar, og ho gav frå seg eit klynk av smerte. Huda rundt bittet var utan tvil meir svullent og irritert enn det hadde vore dagen før. Sofie løyste grepet hans forsiktig og trekte til seg armen.

– Eg skal gå på Legevakten på måndag.

Ho la ei hand på kvart kne. Otto førte fingrane lett rundt hevelsen. Ein mellomting mellom eit kjærteikn og ein diagnose.

– Legevakten held oppe i helga også, veit du.

– Det er litt ømmare no, men det er ingen raud ring rundt.

– Gjer som du vil, Sofie.

På skjermen var det eit innslag frå ei innlandsbygd der ei heil fjellside hadde glidd ut. Dei som budde på rasstaden, hadde sprunge frå husa sine og inn i ein tunnel. Store leirmassar låg framfor tunnelopninga. Svart, leirete, steinete jord. Død masse som nettopp hadde vore farleg levande, i rørsle, med ei enorm kraft. Heile området måtte sikrast før hjelpemannskapet kunne begynne å hente folk ut frå tunnelen. Det ville bli ein lang dag for dei åtte menneska som sat innesperra der.

– Håper dei rakk å få på seg varme klede, sa Sofie.

Rettssaken

Kristopher Schau

Utdrag fra
Rettsnotater 22. juli-saken,
Oslo tinghus 2012

Sakprosa

Kristopher Schau fulgte den ti uker lange rettssaken i Oslo tinghus, og skrev om den for ukeavisen Morgenbladet. Dette er hans betraktninger etter den første uken i rettssalen.

Uke 1

«Hvordan er det?» spør folk. Det ene de spør om er hvordan det er å være til stede i en så stor retts sak, det andre er hvordan det er å være så, fysisk, nær Anders Behring Breivik. Svaret på begge spørsmålene er at det er slitsomt. Fryktelig slitsomt. Men mest slitsom er likevel den følelsen jeg har av å måtte holde igjen, og følelsen av at vi ikke sier det viktigste lenger, at det viktigste nesten er blitt borte i alt bråket.

At det som har skjedd, ikke må skje igjen.

Etter en uke der Behring Breiviks forklaring har stått i sentrum, må jeg si at retts saken så langt har vært en konsentrasjonsøvelse. Å måtte sitte og se på ham, mens han iskaldt legger ut om aksjonen han kaller «spektakulær» og «storslått», uten å kunne gjøre noe annet enn å lytte, er en prøvelse. Det å ikke kunne gripe tak i ham fysisk, se ham inn i øynene og si «tuller du, dette kan du ikke mene?». Jeg kjenner konstant på det grunnleggende behovet jeg har for å komme med et tilsva r til den tillærte, velartikulerte, nesten politikeraktige retorikken hans.

«Det har vært en ideologisk reise», sier han. «Det er en pragmatisk fremstilling.»

«Jeg har formidlet de faktiske omstendigheter på en pompøs måte.»

«Jeg ønsker ikke å gjøre delegitimiseringsoppgaven din av meg enklere.»

Politikersjargongen han har lagt seg til gir meg lyst til å rope opp i ansiktet hans: «Ikke skap deg. Snakk normalt», men det går jo ikke. Det er heller ikke viktig hva jeg måtte ønske, for akkurat nå er det dessverre viktig, intenst viktig, at vi lar ham få snakke.

Slik jeg ser det, er det akkurat dette som blir det viktigste i hele retts saken. At vi nå lar mannen få snakke. Det er samtidig det absolutt mest, og nesten fysisk, slitsomme: Å høre etter. Ordentlig etter. Å legge all irritasjon til side, og følge nøye med på det han kommer med, for deretter å forsøke å forstå det. Det er også derfor jeg skal slutte å omtale Anders Behring Breivik som dum. For det er han dessverre ikke. Han er langt fra dum.

Det har vært utmattende, kvalmende å sitte i Oslo tinghus denne uken. Å måtte høre på synspunkter som er hinsides all

fornuft, men likevel måtte forholde seg til dem som om de er reelle. Trengte seg inn i hans logikk, leve seg inn i hans verden. Det er utmattende å flytte hodet sitt inn på Behring Breiviks banehalvdel, høre hans vurderinger av kampen han mener utkjemper seg i Europa, taktikken han har lagt opp, strategien hans for å seire. Mange vil nok si at han ikke fortjener det, at vi ikke burde høre etter. Men det må vi. Jeg må. Jeg er nødt til å høre etter. Ikke bare på de faktiske ordene, men like mye på hvor de kommer fra. Og egentlig ikke primært for å forstå mennesket Behring Breivik, men først og fremst for å gjenkjenne ham senere. Gjenkjenne ham når tankene hans dukker opp. I mediene, på nettet, på gata, i meg selv.

Ene og alene fordi det som har skjedd, aldri må skje igjen.

Det er kvelende å skulle sitte her dag etter dag, og tvinge seg selv til å «forstå» det han sier, men øyeblikket kommer altså ikke tilbake senere. Det er nå, og kommer ikke igjen. Jeg har tro på at både skadde og etterlatte kommer til å få den oppreisningen og behandlingen de har krav på i etterkant av denne rettssaken. Jeg har også full tiltro til at vi aldri får se Behring Breivik etter dette. At han blir låst bort, og gjemt, for evig og alltid. Den største faren som står igjen, er derfor det, at vi kan glemme å høre etter, nå som han er her. Det er nå vi kan se hvor ideene hans kommer fra, og det er nå vi kan få en forståelse av hva vi må se etter for å unngå at vi får en situasjon som denne igjen.

For det skal vi ikke.

Det Behring Breivik har kommet med, er bare varianter av propaganda han selv har fått høre. Det er ord som han har overtatt og nå selv bruker, som har formet den han er, som har ført til uhyrlighetene 22/7. Derfor skal vi ikke gjøre ham den tjenesten og kalle ham dum. Da anerkjenner vi ikke trusselen i tankene hans. Vi må høre på hva han sier, og hvordan han sier det.

Der sitter han, masseorderen Anders Behring Breivik. Han omtaler handlingen sin som en «s sofistisert» og «spektakulær» aksjon, som han håper vil fremskynde en konflikt mellom ikke-islamister og islamister, før islamistene blir i flertall. Dette er altså årsaken til at 77 mennesker måtte bøte med livet, ifølge ham selv. I all sin avskyelighet gir altså handlingen mening i Behring Breiviks eget hode. Måten han la frem det 73 minutter lange innledningsforedraget på var, for Behring Breiviks del, avansert og

taktisk smart. Han klarte å etablere en tydelig paranoid, men helhetlig ramme for alt han senere skulle si. Han har åpenbart dette språket i seg, og er vant til å bruke det. Debatteknisk er formuleringene og ordvalgene hans gjennomtenkte og presise. Jeg har ikke noe problem med å se hvordan en lettpåvirkelig tenåringsvillig ville ha kunnet falle for fremstillingen hans. Særlig ikke om vedkommende hadde blitt presentert for den på tomannshånd.

Han har basert hele sin forrykte logikk på en stadig mer fascistisk suppe av faktafeil, men innenfor dette horrible tankefeltet følger resonnementene hans en form for logikk. Den gir mening innenfor hans eget system. Ved å omtale Behring Breivik, og andre som tenker som ham, som dumme eller underutviklede, gir jeg meningsfellene hans bare ytterligere muligheter for å anse meg og mine som de intolerante, og «dumme». Jeg kan dessverre ikke tie i hjel dette tankegodset, men jeg kan forsøke å snakke det til døde. Derfor er jeg også nødt til å høre på alt det han har å si, denne ene, siste gangen, for så å plukke det fra hverandre bit for bit, setning for setning, og rope ut det jeg finner. Brøle det ut så høyt at enhver kan forstå at disse ideene er dumme. Ikke Behring Breivik.

Det har vært mye snakk om at Anders Behring Breivik burde ties i hjel. At denne rettssaken gir ham den oppmerksomheten, den talerstolen, han ønsker. Mange mener at vi burde dømme ham bak lukkede dører, kaste ham i et isolat og glemme ham. Jeg synes det er omvendt. At han gir oss denne muligheten til å forstå hvordan han fungerer er et av de få lysglimtene vi faktisk har. Til virkelig å se, og kanskje også forstå. Ikke akseptere. Forstå.

Så la oss, for siste gang, orke å høre etter hva han har å si, så vi kan gjenkjenne det, og senere slå hull i verdensbildet hans med fakta. Neste gang et oversett barn fra vestkanten blir forelsket i en brun fellesskapsfølelse på internett, har han forhåpentligvis allerede noen kritiske stemmer i hodet som kan stoppe ham.

Vi ser det allerede. Det reises motstand ved å vise faktafeilene i Behring Breiviks argumentasjon. Plutselig kan vi lese at det ikke finnes noe slikt som et urnorsk blod. Det er ikke riktig at alle muslimer har et mål om å innføre sharia-lovgivning. Det er ikke riktig at etniske nordmenn blir en minoritet i Oslo om ti år.

Det denne rettssaken kan gi oss er et arsenal av faktakunnskap som forhåpentligvis kan sette seg som en ryggmargsrefleks når vi

blir utsatt for tilsvarende dumheter senere. Det er en følelse jeg kjenner stadig sterkere etter å ha sittet i retten: Jeg har en plikt til å være rustet mot denne typen argumentasjon neste gang jeg møter den. En plikt overfor fremtiden. Det er slitsomt å måtte forholde seg til et så tvers igjennom råttent innhold, rettsdag etter rettsdag, men likevel, alt skal registreres. Jeg trenger å kjenne ethvert argument, ethvert faktum og enhver faktafeil mennesker som Behring Breivik kan komme med.

Og igjen: den tyngste mentale øvelsen er kanskje å dirigere fokus vekk igjen – fra alt dette – og mot det som faktisk har skjedd. At mennesker er blitt drept. Det har vært mye tall, og tall er i sin natur upersonlige.

77 drepte.

77 mennesker, hver av dem med sitt tall.

Det ble tydeligst da aktoratet valgte å avspille den hjerte-skjærende telefonsamtalen fra en av jentene på øya som forsøkte å få hjelp fra politiet mens hun gjemte seg for Behring Breivik. Det var rettssakens første dag. Vi hadde sett masseorderen gjøre sin høyreekstreme hilsen, sett ham gråte da hans egen propaganda-film ble avspilt. Vi hadde hørt en oppramsing av alle omkomne og hardt skadde. Det gjorde at det ble vanskelig å komme i kontakt med hva som faktisk hadde skjedd. Og plutselig ble fokus flyttet tilbake til der det gjør vondt. Etter timevis med tall. Selv om de drepte også ble tilkjennegjort med navn, alder et cetera, så trengte jeg noe som hadde en tydelig personlighet. Jenta overlevde, og unngikk dermed å bli et av tallene. Og det slo inn med full kraft at hver og en av disse 77 har en egen stemme, en egen lyd og en egen identitet. At de overhodet ikke er tall. Med sitt vanvittige «overkill» gjorde Behring Breivik de rammede til en stor, nesten uoversiktlig mengde. Og det er vår oppgave å sørge for at dette ikke blir tilfelle.

Og at det aldri skjer igjen.

Å klare å huske på alt, det som har vært og det som skal komme, er nok derfor noe alle som er til stede i salen strever med. Å klare å holde en slags emosjonell oversikt over hva vi egentlig føler, og kan få lov til å føle. Det å måtte tvinge seg til å følge resonnementene til Behring Breivik, samtidig som man skal klare å opprettholde en følelse av verdighet overfor situasjonen. Å tvinge

seg til å «bli med» på argumentasjonsrekken hans, for å forsøke å forstå; en kvalmende og livsnødvendig erfaring. For forhåpentligvis, etter hvert, å få en følelse av mening.

Å finne, eller gjenfinne, mening er også noe som denne saken i bunn og grunn handler om. 77 mennesker har mistet livet på grunn av én manns manglende forståelse av virkeligheten. Kan man finne noen mening i det? For det er meningsløst. Og for de som følger saken er denne intense mangelen på mening, time etter time, utmattende. Og det er nok derfor denne ene setningen går igjen i hodet på meg, etter første uke i sal 250 i Oslo tinghus. Går igjen, og blir det store jeg kan klamre meg til. En universell, og god, sannhet i kaoset.

Dette må aldri skje igjen.

Aldri igjen. At dette aldri skjer igjen, er det eneste som kan være noe i nærheten av en «oppreisning» for dem som er rammet. At dette aldri skjer igjen er den strengeste straffen vi kan gi Anders Behring Breivik. Så la oss derfor holde ut disse ti ubehagelige ukene, tvinge oss til å høre, høre nøye nå. For deretter: Aldri igjen.

Aldri igjen.

*

Anders Behring Breivik er det verste jeg har stirret inn i øynene, Det at han faktisk er et fysisk menneske, ikke en fantasifigur fra et bibelsk helvete, forstyrrer meg. Det er en episode, tidligere under rettssaken, der Breivik får øyekontakt med en fyr fra VG og smiler til ham. Jeg er sikker på at det er meg han smiler til. Et par av bistandsadvokatene bak meg tror det samme, og spør meg hvordan jeg reagerer. Husker ikke. Jeg er skrekkslagen. Liker masse-morderen å se meg der? Blir han glad for å se meg? Vekker jeg et hyggelig minne hos ham fra noe han har sett meg gjøre på scenen eller tv? Gjør min tilstedeværelse i salen hans hverdag bedre? Kvalmende tanker.

Viljar Hanssen fra Svalbard var på AUFs sommerleir på Utøya med broren Torje og vennene Simon Sæbø og Anders Kristiansen. Simon og Anders mistet livet i terrorangrepene. Brødrene overlevde. Viljar ble skutt og truffet av fem kuler, og lå seks døgn i koma. Han våknet da kameraten Martin Ellingsen sang for ham, og begynte å synge med.

Viljen til å leve

Etter en drøy uke med obduksjonsrapporter og minneord om de drepte på Utøya, sa framdriftsplanen: De fornærmede.

Det var blitt varmere i været. Noen av aktørene hadde fått farge i kinnene etter en firedagers pause rundt 17. mai. De etterlatte hadde reist hjem til sine fylker og fulgte nå rettssaken fra domstoler rundt om i landet.

Det var ikke lenger minneord som ble lest opp, men vitneskildringer fra de overlevende.

Jeg mistet min beste venn, sa en gutt.

Jeg hørte et høyt, mørkt skrik, fortalte han.

Jeg er ikke sikker på om jeg hørte skudd først og skrik etterpå eller skrik først og skudd etterpå, forklarte han dommerne.

Han ba: Please, please, ikke gjør det, sa en annen.

Jeg tenkte at nå er det min tur.

Jeg hadde to steiner i hånda.

Jeg puttet tungen mellom tennene for at de ikke skulle lage lyd.

De overlevende var lavmælte. De var alvorstyngede. Mange led av skyldfølelse. Overlevelsesskyld.

Jeg svømte litt foran ham. Han sakket akterut. Så snudde jeg meg, så var han ikke der lenger.

Eller hun som hadde dratt en kule ut fra låret før hun la på svøm: *Jeg var delegasjonsleder i mitt fylke, og mistet de tre yngste.*

Alle de overlevende ble spurt hvordan de hadde det nå. Heller ikke det ga rom for store ord.

Det går greit. Det går litt på halv motor.

Eller: Det ordner seg.

Og: Veldig variert, opp og ned, ganske tungt egentlig.

Noen av ungdommene som Breivik hadde forsøkt å drepe, ba om at han skulle forlate salen når de vitnet. Men de fleste ville at han skulle høre. En jente kalte ham *dust* og *idiot*. Det var blant de sterkeste uttrykkene. De fleste skjenket ham ikke et blick. Men han satt der, og der han satt var han tvunget til å høre på dem.

For mange var det en del av traumebehandlingen å se ham sitte der. Han som hadde skutt etter dem, han skulle ikke skade noen mer.

En gutt hadde forberedt seg til sitt vitnemål som han aldri før hadde forberedt seg til noe.

Han var innkalt til å vitne 22. mai.

Det var Viljar.

Etter at han hadde begynte å synge den sjetten natten, drev han ut og inn av bevisstløshet, en tilstand som etter hvert var mer en morfinrus enn koma. Han våknet og sovnet, våknet og døde av igjen. Foreldrene og legene ante fremdeles ingenting om hvordan hjernen hans hadde det, hvor skadet den var blitt etter skuddet gjennom øyet som smadret skallen. Det var bra at han hadde husket de sanglinjene, det var et godt tegn, sa legene. Men han sa jo ikke noe mer, han bare sovnet igjen. Det kunne rykke i munnviken hans når Martin fortalte noe artig, når moren strøk ham over kinnet og faren ga ham en klem, eller når Torje fortalte om kampen han hadde spilt på Norway Cup. Bare Viljar visste hvordan det sto til med hodet hans, men han hadde ikke krefter til å si noe.

Den dagen han virkelig våknet, og fant nok styrke i stemmen til å snakke, kalte han på moren. «Mamma, jeg ser så dårlig, kan du hente brillene mine?»

«Viljar, du har ... mistet et øye, du er skutt i øyet, men det andre øyet ...»

«Det blir uansett bedre med briller,» insisterte han. Han hadde ikke sagt en så lang setning siden han kom fra Utøya.

«De ligger øverst på hylla til venstre innafor døra i stua i leiligheten til han Roger ...» sa Viljar.

Det gjorde de. «Et veldig, veldig godt tegn,» sa legene lettet.

Viljar kunne gjenfortelle røverhistoriene til Martin fra den sjetten natten, den natten legene mente han hadde vært nærmest dødgrensene, da han hadde blitt kaldere og kaldere. Hvert hjerteslag hadde vært et strev. Hvert pulsslug en gave. Selv hadde Viljar vært der imellom et sted hele tiden, han husket kulda, hvordan han hadde frosset. Han husket hva Martin hadde sagt, han husket klemmene og tårene, og at han hadde villet svare, villet smile, villet åpne øynene og le, men kroppen hadde ikke lystret. Den var for sliten. Og han var så kald.

Og så, da han virkelig våknet, skjønte han det før de sa det. Så han sa det selv.

«Jeg vet at Anders ville ha vært her nå, og Simon, hvis...»

Viljar så på Martin.

«De ville i alle fall sendt meg en hilsen, om de ...»

Martin nikket. Tårene flommet fram.

« ... hadde vært ... De er døde, ikke sant?»

Anders og Simon ble begravet uten Viljar. Samme uka fylte Viljar atten år. I begravelsen til Simon hadde Jens Stoltenberg kommet. I begravelsen til Anders hadde Lars Bremnes framført *Å, kunne æ skrive på himmelen ...*

Viljar lå i Oslo og ble operert. Det ble mange operasjoner. Først i oktober, tre måneder etter at han var blitt skutt, kunne han reise hjem til Svalbard.

Han sov mye. Det var et strev å samle krefter. Den allerede hengslete tenåringsen hadde gått ned tjue kilo. Et rødt stort arr gikk fra øverst på hodet og nedover siden. Øyehulen var blitt bygd opp på nytt. Han hadde fått et glassøye og håndprotese.

Livet var angst og savn. Frykten for å dø kunne plutselig lamme ham. Iblant følte han seg som et halvt menneske. Ikke på grunn av det som var skjedd med ham, men fordi han hadde mistet kameratene. Så mange ufullendte drømmer!

Da fikk han brevet om at han var kalt inn som vitne.

Om nettene lå han og tenkte på hva han skulle si så det ble riktig. Om dagen testet han ut setninger på klassekameratene.

«Du kan skyte meg så mange ganger du vil! Men du kom ingen vei!» sa han. «Jeg skal faen meg vise han der ABB at jeg klarer meg!»

En kveld kom foreldrene til Johannes Buø på besøk. Fjortenåringen Johannes, judo-gutt og Metallica-fan, bestevennen til Torje, han som var blitt drept i skogen ved Skolestua. Faren hans var kultursjef på Svalbard; her hadde Johannes bodd sammen med foreldrene og den tre år yngre broren Elias de siste årene. Da obduksjonsrapporten til Johannes var blitt gjennomgått i retten i begynnelsen av mai, reiste familien til Oslo. De hadde fått plass bak glassveggen og stirret gjerningsmannen i nakken. Plutselig hadde Elias reist seg fra stolen sin og satt seg alene på et ledig sete helt på enden av første rad. Da retten meldte pause, reiste han seg og stilte seg inntil glassveggen, helt inne i hjørnet. Der hadde gutten med korketrekkerkrøller stått og ventet. For han hadde sett at når Breivik skulle gå fra plassen sin mellom forsvarerne og ut, *måtte* han se dit. Han ville komme gående rett mot ham.

Bare glasset skulle være imellom dem. Da, når Breivik kom, skulle tolvåringen sende ham det styggeste blikket han kunne oppdrive. Det hadde han gjort.

Nå satt familien Buø og tegnet opp rettssalen for Viljar. «Der sitter han,» pekte de. «Mellom forsvarerne sine. Og der skal du sitte.»

De tegnet en firkant midt på gulvet. Vitneboksen. De tegnet inn dommerne, aktoratet, publikum.

«Han kommer til å sitte to meter fra deg, orker du det?»

«Jo nærmere, jo bedre,» svarte Viljar.

Han var i ferd med å finne tilbake til seg sjøl. Men han måtte terpe på det han skulle si for å klare det. Han måtte ikke ta med følelsene, da ville han ikke klare å vitne. Det var derfor han måtte øve så mye, for ikke å komme inn på noe som ville sette ham ut, noe han ikke ville takle, noe som kunne få ham til å bryte sammen. Det unte han ikke ABB.

Han skalv da flyet landet i Oslo. Men nå var han klar. Han måtte ikke svikte nå, dette var for Anders, det var for Simon, det var for det de hadde trodd på. Som så ofte lurte han på hva de ville ha sagt nå. Hvilke råd de ville gitt ham. Anders på innhold, Simon på stil. En gang han hadde stått fast, hadde han akkurat begynt å taste nummeret til Anders, da han ... faen! Anders er død!

Han måtte bære det alene. Og han måtte klare det.

22. mai hadde Viljar kledd seg i svart skjorte og svart bukse for å understreke alvorret. Over det bar han en mørk, marineblå jakke. Rundt høyre håndledd hadde han viklet en skinnrem. Han hadde brune sko og stilige briller med svart innfatning. Ingenting var overlatt til tilfeldighetene når Viljar Robert Hanssen skulle ned til Oslo for å vitne.

Han gikk med florlette skritt ned midtgangen og bort til vitneboksen. Breivik så mot ham, som han alltid gjorde når noen kom inn. Viljar hogg blikket i ham, holdt det, fokuserte, holdt det. Breivik senket sitt.

«Hah,» tenkte Viljar. «Tomt. Akkurat som lillebroren til Johannes hadde sagt: Du kommer ikke til å finne noe i blikket hans.»

En mild stemme nådde ham fra venstre. Det var Inga Bejer Engh.

«Kan du starte med å si hva du opplevde på Utøya?»

Ja, det kunne han.

«Jeg var i teltleiren. Lillebroren min lå og sov i teltet. Jeg gikk inn på møtet i hovedhuset for å finne ut hva som hadde skjedd i Oslo. Jeg husker jeg snakket med Simon Sæbø. Jeg husker at han sa at om dette er politisk, så er vi ikke trygge her heller.»

Han fortalte at de hadde samlet alle fra Troms. Så hørte de smell. Så la de på sprang.

«Vi løp over Kjærlighetsstien. Jeg og lillebror peilet oss ned i en sånn sprekk-berg-kant-sak. Smellene kom nærmere, til slutt var det kjempenært.»

Aktor ba om at det ble vist et kart fra skrenten. Viljar prøvde å peke. «Om det var i hoppet midt her at jeg ble skutt, eller da jeg landet, det vet jeg ikke, men jeg havnet her nede og broren min var i nærheten.»

Underveis i vitnemålet hvisket Breivik små kommentarer til Tord Jordet, en av advokatfullmektigene i forsvarerteamet.

«Så kjente jeg at det peip noe sinnssykt i høyre øre, og jeg havnet i vannkanten på et vis. Jeg prøvde å reise meg og var litt Bambi på isen kan du si, og ropte på lillebror. Men så tenkte jeg at det var best å bare legge seg i fosterstilling et sted. Jeg la meg rundt en stein i vannkanten og ble liggende der. Jeg var bevisst hele tiden. Det var ganske merkelig å bli skutt på, ikke vondt – bare ubehagelig. En ny type smerte. Jeg lå der og begynte å orientere meg. Jeg så fingrene mine og at de hang bare i litt hud. Jeg merket at jeg ikke så på det ene øyet og merket at noe var ganske galt der. Jeg tok hånda oppover hodet og etter hvert kjente jeg noe mykt, og da tok jeg på hjernen min, jeg kjente på hjernen min da. Det var litt rart, så jeg slutta ganske fort med det. Jeg husker at Simon Sæbø lå der, men jeg visste ikke da at han var død. Jeg husker at jeg snakket med ham om at det skulle gå bra og at vi skulle klare dette sammen.»

«Kjente du ham godt?»

«Veldig godt.»

«Og du har først hørt i etterkant at han var død?»

«Ja. Jeg tror bare ikke jeg ville ta det innover meg ... på det tidspunktet. Jeg husker veldig da jeg lå der, at ... ja, jeg har sett mye på dårlig amerikansk film at det er viktig å puste og holde seg våken. Så jeg prøvde å snakke, å, jeg sa veldig mye rart. På slutten tror jeg at jeg var inne på sjørøvere eller noe sånt.»

«Snakket noen til deg?»

«De hysjet på meg. Han kom visst en runde til, tror jeg, uten at jeg fikk det med meg. Så da hysjet de på meg, sånn 'vær så snill, hold kjeft!'»

«Broren din, hvor ble det av ham?»

«Han forsvant. Det siste jeg så, var at han dro fra meg. Slik jeg prøvde å få ham til å gjøre. Jeg så ham ikke mer, for meg var det det verste. Jeg prøvde å avlede meg selv ved å tenke på ting som gjorde meg glad i hverdagen. Jeg tenkte på at jeg skulle hjem til Svalbard, på å kjøre scooter og på jenter og andre ting som er veldig flotte. Jeg tenkte på alt mulig annet enn på hvor lillebror var. For meg var det ikke noe alternativ å dø, det var smart. Til en viss grad. Jeg skjønnte ikke hvor skadet jeg var. Jeg husker at jeg begynte å fryse og få kramper. Jeg skalv veldig. Jeg husker, jeg vet ikke hvor lenge det varte, at jeg datt ut. Jeg vet ikke når det skjedde, men jeg tror det var kort tid før vi ble hentet.»

Derfra husket ikke Viljar noe, før han ble tatt over i en båt. «Bølgene slo hardt i ryggen. Så sto en mann ved siden av meg og spurte 'hva heter du, hvor bor du' for å holde meg våken. Jeg husker jeg spurte om de hadde sett en liten, rødhåret gutt. Og at han svarte nei.»

«Hvor ble du truffet, vi har skjønnet at du ble truffet i hodet?»

«Jeg ble truffet litt i låret, bare sneiet litt. Så har vi fingrene her, det er åpenbart, jeg ble skutt i hånda, så var det skulderen, alt oppi her er pulverisert. Så ble jeg skutt i underarmen her, dette lille arret, og så ble jeg skutt i hodet. Hvis det blir fem, så er det det.»

«Og skuddet i hodet, hvordan har det påvirket deg i etterkant?»

«Jeg har skadet dette øyet, men det er praktisk, så slipper jeg å se bort dit.»

Viljar nikket mot Breivik, som satt til høyre for ham. Det tok et lite sekund, som om han trengte litt tid til å skjønne hva gutten i vitneboksen hadde sagt, så trakk Breivik på smilebåndet. Det samme gjorde salen.

«Men med hjernen og sånn ...» fortsatte Viljar. «Så har jeg ennå vett og forstand.»

Nå humret salen. Noen lo høyt. En befrielse. Breivik smilte med.

«Ja, det virker sånn,» sa Bejer Engh. «Og det kommer til å fortsette sånn?»

Viljar hadde på forhånd bestemt seg for hva han ville dele og hva han ikke ville dele. «Skikkelig elendig, ordentlig dårlig,» hadde han svart på spørsmålet om hvordan det gikk på skolen. Fantomsmerter kunne han snakke om, operasjoner i hodet, øyet som han kunne ta ut og inn som en klinkekule. Men sjelslivet ville han holde for seg selv. Det skulle han faen ikke dele med ABB og resten av Norge. Han svarte summarisk på aktors spørsmål om hvordan det gikk.

«Store utfordringer med angst og urolighet,» sa han. «Føler meg trygg kun i bil i fart. Angst og paranoia. Jeg syns ennå ting kan være vanskelig. Ikke på Svalbard, og kanskje ikke i Tromsø, men jeg synes det er ubehagelig å være i Oslo. Å være her nå.»

Han tok en pause. «Jeg måtte avlyse et AUF-arrangement fordi jeg ikke turte dra. Det er tungt. Livet er ordentlig forandret,» sa han og fortalte om alt han måtte lære på nytt. Han som hadde vært så aktiv, spilt fotball, kjørt scooter, stått på ski, elsket alt som gikk fort og var spennende.

«Jeg kan ikke bare smøre skiene og dra på tur lenger ...» sa han og tok en pause før han fortsatte. «Vi er alle avhengig av å ha selvtillit, og å føle oss vel. Det gjør noe med deg at hele ansiktet ditt er forandret og ...»

Nå så Breivik ned.

Viljar sa ikke mer.

Han hadde delt nok.

«Da er du ferdig,» sa dommer Arntzen.

«Fantastisk,» sa Viljar.

Han reiste seg, snudde på hælen og gikk. Ut.

Der var det snart sommer.

Han hadde livet foran seg. Han kunne gå, sitte og stå. Han hadde vett og forstand. Og mange å leve for.

Kjetil S. Østli

Utdrag fra *Retttferdighet
er bare et ord*

Sakprosa

Journalist Kjetil S. Østli fulgte 22. juli-rettssaken våren 2012 for Aftenposten. Uke for uke beskriver han det han ser og hører, og gjør sine refleksjoner rundt det han opplever i Oslo tingrett.

Samhold

Vi må lete og lete til vi finner noe godt i denne faenskapen. Det har vært nattsvart frem til nå. Men plutselig skjedde det noe. Uten forvarsel kom sterke lysglimt. Vi må stoppe akkurat der. Holde på det. Se på det, i håp om å lære. Det handler om hva vi kan gjøre for hverandre når presset er som størst.

Denne uken vitnet overlevende fra Utøya. Han som overlevde stående i flere timer med armene ut, som korsfestet, i en fjellhulle, mens bestevennen døde under ham. Hun som overlevde bak pianoet i Lillesalen. Hun som slepte med seg en jente og som etterpå listet seg over øya på jakt etter bandasjer. De kom med beretninger som kan bli pensum i norsk historie.

De kom på rekke og rad. Inn med ham som fikk skutt ut kjeven og som da tiltalte skrittet over ham, holdt pusten mens han presset restene av ansiktet på plass med hånden. Ut med ham som i et par timer, våt av blod, spilte død med en drept venn inntil seg.

Her kommer de, lastet med bilder, lyder, lukter, minner. De ser rett fremfor seg. Nesten alle gjør det. De er på forhånd fortalt hvor han sitter. 45 grader til høyre sitter han. Det er naturlig å se seg rundt i et nytt rom. Nesten alle stirrer rett frem, mot dommeren, eller mot aktoratet skrått til venstre. Det begynner mykt. Hva heter du? Hvilken skole går du på? Er du i arbeid? Så blir det hardt, når aktor sier: «Kan du fortelle hva som skjedde 22. juli?» Ja, svarer de. Og vi merker noe underlig. Hverdagsligheter og grusomheter sies i samme tonefall. Skoleprestasjoner og beretninger om drap sies på samme flate måte. Og for hver nye historie blir dommeren og rettens aktører sittende og måpe. Ungdommene må da spørre:

– Skal jeg fortsette?

– Ja takk. Bare fortsett.

– Gulvet ble et basseng av blod. Som jeg lå oppi. Blodet var varmt i begynnelsen. Men så ble det iskaldt. Jeg frøs veldig, husker jeg.

En annen sier monotont:

– Jeg var skutt og trodde jeg var lam. Jeg lå ved siden av bestevenninnen min. Hun var helt stille. Det så ut som hun sov. Hun var jo død. Etter å ha ligget der en stund begynte jeg å bli utålmodig.

En tredje:

– Hun lå ved siden av meg. Hun beveget seg ikke. Jeg skjønnte at hun var død. Jeg husker at telefonen hennes ringte. Det sto MAMMA på displayet. Jeg tok den ikke.

Her kommer de som overlevde. Store barn med fregner, så vidt passert stemmeskiftet, ungdommer som skulle vært russ eller lest Harry Potter, men som lavt, ofte uten å fortrekke en mine, sier ting som «Det stakk ikke mer når du hørte skudd. Fælt å si det, men du ble vant til det. Men lignende skrik har jeg aldri hørt før.»

Tenåringer åpner munnen. Ut kommer soldathistorier fra en verdenskrig. De røper menneskers ekstreme tilpasningsdyktighet. Før klokken 17.15, 22. juli 2011 var de ungdommer på en leir som fryktet at kveldens disco ble avlyst. Minutter senere: «Kulen stakk litt ut av benet mitt. Akkurat nok til at jeg kunne dra den ut og løpe videre.»

Og midt oppi dette, i anarkiet, i flukten, skrikene og i alt blodet, lyser bisetninger som fyrtårn i mørket. Ungdommer stoppet i flukten fra kuleregnet for å advare intetanende. De tok seg tid til å overbevise paralyserte om at de måtte flykte. Gruppeledere lette etter de yngste, mens kulene pisket rundt dem. Folk i puberteten laget køordning fra stien og lot jenter gjemme seg først. Flere adskilte søsken lette etter hverandre mens de ble jaktet på. Ungdommer med tiltalte i hælene løftet opp og bar en jente med lårbenet skutt i stykker.

Eller de to unge mennene utenfor regjeringskvartalet som forsøkte å hjelpe en skadet gutt. Han holdt på å blø i hjel da en politikkvinne ba dem forlate stedet, det kunne komme flere bomber. De to svarte: «Nei. Vi går ikke fra ham. Vi blir her.»

Midt i det forferdelige kommer setninger som: «Jeg ba henne om ikke å se på ansiktet mitt. Du skal få slippe å se meg så stygt skadet.» «Nei», svarte den andre og så på den skadede: «Du er veldig, veldig vakker.»

Truet på livet kan man forvente at mennesket, med god grunn, viser seg egoistisk. Richard Dawkins berømte bok *Det egoistiske genet* er blitt brukt til å forklare menneskers oppførsel. (Vulgærversjonen: Vi er styrt av genene, og kroppene lystre kun genenes kommandoer, som skal sikre videreføringen av dem). Men gener er ikke et reservoar av mørke krefter. «Egoistiske» gener skaper

ikke automatisk egoistiske handlinger. Man kan ønske å overleve OG samtidig ønske å hjelpe.

Skuddskadede svømmere brukte krefter på å motivere andre som var i ferd med å gi opp i det kalde vannet. En jente sto som lammet i vannkanten, rett før tiltalte kom, da en fremmed gutt tok hånden hennes og dro henne med seg.

Vi er født i en flokk. Vi er født med evner til å bry oss. Barn så unge som halvannet år kan på instinkt trøste barn og voksne de forstår er triste. I alle kulturer finnes ideer om rettferdighet og bud mot drap og voldtekt, og enighet om at urett skal straffes. Overalt finnes følelser som empati og rett ferdighet og beundring av gode, sjenerøse mennesker.

Jeg ville gjøre mot andre det andre ville gjort for meg, har vitner sagt i retten. Som et ekko av bibelens *Bergprekenen* og *Den barmhjertige samaritan*. Men omsorg og empati er ikke bare kristendommens, det er en viktig del av menneskenaturen, viktig for overlevelse. Moralen er vår sjette sans, og den er medfødt, sier evolusjonspsykologen Steven Pinker. Oppdragelse og skolegang videreutvikler den. Med fornuft, kunnskap og empati utvider vi sirkelen til å romme flere enn nærmeste familie.

En jente på Utøya sa til jenta bak seg da politiet evakuerte dem på rekke fra øya: «Se på himmelen! Se opp på himmelen!» Den andre så opp. Og slik ble hun skånet fra å se de unge døde på bakken.

22. juli 2011: I en båt på vei til Utøya står en gjeng Delta-politimenn. De psyker seg opp. «Båtvitnet» som fraktet dem forklarte i retten hvordan spesialtroppen bygget samhold mens de nærmet seg. «Nå skal vi ta'n!» ropte de til hverandre. «Vi må regne med at en av oss blir skutt. Men vi skal ta'n!»

Samholdet og motet i Delta-troppen er sterkt. Men det er en stor forskjell på dem og ungdommene på øya. Det er deres yrke. De trener på det. Slik brannmenn har som yrke å gå inn i brennende hus.

Overmakten kom 22. juli så brått og så voldsomt at få på Utøya ble gitt mulighet til heltomot. Men mange grep mulighetene de fikk til å bry seg. Det bør med i historien om 22. juli. Det forteller noe om hvem vi er. Og hvem vi kan bli.

En jente på 18 år inntok vitneboksen. Det var først ingenting iøynefallende med henne. Men samtidig som hun snakket, vokste hun. Hun ble et forbilde, uten å være klar over det:

– Etter de første skuddene stormet alle ut av kafébygget. Jeg ringte mamma. Jeg så tre døde på bakken. Vi løp. Jeg så en som var skutt i benet. Jeg fortalte moren min på telefon at jeg måtte stoppe og hjelpe ham. Jeg tok av meg toppen og begynte å surre det skadede benet med den. To andre stoppet og hjalp meg. Vi hørte skudd hele tiden, skuddene fulgte etter oss. Jeg så en jente på 14–15 år som blødde fra hodet. Jeg spurte om hun hadde falt. Det hadde hun ikke. Hun var skutt i hodet. Jeg snakket til henne. Hun beveget på seg. Med fingrene skrev hun navnet sitt i sanden for å vise at hun var i live og bevisst. Jeg klarte å ta henne med og la henne i det som kalles rocketeltet. Jeg hadde da bare BH og bukse, så jeg måtte finne noe å stoppe blødningen hennes med. «Spill død hvis noen kommer,» sa jeg til henne.

Hva gjorde hun så? Hun løp over øya. Tiltalte var på jakt der ute, men hun smøg seg usett til Norsk Folkehjelps telt ved skolestua. Der rasket hun med seg bandasje og løp tilbake til den skadede jenta og forbandt såret. Senere kikket hun ut av teltet etter hjelp. Da så hun tiltalte. Han sto alene ved vannet og så utover.

Hun tenkte, sier hun i retten, at hun ville se ham – «for jeg skal vitne mot ham hvis han kommer seg fra øya». Hun rømte ikke fra jenta hun passet på. Hun listet seg til henne, og sa: «Han er utenfor. Vær helt stille.»

John Donne skriver: «Intet menneske er en øy helt for seg selv; ethvert menneske er en del av et kontinent, et stykke fastland ... hvert eneste menneskes død reduserer meg, for jeg er en del av menneskeheten. Krev derfor aldri å få vite for hvem klokkene ringer, klokkene ringer for deg.»

22. juli gikk mannen med politiuniformen rundt på en øy fylt av menneskelige mål. Han skjøt, han kommuniserte ikke. Han henrettet fremfor å skåne. Han føler seg fremmedgjort, sier han, han kjemper for samholdet, hevder han, for å redde det fra å bli knust. Meter for meter lette han frem klyngene. For hvert skritt, for hvert skudd, for hvert drap, drev han seg lenger ut i ensomheten, på en øy, helt for seg selv.

Vitnet Ina Libak ble skutt fire steder. Hun vekket oppsikt da hun ankom retten smilende. Hun strålte varme og glede. Hun var så spesiell at mannen syv-åtte meter skrått til høyre for henne, som hadde forsøkt å drepe henne, flere ganger smilte med henne.

Det var absurd. På en time omformet hun 22. juli til en dato for håp, og positivitet var hennes våpen. Men det er andres omsorg for henne som utgjør denne historien: Hun tok oppvasken i kafébygget da hun hørte løping i gangen. Hun gikk for å sjekke, og endte i Lillesalen. Lyden gjentok seg, og skuddene kom nærmere. Skolemassakre, tenkte hun. Sammen med flere gjemte hun seg bak et piano. Det var veldig stille. Hun gjemte ansiktet i hendene. Bak pianoet så hun aldri at han kom inn. Hun så ikke at han lente seg over pianoet og kikket ned på dem. Hun så heller ikke at han hevet våpenet og siktet fra en meters hold.

– Så ble jeg skutt i hendene og i kjeven og i brystet. Da skjønte jeg at han sto over oss. Jeg reiste meg og løp.

Hun ramlet ut av bygget. Hun tenkte, sier hun i retten: «Nå dør jeg. Sånn er det å dø.»

Hver gang hjertet pumpet, sto en blodstråle ut av kulehullet. «Jeg forsøkte å stoppe blodet selv, men hadde ikke hender nok til å stoppe det, og det sier seg selv, hendene mine var jo skutt og derfor ikke mye til hjelp.» Utenfor bygget ropte hun: «Jeg er skutt! Jeg dør!»

Flere løp for livet forbi henne. Panikken hersket. Men en jente stoppet. Og deretter en gutt. Han tok uten å nøle av seg genseren og forbandt ett av sårene. Hun falt sammen. Tiltalte var kun noen meter unna. Gutten sa: «Vi kan ikke gå fra henne.»

Hvorfor? Ordet «solidaritet» i ordboken antyder noen svar: *av latin: solidum, hele summen/helheten; Fra romerretten: hvert individs forpliktelse for helheten (solidum). Fransk solidarité: samhörighet/samhold. Solidaritet kan defineres som «samholdsfølelsen som kan og bør slå ut i praktisk handling.*

Begrepet brukes av venstresiden til å uttrykke støtte til folk med mindre velstand, til å forklare grunntanken bak velferdsstaten og som kjerne i slagord som «Alle skal med», som motsats til partier for «de rike» (egeninteressen). Grunntanken: Ved å gi avkall på kortsiktig egeninteresse skal handlingene skape verdier for andre.

Men alle har det, i større eller mindre grad, i oss. En kraft klar til å brukes. Hvis vi får mulighet. Hvis vi finner den. Det er derfor historien til Ina Libak blir viktig. Gutten som ikke kunne gå fra henne, løftet henne opp. Han fikk ekstreme krefter, ja, han bar henne og spurtet med jenta på ryggen. Han hoppet ned et stup

med henne i armene. Han ropte til de andre: «Kom dere av øya!» Selv kunne han ikke dra. Han hadde lovet jenta å hjelpe henne. Det var små marginer. Valget kunne blitt skjebnesvangert. Men for noen er det ikke et valg.

De gjemte seg nær pumpehuset, bak bregner og gress. Flere kom til. Ingen avtalte noe, men alle gjorde noe, som om de fant sin plass i et maskineri: Én fant steiner til press mot skuddsår, en dame la seg under Ina Libak for å hindre nedkjøling, andre tok ansvar for at hvert skuddsår ble behandlet. Én holdt utkikk. Én roet de andre ned og hysjet. Fikk én krampe, tok en annen over. De holdt hverandre i hendene og lå tett for å gi hverandre kroppsvarme.

Mygg og fluer summet rundt de svette og blodige kroppene. De blåste myggen bort fra den skadede, de blåste så stille de kunne og holdt myggen unna hendene til dem som la press på skuddsårene.

– Mens jeg lå der, så jeg et blad med en vanndråpe på. Jeg tenkte: Så vakkert! Tenk at noe så vakkert finnes, sier Libak i retten.

Så fantastiske dere er, tenkte hun, dere er fantastiske mennesker.

Han som holdt utkikk varslet at tiltalte kom mot dem. De presset seg ned. Så hørte de, liggende musestille, få meter unna:

– Jeg er fra politiet. Dere kan komme frem nå.

Rett etterpå hørte de skudd. Og skrik.

I retten drar Ina Libak brått opp ermene. Hun viser frem to lange, tykke arr, og sier smilende:

– Det ene arret kaller jeg «solidaritet», det andre heter «samhold».

Nå måper man ikke av grusomheter. Men av håp. Optimisme. Samhold. Som også finnes.

Altruisme er å handle slik at det tjener andre. Altruismens motpol er egoisme. Mange hevder at fullstendig altruisme er umulig. I dyreverdenen finnes eksempler på altruisme, men gjerne kun for å beskytte egne barn og familie. Som når bier stikker (og dør) for å beskytte bikuben. En av båtheltene bor ved Tyrifjorden, og da han og kona hørte skudd, måtte de ut på fjorden, sier han i retten. Det var livsfarlig, det skjønte de raskt, men de måtte gjøre noe. De ble beskutt mens de plukket opp svømmere. Likevel fortsatte de. Senere fraktet de flere fra Delta-troppen til Utøya, de krøket seg sammen

i båten for å unngå skuddene. De handlet bare. Kall det altruisme eller hva som helst: Poenget er at de hjalp til. Det er ikke «en sterk stat» som holder anarkiet unna. Det er jo vi. Det er slik vi er. Slik var båt heltene og flere andre som grep muligheten.

På bakerste benk sitter tiltalte. Han virker uinteressert. Det er noe mer. Han minskes for hvert nye vitne. Det er som om han mister grepet om Fortellingen, for plutselig ber han om ordet, han vil si noe til en jente som har fortalt om massakren: Han vil spørre henne om AUF's ideologi. Idet hans forsvarer ser i taket, fremstår han helt alene. Han kjemper mot etterspillet's samhold. Vi vant, han tapte, sier et vitne. Som er et ekko av rosetogene: Vi skal vinne, han skal tape.

Det er formulert som kjærlighet mot hat. Det føles like mye som samhold mot ensomhet. Det bringer oss til alle vitnene som forteller om skyldfølelse. De overlevde alene, og klarer nesten ikke bære det.

En ung gutt tar plass i vitneboksen. Han sier han holdt bestevennen i hånden, og fikk dratt ham med på flukt. De forlot stien og ville klatre ned en fjellskrent, for å finne et gjemmested. Mens de klatret på de våte, sleipe steinene mistet vennen fotfestet. Han falt mange meter ned og landet stygt i steinene. Der døde han mens vitnet sto oppe og så på.

– Jeg skrek. Jeg skrek navnet hans halvveis ut. Alt er over, tenkte jeg. Det er ingen vits i å leve mer. Jeg så ham bli dratt sakte ut i vannet. Da jeg ble reddet timer senere, var jeg verken glad eller trist. Jeg var helt likegyldig, sier han.

En annen forteller at han og en kamerat rømte og svømte sammen. En av dem klarte det ikke, og druknet.

– Jeg svømte fra kameraten min. Det tenker jeg en del på. At jeg svømte fra kameraten min, sier han.

Siste vitnet på onsdag sier lavt:

– Jeg hadde ett mål da alt dette begynte. Det var å beskytte Silje. Jeg feilet.

Samholdet er roten til skyldfølelsen.

Som om de brøt en uskreven pakt. Aktor spør, for å trøste dem, om de virkelig tror at noe kunne vært gjort annerledes. De står der levende, men som spøkelses. De rister på hodet mens de gråter. De har gjort alt de kunne, men føler: «Jeg svømte fra kameraten min.» Som om de sier: Uten samholdet eksisterer vi bare. Da er vi bare en øy.

Utenforskap og ekstremisme

Aage S. Borchgrevink

Utdrag fra *En norsk tragedie.*
Anders Behring Breivik
og veien til Utøya

Sakprosa

I oppveksten prøvde Anders Behring Breivik å hevde seg i ulike miljøer, uten at han klarte å få skikkelig innpass. I taggermiljøet brukte han signaturen Morg, og ambisjonen var å bli en av de største taggerne i byen.

Kongen av buss 32

Morg, Spok og Mono klemte seg mot tregjerdet. Av og til tippet de tre fjortenåringene i mørke klær forsiktig over kanten. Nat-ten senket seg over Skøyen bussentral, men vekterne var inne på området fremdeles. Guttene hadde sneket seg hjemmefra rundt midnatt og hentet sprayboksene. De fleste rippet fra hyllene i bensinstasjonene på Vinderen, Smestad og Ullern. Hvis en boks kostet nitti spenn, og du brukte minst fem bokser på en piece, sa det seg selv at tagging fort ble en dyr hobby.

Mono var spent. Ble de tatt, var helvete løs. Ikke bare kjeft fra foreldrene, eller husarrest: Det gikk rykter om vektere som banket opp taggere. Voksne muskelbunter som brakk neser og armer på guttene. Lederen deres var en tidligere fremmedlegionær med fotografisk hukommelse. Oslos mest beryktede dørvakt. Han kjente navnene bak hver tagg, og ga guttene to sjanser. Ble du tatt tredje gangen, fikk du juling. Om nettene foregikk rene geriljakrigen langs Oslo Sporveiers skinner og betongramper. Men ved Skøyen bussentral var det de tre taggerne som spanet på vekterne, og ikke omvendt.

Mono var ikke noen spesielt erfaren tagger, men med mindre du var helt nørd eller total soss, ble de fleste med ut en tur for å prøve seg. Det plaget Mono at taggene hans ble så stygge. Hadde han ikke øvd seg nok? De andre gutta tegnet skisser i timene, og laget utkast til større piecer, forseggjorte, ofte intrikate og fargesprakende gatemalerier, på gutterommene. Spok og Morg var ganske drevne. Morg brukte mange timer på å lage en piece i en gangtunnel under Ringveien oppe ved Radiumhospitalet. Fargebørner'n brant på den kalde betongveggen i lang tid etterpå.

Men for de store gutta dreide det seg ikke om farger og ikke om piecer i gudsforlatte hull halvveis til Bærum. *Put your name on the train*: Det gjaldt å sette taggen – altså kallenavnet, eller bumerket – et sted hvor det var godt synlig, hvor det var vanskelig å komme til, og hvor du skaffet deg kred. *Rockin' it*. Mange av vestkanttaggerne var dyktige kunstnere, eller ble det, men estetikken var ikke det viktigste for fjortenåringene: Spenningen, å delta i de større guttas spill og å bli sett av Oslos befolkning – det var det det dreide seg om.

– Nå skal vi bli store! smilte Morg. Det var noen måneder siden han hadde tyvlånt moped på Kypros. Dette raidet var noe ganske annet.

Tre skygger gled over gjerdet og smeltet sammen med mørket mellom bussene. De matte busstakene lignet ryggene på sovende fisker. Vekterne var borte, og tidsvinduet sto åpent inntil morgentrafikken begynte. Gitt at ingen uanmeldte vakter, tilfeldige politimenn eller hverdagshelter i harnisk dukket opp, selvsagt. Gatelampene glimtet i bussvinduene og sporveiens metallkarosserier.

De tre bussmennene smatt inn mellom kjøretøyene og bomba sidene på 20- og 32-bussene. Her var sjansen til å bli *king*, konge av en av bussrutene som krysset Oslo fra øst til vest. Guttene hadde tid til å tapetsere bussene med *throw ups*, det vil si forseggjorte versjoner av taggene: Morg og Spok i stort format med svarte rammer og farger. Mono stønnet. Hvorfor ble hans greier alltid så stygge? Folk kom til å se at han var en *toy*, altså en wannabe, en amatør.

Det var taggecrew, gjenger som tagget sammen, på mange av vestkantskolene, men de tre guttene på Skøyen bussentral var ikke medlemmer av noe crew ennå. Det tok tid å samle poeng nok til å slippe inn. De barskeste crewene holdt til på østkanten. Downtown var råere enn uptown. Bomba du på Karl Johan, var du konge.

Morg gikk *all city*, som det het, og bomba over hele byen. Han planla sine missions som en general på gutterommet. Han skulle bli størst. Puttet Spok 20 bokser i sekken, bunkra Morg 100. Spok fikk kontakt med Vålerengacrewet GSV (forkortelsen GSV betydde mange forskjellige ting, blant annet «grise sporveiens vogner»). Det var mange utlendinger i GSV, inkludert pakistanere som hadde tilknytning til kriminelle gjenger som var i ferd med å røre på seg på Oslo vest.

Etter sammenkoblingen av det vestlige og det østlige T-banesystemet på slutten av åttitallet var hiphop-kulturen en av faktorene som bidro til at det ble etablert broer over kløften mellom øst og vest i Oslo. Hiphop satte ting på hodet: Nå var det vest som så opp til øst. Heller gangster med kred enn kunstner med frakk eller pappagutt med docksides.

Morg slet med å komme inn i et crew. Han prøvde kanskje for hardt. Overambisjøs. De eldre guttene trakk på smilebåndet av

ham, de jevnaldrende trakk seg vekk. Asperger-aktig, mente en tagger fra Hovseter, en særing.

Mono kunne ikke glemme en gang han og en venn var på vei ned til byen fra basketball-courten ved Njårdhallen på Makrellbekken. Det var den beste courten på vestkanten siden den hadde kjettingkurv – akkurat som i filmen *White Men Can't Jump* med Woody Harrelson og Wesley Snipes. I gangtunnelen under Ringveien som gikk fra Smestad brannstasjon i retning Hoffsvæien, sto Morg. Helt alene, lørdag ettermiddag. Morg, Morg, Morg skrev han på veggene.

– Står til, Anders, sa Mono.

Morg svarte på kebabnorsk. Som om han var en pakkis fra GSV. I fullt alvor.

– Shpaa, sa Morg. – Lø.

Senere forsto Mono hvorfor taggen hans ble så grusomt stygg. Det var rart han ikke hadde oppdaget det før. Kanskje graffiti ikke helt var hans greie? Tagging var en livsstil. Snike seg ut på kveldene. Rappe spraybokser hos fargehandlerne. Du fikk blikk for byens flater: Er den veggen egnet for *throwies*? Gleden ved en fargebørner. Lage riper i plettfrø overflater, sette merket sitt på Oslo vests fasader. Penger, mer penger: til team wear (Chicago Bulls var det vanligste; Michael Jordan og Scottie Pippen navnene som gjaldt), hettegensere og taggetøfler. Chevignon-jakke om vinteren. Aldri en dag uten caps.

De proffeste reiste til Danmark og kjøpte partier med bokser i København. Du utviklet kunnskap om navn på crew og taggere, toys and kings, hvilke allianser som fantes, hvilke områder som var no-go-zones, og hvem som hadde tystet på hvem. En vitenskap for de innvidde, meningsløs for de andre trikkepassasjerene som hadde hodet i avisen og likegyldig så opp på fargeklattene som suste forbi vinduene. Så godt som alle ble etter hvert tatt, og bøtene ble stivere og stivere.

«Taggehue!» sa Oslo Sporveier i en sint informasjonskampanje. OL på Lillehammer nærmet seg og hovedstadens fasader skulle fremstå plettfrø. I Oslo ble en tagger i tenårene dømt til syv måneders ubetinget fengsel. Taggerne svarte med å bombe seter og vinduer. Morg samlet på nødhammer, og ødela ifølge ham selv billettautomater med spikerpistol. Oslo Sporveier inngikk

kontrakt med private vekterselskap for å knekke taggemiljøet. Nulltoleranse. Kommunen slo knallhardt til, resultatet var nærmest å kriminalisere en generasjon ungdommer – alt i alt ble 1136 ungdommer anmeldt for graffiti på nittitallet, blant dem var ikke bare Morg og David Toska, men også filmstjernen Aksel Hennie.

Taggekrigen preget miljøene innad også. Tysting var det laveste man kunne komme. Ryktene gikk om at en av Risgutta hadde tystet på noen av de mest kjente taggerne fra Oslo vest. Samtidig ble Monos foreldre bekymret. De fant ut at Mono stjal. Klassetrinnet til Morg og Spok var beryktet for bråk. Ikke en fest uten slåssing. Mono husket en fredag på Vinderen. Noen fremmede dukket opp på villafesten. Det gjorde det alltid. Denne gangen var det taggere på utkikk etter Ris-gutta.

– Morrapuler! ropte en av gjestene.

Han var norsk, men brukte kebabslang. Den fremmede roterte plutselig på gulvet og sendte en av Ris-taggerne i bakken med et rundspark. Det var bare begynnelsen på gjengjeldelsen. Det ble sagt at Spok fikk juling på Ekebergsletta, mens Morg gikk klar. Han var aldri helt i begivenhetenes kjerne, en perifer skikkelse.

Mono var allerede ute av landet på den tiden. Da Mono var 16, bodde han med diplomatforeldrene i en by i Midtøsten vidkjent for terror, sammenstøt og attentater. Men for Mono var Midtøsten en fredens oase etter ungdomsskolen i Oslo. Taggingen la han på hylla. De tre bussmennene hadde sluppet fra operasjonen på Skøyen bussentral uten mén. I noen dager var Morg king av rute 32. Mono rystet på hodet ved tanken. For sitt bare liv kunne han ikke forstå hvorfor han hadde tagget ned 20-bussen med høyrehånden, når han var kjevhendt.

I romanen *Bergenens* skriver forfatteren Tomas Espedal om sitt eget liv. Store og små temaer er tett sammenvevd, det samme er fakta og fiksjon. Dette utdraget heter «En mann i kostyme», og ble skrevet i løpet av to intense augustdager.

«Da Gregor Samsa en morgen våknet av urolige drømmer, fant han seg selv i sengen forvandlet til et digert, uhyrlig kryp.»

En ung mann, han har mistet eller blitt fratatt navnet sitt, står tidlig opp, det er fredag og solen skinner, det er et godt tegn. Han sover i rommet ved siden av morens soveværelse, det er ikke naturlig, han burde finne sin egen leilighet, få seg en jobb, kanskje møte en kjæreste eller skaffe seg noen venner, men han vil ingenting av dette. Han vil noe annet, han ønsker seg en større forandring. Han har alltid ønsket seg et nytt ansikt, en annen kropp og andre klær, alt annet enn det ansiktet og det livet han er blitt tvunget til å gå rundt og bære på, men nå er han endelig i forandring, det er like før han skal bli en annen.

Han skal få den kroppen han vil ha, de armene han vil ha, han står opp av sengen og drikker et glass vann, svelger tablettene. Han trenger en større og kraftigere kropp, en hardere kropp, nå strammer huden i ansiktet seg akkurat slik han har ønsket og forutsett.

Han er i ferd med å bli seg selv.

Det er en uhyrlig forvandling.

Han har klart å skape sitt eget ansikt, sin egen nese og munn, sitt eget blikk. Han har bleket håret, forstørret kroppen, han har sydd sin egen uniform.

Han kler på seg, vanlige klær, han vil ikke vekke oppsikt, ikke ennå, ikke for tidlig, først senere på dagen skal han vise hvem han er blitt. Han bretter politiuiformen møysommelig ned i en bag. Et våpen, ammunisjon i en koffert. Så går han stille ut av huset.

Det har skyet over, et tungt, grått skylag har lagt seg over byen som brått er blitt mørkere.

Han setter seg i bilen, det er en varebil. En bilbombe, han har konstruert den selv. Han har stått i ukevis, månedsvis, dag og natt på et gårdsbruk og blandet kjemikalier. Han har tørket kunstgjødsel, blandet og kokt diesel og pulver av knuste hodepinetabletter. Han har båret og knust gjødsel. Han har vært dieselforgiftet, på tross av gassmasken. Han har fått syreflekker og byller i ansiktet og på kroppen; han har bedt til Gud om at det store arbeidet han holder på med må lykkes.

Han har plassert sprengstoffet i beholdere. Han har installert beholderne i bilen, nå starter han bilen og kjører, inn mot sentrum.

Det er allerede mange mennesker i gatene, i butikkene, på kontorene, det er en vanlig fredag i juli. Trykkende varmt, overskyet og lummert, snart begynner det å regne.

Han parkerer bilen i hjertet av byen, i hjertet av alt det normale, i hjertet av det hverdagslige; så forlater han bilen, han går rolig og så normalt som han kan, som om han er en helt vanlig mann i byen, men det er han ikke.

Klokken fem over fem står den unge mannen på en ferge kledd i politiuniform. Et av ofrene som overlevde massakren på øyen omtalte ham som; en mann i kostyme.

Han står på fergeren med en koffert i den ene hånden. Det sorte kostymet med hvite refleksstriper rundt bein og armer er gjennomvått av regn og svette. Han har sydd og arbeidet med kostymet sitt, og det vekker oppmerksomhet og mistenksomhet med en gang han går i land på øyen, kanskje ligner han en av disse Hamsunfigurene, så oppsiktsvekkende og malplassert på stedet han ankommer; men det er ingen fiolinkasse den unge mannen bærer på, i kofferten er det et automatvåpen og ammunisjon. Han går i land. Det er ingen kjærlighet han kommer med, ingen mysterier eller ukjent fortid, han ankommer med ren nåtid, med rent hat, han ankommer øyen med våpen.

På veien opp fra fergeleiet mot hovedhuset på øyen, skyter han kvinnen som kommer for å ta imot ham.

Han skyter politivakten som kommer ut av huset.

Han går opp på en høyde, en lysning i skogen, og roper til ungdommene på øyen at de må komme til ham. De kommer til ham fra flere kanter og han begynner å skyte. Han skyter og skyter. Han skyter og skyter og skyter. Han går rundt på øyen og skyter. Han skyter og skyter og skyter og skyter. Han lader og skyter. Han leter og skyter. Han skyter en fjortenåring. Han skyter en sekstenåring. Han skyter en sytten år gammel jente. Han skyter en nitten år gammel gutt. Han skyter og dreper niogseksti ungdommer på øyen. Den unge mannen, som har mistet eller blitt fratatt navnet sitt, våger ikke, eller vil ikke skyte seg selv. Han vil leve. Når politiet endelig kommer til øyen og finner ham og roper til ham, står han i lysningen i skogen med hendene over hodet. Han har nettopp gjennomgått en ny og uhyrlig forvandling. Han er blitt

menneskelig. Han oppfører seg rolig og korrekt. Han er høflig og medhjelpsom; han er redd for å dø.

Torsdag 11. august: Jeg skrev novellen «En mann i kostyme» nærmest i ett strekk, i løpet av to dager. Disse to dagene og nettene sov jeg nesten ikke, og i de korte stundene jeg sov eller halvsov, hadde jeg forferdelige mareritt. Det var som om jeg kom inn i en dødssone, og den var ikke god; det var en helvetessone. Jeg slo og sloss og kjempet meg ut av sonen, ut av søvnen. Da jeg våknet var det rester av drømmen i soverommet: Dette insektet med store vinger som bakset rundt i rommet; jeg så det klart og tydelig da jeg lå lys våken i sengen.

Harald S. Klungtveit

Utdrag fra *Nynazister blant oss. På innsiden av den nye høyreekstremismen*

Sakprosa

Harald S. Klungtveit er redaktør i nettavisa Filter. Han har dekket høyreekstremer miljøer og grupperinger gjennom flere år. I denne boka dokumenterer han nynazistiske miljøer og enkeltpersoner i dag. I kapittelet «Den mislykkede terroristen» skriver han om Philip Manshaus, som er dømt for å ha drept stesøsteren Johanne Ihle-Hansen og for terrorangrep på Al-Noor moskeen i Bærum 10. august 2019.

En ny rekrutt

11. juli 2019 hadde to av lederskikkelsene i Den nordiske motstandsbevegelsen (DNM) i Norge vurdert søknaden til en ny rekrutt. De avtalte å møte ham. Uansett hvor godt han så ut til å passe inn i det høyreekstreme fellesskapet, så var rekrutterings-samtalen obligatorisk. 21 år gamle Philip Manshaus fra Bærum hadde ventet i to og en halv uke på endelig å få presentere seg ordentlig for den nazistiske organisasjonen.¹

DNMs representanter, Tommy Nyberg og Eskil Nielsen, hadde gitt Manshaus beskjed om å møte opp ved den store tigerstatuen foran Oslo sentralstasjon klokka 19.00. Manshaus sto klar som avtalt. De erfarne nazistiske aktivistene tok den ivrige 21-åringen med seg til en kafé i nærheten, midt i sommermylderet i Oslo sentrum.

Både Nyberg og makkeren hans hadde gjort slikt før. Den nordiske motstandsbevegelsen har egne regler for hvordan rekrutteringssamtalen skal gjennomføres. Noen DNM-rekrutter har blitt spurt om å ha møtet hjemme hos dem, slik at nazistene kan få et bedre inntrykk av vedkommende, men det var trolig vanskelig for Manshaus. Et møte på et offentlig sted kan også være positivt, siden man får sjekket om nykomlingen får kalde føtter med tanke på aktiviteter ute blant folk.

Om de fulgte vanlig prosedyre, ble Manshaus spurt om alt fra treningsrutiner og kjærlighetsliv til skole og om han har hatt noe yrke eller en spesiell ferdighet DNM kan dra nytte av. Det er vanlig å fiske etter privatøkonomi, for å sjekke hvor mye penger vedkommende er i stand til å bidra med i bevegelsen. Aktive medlemmer kan på papiret heller ikke være under psykologbehandling. Anti-depressiva er eksplisitt forbudt i aktivisthåndboken.

– Det er veldig direkte, ganske profesjonelt. De sjekker om man faktisk kan stå i det. «Du kan risikere å miste noen som står deg nære», husker jeg de snakket om. Det er spørsmålet jeg husker best, forteller et tidligere DNM-medlem, som opplyser å ha vært på rekrutteringsmøte med Nyberg.

En av beskjedene det er vanlig å få på rekrutteringsmøtet, er at kontakten med DNM kan forårsake at Politiets sikkerhetstjeneste kontakter søkeren. I så fall må han si minst mulig og slå alarm til motstandsbevegelsen.

Philip Manshaus hadde sendt inn sin søknad 23. juni. Det var en ukomplisert e-post, der han på noen få setninger fikk forklart at han ønsket å bli del av et miljø av likesinnede. Manshaus ga organisasjonen både fullt navn, telefonnummer og adresse.

Ingenting ved rekrutteringsmøtet atten dager senere tilsa at han skulle få negativt svar, men så gikk det lang tid uten at han hørte noe fra bevegelsen. Etter alt å dømme skyldtes ikke det Manshaus, men at de to mennene som håndterte saken hans i organisasjonen, hadde fått helt andre ting å tenke på. I juli kokte det nemlig i DNM i alle de nordiske landene. En voksende fløy veteraner i organisasjonen var frustrert over valgkampfiaskoen i 2018 og hadde mistet tålmodigheten med toppleder Simon Lindberg. De hadde bestemt seg for enten å tvinge ham til å gå av eller bryte kollektivt ut av hele DNM. Det siste ble utfallet. Klas Lund, grunnlegger og tidligere leder, fikk med seg blant andre norske Haakon Forwald på å danne en helt ny organisasjon: Nordisk Styrke, en mer elitepreget og hemmelighetsfull gruppe nazister som skulle droppe alt av bredderekruttering og planlegge sine aksjoner svært nøye.

28. juli 2019 – samme uke som Norge hadde avholdt sine årlige markeringer for å minnes ofrene etter 22. juli-angrepene – var Manshaus blitt så utålmodig at han sendte DNM-kontakten en e-post via den krypterte tjenesten Protonmail. Han spurte om han kunne ha misforstått noe, om det var slik at organisasjonen ventet på beskjed fra ham. Men både Tommy Nyberg og Eskil Nielsen var blant utbryterne i DNM, og da purringen fra 21-åringen ble sendt, var den dramatiske avhoppingen kommet så langt at det bare var fire dager til situasjonen ble offentlig kjent, gjennom en avsløring i Expo i Sverige. Ingen var interessert i medlemskapsprosessen til Manshaus. «Splittelse i DNM – flere profiler slutter», var tittelen på den oppsiktsvekkende artikkelen. Da var det bare én uke igjen til Manshaus' høyreekstreme terrorangrep i Bærum.

Tidligere hadde det vært mest prat. Noen måneder i forveien hadde den stadig mer radikale innvandringsmotstanderen og antifeministen nevnt til medelever på folkehøyskolen at han vurdererte å melde seg inn i DNM, men da han ble utfordret på det, avvæpnet han uttalelsene.² DNM hadde imidlertid noen gode poenger, fastholdt han, og utsagnene var så konkrete at en elev

forsøkte å varsle skolen om Manshaus' høyreekstreme holdninger. Like etter at folkehøyskoleåret tok slutt, ble det gjort alvor av naziprovokasjonene.

Kanskje hadde han lest DNMs offisielle materiale på Frihetskamp om at «Norden og den nordiske rasen er i akutt fare», og at «Den raskt voksende ikke-europeiske populasjonen, som befinner seg innenfor Nordens grenser, vil i kombinasjon med raseblanding og lave nordiske fødselsrater – effektivt sørge for den nordiske rasens sikre død, dersom noe ikke gjøres». Etter hvert samsvarte det i hvert fall med hans eget syn. Det kan også være Manshaus hadde fått med seg DNMs ferske publisering fra juni med tittelen «Revolusjonen begynner med deg!».

På et tidligere tidspunkt hadde en person også tatt kontakt med Politiets sikkerhetstjeneste, som registrerte Manshaus i sine systemer. Tipset var ikke til å misforstå – vedkommende beskrev konkret og nøkternt hvordan Manshaus' utvikling hadde vært så ekstrem at PST burde undersøke hvor farlig han var. Oslopolitiet fikk i oppgave å gjøre undersøkelsene rundt Manshaus. Hvis det ikke fantes mistanke om lovbrudd eller akutte voldsplaner, var det ikke mye politiet kunne gjøre, og de kom fram til at det ikke var nok å gå på til å gjennomføre en bekymringssamtale med den unge, antatte ekstremisten. Situasjonen var ikke unik – de fleste tips om mulige høyreekstremister, noen av dem utvilsomt overdrevne, ender som en kort sjekk av om noen har satt fram direkte trusler eller har kjent voldshistorikk eller tilgang til egne skytevåpen. Samtidig er det uklart i hvilken grad PST følger opp slike registreringer mer enn én gang for å sjekke utviklingen.

Omfavnelsen

Internasjonalt var diskusjonen rundt nynazisme i juli preget av det sjokkerende attentatet på politikeren Walter Lübcke i Tyskland. Lübcke ble skutt i hodet fra kloss hold på sin egen balkong av 45-åringen Stephan Ernst, som hadde vært involvert i nynazistmiljøer hele sitt voksne liv, inkludert partiet NPD og et voldelig nettverk som hadde lånt navnet til de britiske terroristene i «Combat 18». Lübcke, i kristeligdemokratiske CDU, var blitt et

hatobjekt i høyreekstreme miljøer da han forsvarte Angela Merkels linje under migrantkrisen i 2015 og rettet kritikk mot innvandringsfiendtlige tyskere.

Norske medier hadde bare summarisk og kortvarig dekning av politikerattentatet, men om Manshaus fulgte med i de nordiske nynazistenes nyhetsstrøm, kunne han ha lest en skadefro Nordfront-artikkel noen timer etter likvideringen om at en «folkeutskiftningspolitiker» var skutt og drept. «Som man reder, ligger man», kommenterte en av DNMs svenske sympatisører. «Så flaks at man hadde en øl igjen i kjøleskapet! Skål!», skrev en annen i kommentarfeltet. De feiret at en kamerat i den internasjonale bevegelsen hadde henrettet en av de forhatte folkevalgte.

Gitt at Manshaus viste interesse for Nordfront-nettstedet den vinteren han ennå gikk på folkehøyskole, hadde han kanskje også lest DNM-toppen Simon Lindbergs tanker om Brenton Tarrants direktesendte massakre på 51 muslimer i Christchurch på New Zealand i mars, dels inspirert av Anders Behring Breivik.

I DNM-lederens tekst om angrepet, som også ble oversatt til norsk og publisert på Frihetskamp samme dag som terroren på New Zealand, var han snublende nær en omfavnelse av masse-drapet: «De to hovedmotivene han oppgir i sitt manifest er det vanskelig å ikke føle sympati for», skrev Lindberg, og sa seg enig i Tarrants resonnement om den hvite rasens biologiske undergang. «Hvorfor ikke flere mennesker blir oppmerksom på denne enkle konklusjonen og blir opprørt av kunnskapen for deretter å agere, er og forblir et av de viktigste og mest aktuelle spørsmålene som finnes. Hele vårt folks eksistens avhenger nemlig av at folk begynner å forstå og agerer utifra denne fakta», mente DNM-lederen.³

Han fortsatte å messe om hvor rart det er at ikke flere «gjør noe for å slå tilbake og utøve i det minste litt rettferdighet». «Når alt kommer til alt er det altså egentlig ikke noe merkelig med at det som i dag skjedde på New Zealand har skjedd. Egentlig er det som er mest bemerkelsesverdig at ikke slikt skjer oftere», skrev Lindberg, og ga seg ikke: «Attentatmannen virker dessuten å ha valgt sine målskiver med omhu for at det i høyest mulig grad ikke er fullstendig uskyldige som skal rammes.» «Vi tar ikke avstand fra hvite mennesker som agerer – selv om de agerer annerledes enn oss.»

Det var Christchurch-terrorangrepet og manifestet derfra Manshaus skal ha dykket ned i bare noen dager før angrepet. Forsøket hans på å massakrere muslimer også i en norsk moské preget avisforsidene i land som Storbritannia, USA, Kina, Israel, Indonesia, Tyskland, Canada, New Zealand, Australia og Tyrkia. Hadde det vært opp til den unge bærumsmannen, hadde medieoppmerksomheten dreid seg om et nytt høyreekstremt massedrap i Norge – med et dødstall som kunne gjøre ham til en verdig arvtager etter Breivik og inspirere til en enda verre nynazistisk voldsbølge enn den som allerede var i gang internasjonalt dette året.

Lederen i Den nordiske motstandsbevegelsen som hadde hovedansvaret for kontakten med Manshaus, var Tommy Nyberg. Han var på dette tidspunktet i praksis sjef for organisasjonens arbeid i Norge mens Haakon Forwald var i svensk eksil. Den 50 år gamle svenske håndverkeren hadde etablert seg på Østlandet for flere år siden og var nærmest en farsfigur for noen av de rundt tretti år yngre medlemmene han rekrutterte og organiserte i sitt nye hjemland. Han hadde klart å holde seg unna straffedommer i Norge, og det var Tommy Nyberg som på vegne av Den nordiske motstandsbevegelsen søkte om å få avholde en storstilt demonstrasjon i Fredrikstad sommeren 2017 – den som til slutt endte som en marsj gjennom Kristiansand – og gjennom 2018 og 2019 ledet han an i ulike «propagandaaksjoner» i flere fylker. Selv vekslet Nyberg gjerne mellom patosfylte ideologiske utlegninger og mindre sofistisert rasisme. «Alle jødiske kvinner burde skaffe barn med svarte. Resultatet av det avkommet er en nesekombinasjon jeg skulle likt å se», skrev Nyberg ved en anledning, der en annen av nynazistene hadde kalt den norske jødiske forstanderen og DNMkritikeren Ervin Kohn en «kroknese».

Nyberg er en ihuga nazist, som lenge hadde sterk tro på at et stort antall norske ungdommer kom til å slutte seg til DNM bare de ble tilstrekkelig eksponert for bevegelsens taler, kanon av raseideologiske tekster og engasjerende fellesskap. «Vi er den ledende nasjonale organisasjonen i Norge. Den som stikker ut, den som gjør noe, den som ekspanderer, den som har en idé», sa han i desember 2016. To måneder tidligere hadde han blitt kontaktet av PST i et forsøk på å bremse aktiviteten til det som var blitt en såkalt radikalator i miljøet. Nyberg fnøs av de sivilkledd politifolkene

som kom på døra, og brukte episoden til en propagandaartikkel på Frihetskamp, der han klagde over at PST visstnok hadde truet med å utvise ham til Sverige. Eskil Nielsen hadde på sin side vært med i DNM siden starten av 2016, etter eget utsagn fordi han året før «begynte å forstå selve jødespørsmålet og sannheten om Adolf Hitler og 2. verdenskrig, gjennom diverse artikler, filmer og dokumentarfilmer».

Stemningen var nervøs etter hvert som det etter angrepet spredde seg blant folk i det høyreekstreme miljøet på Østlandet at Manshaus hadde hatt kontakt med organisasjonen.

Hvor ille var dette for DNM? Hva hadde PST funnet ut?

Det var trolig bare flaks at DNM-leder Tommy Olsen ikke fikk en enda mer pikant terrorsak i fanget, men da mediene fikk nyss om at Manshaus hadde søkt medlemskap, kunne han rykke ut og implisere at DNM sa nei til 21-åringen. Han «ble aldri godkjent som medlem», skrev Olsen, noe som teknisk sett var riktig. «Kanskje er det slik at Philip Manshaus aldri hadde begått disse handlinger om han faktisk hadde blitt tatt opp som medlem og da fått sitt sinne dirigert i riktig retning, det er godt mulig», skrev nazistlederen.

Samtidig gikk DNMs øverste leder i Norge langt i å vise forståelse for Manshaus' handlinger og la skylda på norske politikere for terrorangrepet i Bærum:

I en tid hvor europeere blir annenrangs borgere i eget land, voldtatt, ranet og drept som følge av en absurd masseinnvandring av rasefremmede, og det samtidig som man motarbeides av egen styresmakt, sensureres og kriminaliseres om man ytrer kritikk og frustrasjon mot denne folkemordspolitikken, ja, så er det vel heller ikke særdeles rart at det skapes tikkende bomber som ikke ser noen annen løsning enn å ty til slike metoder som det å angripe en moské. Akkurat dette har politikerne seg selv å skylde!⁴

Tommy Olsen hadde lært av sin overordnede Simon Lindbergs hundefløyte om Christchurch-massakren fem måneder tidligere: å distansere DNM fra den norske terroristen samtidig som han signaliserte tydelig til organisasjonens sympatisører at gjerningsmannens beveggrunner var mer enn akseptable.

Den samme tonen kunne man finne i en av organisasjonens svenske web-tv-sendinger noen dager etter moskéangrepet. I Den nordiske motstandsbevegelsen i Sverige syntes de to nazistene Robert Eklund og Simon Holmqvist at det var lattervekkende at Manshaus ikke kom lenger enn til å drepe 17 år gamle Johanne Zhangjia Ihle-Hansen. I podkasten «Studio Bothnia» satt de i hver sin lenestol og kommenterte terroren i Norge.

«Det skjedde vel egentlig ikke noe, utenom at en kineser døde, men de finnes det jo ganske mange av i verden.»

De to nazistene skoggerlo av vitsene.

«Ja, én mindre tror jeg ikke verden går under av.»

«Hvor mange er det egentlig, typ en milliard?»

«Jeg vet ikke hvorfor han ville drepe henne, det var vel fordi hun ikke var hvit, da.»

Så gjorde de narr av Manshaus' angrepskapasitet.

«Breivik hadde i hvert fall trent en hel del.»

«... ja, og lært seg våpenhåndtering.»

Nazistene var i samme spor som Simon Lindberg:

«Vi sa det etter New Zealand – det er rart det ikke skjer oftere.

Og det har etablissementet rett i, det kommer til å bli mer av det, det er jeg helt overbevist om.»

«Sånn blir det når du undertrykker den hvite befolkningen.»

Da Manshaus endelig skulle holde sitt lille show i et av fengslingsmøtene i Oslo tingrett og legge fram et slags muntlig manifest han ikke evnet å få kringkastet på angrepsdagen, vakte det egentlig ikke noen oppsikt i høyreekstreme miljøer eller særlig store bølger i mediene. Han hadde «bare» drept ett menneske, sin stesøster, og selve det apokalyptiske resonnementet han fremmet, var mainstream i bølgen av høyreekstremister som har vokst opp på internett. Manshaus' erklæring – etter en nazi-hilsen for pressefotografene – kunne vært sakset fra et nesten hvilket som helst nazistisk nettforum i 2019 og inneholdt ikke noen selvstendige tanker:

Jeg ønsker å gjøre det klart at min motivasjon er, forblir, å verne mitt folks fremtidige generasjoner som i dag står på randen av utryddelse. Samtidig drives jeg av det løftet vi skylder våre

forfedre, som er å forvalte å berike landet og kulturarven de har gitt oss i eie, noe de i sin tid selv levde og kjempet for. Problemet er at Norges og Vestens institusjoner i dag er gjennomstyret av jødisk og kulturmarxistisk ideologi, og de er derfor ikke i stand til å utføre denne oppgaven. Snarere tvert imot, gjør de alt i sin makt for å frata folket en høyere mening med livet, og i stedet for sunne verdier blir svært skadelige holdninger utbredt og spredt blant folk. Disse inkluderer: feminisme, materialisme, hedonisme og ikke minst prinsippet om kulturelt mangfold – som ikke er mer enn etnisk erstatning, folkemord på den europeiske rase. Dette kommer utvilsomt til å lede til en rasebasert konflikt, der ulike folkegrupper begynner å kjempe for sine egne rettigheter snarere enn andres. Mitt håp er ikke at allmennheten skal våkne opp eller vende om fra denne ødeleggende kursen for å unngå en framtidig rasebasert konflikt. Systemet har allerede bestemt at en slik konflikt vil finne sted, ved å stadig innskrenke ytringsfriheten, sensurere og underminere mine meningsfeller. Dessuten kommer ikke allmenheten til å løfte en finger så lenge de fortsetter å bli underholdt og forøvrig får sine behov dekket av systemet. Så løsningen på denne problematiske situasjonen vår sivilisasjon befinner seg (...) altså ikke å stanse toget eller snu skipet. Det er for sent (...). Med tanke på hvor hurtig demografien endrer seg og hvor farlig verden rundt oss begynner å bli, er en såkalt fredelig revolusjon ikke på tale. Verken systemet eller de ikke-europeiske utlendingene kommer til å gi slipp på sin makt frivillig, derfor må vi ty til vold. Og dersom noe skal skje, så må det skje nå. Vårt første trekk var å varsle og undervise den delen av befolkningen som er mottagelig for vårt budskap og leter etter en forståelse av hva som skjer i samfunnet i dag. Internett gjorde åpenbart dette arbeidet mye enklere, og vi har nå nådd ut til såpass mange at vi kan initiere neste fase, som går ut på å destabilisere systemet ved å akselerere (...) de kaotiske ringvirkningene som er produkter av (...) -kulturalismen. I praksis vil det si at handlinger av den karakter jeg har begått, vil bli vanlige. Systemet kommer naturligvis til å slå hardt ned på dette i et forsøk på å opprettholde kontroll, noe som i sin tur kommer til å utløse en enda større motreaksjon. Poenget er at

uansett hva systemet velger å måtte gjøre eller ikke gjøre, vil vi seire til slutt.⁵

I motsetning til i andre terrormanifeste og den hastige channemeldingen han la ut angrepsdagen, var det liten grunn til å tro at Manshaus' formuleringer i retten var ment som trolling. Han snakket om «rasebasert konflikt» i stedet for «rasekrig», nevnte ingen andre terrorister eller nazister, brukte ord som «jødisk» og «feministisk» i stedet for vulgære skjellsord fra miljøet, og hadde trolig et reelt ønske om at fortellingen skulle vinne gehør hos flere enn de allerede radikaliserede. «Kulturmarxisme» er et begrep som ble popularisert av Anders Behring Breivik, men det var i 2019 for dagligtale å regne i nettfora med tusenvis av brukere. Nesten alt i Manshaus' regle, unntatt de direkte voldsoppfordringene, er retorikk som høyreekstremister deler med mange ulike innvandringsfiendtlige fora: et påstått «folkemord» på hvite europeere som er villet eller planlagt fra makthavernes side, der det hurtig må skje noe dramatisk om det skal være mulig å unngå undergangen.

Med bemerkningen om å «akselerere» en ønsket samfunnsoppløsning inn i rasekrig med et skjellsettende terrorangrep, og avskrivningen av en mer gradvis revolusjon, føyde imidlertid Manshaus seg til en bestemt fløy av terrororienterte unge nynazister som hadde bygd seg opp i nettfora de siste tre–fire årene. Samtidig hadde 2019-versjonen fornyet den ekstremvoldelige ideologien med memer og propaganda som var så aggressiv at det var tungt å svelge selv for andre høyreekstreme. Tankesettet var fint forenlig med «spillifiseringen» av massedrap i de bredere nihilistforaene, der gjerningsmenn ble rangert på egne lister etter antall drepte («highscore»), gjerne med Breivik på topp.

Akselerasjonisme, et nøkkelt tema i Brenton Tarrant's manifest, dukket også opp av og til i Telegram-kanalene til Den nordiske motstandsbevegelsen. «Noen folk fatter ikke akselerasjonisme. De flipper ut når jeg sier at jeg smiler når jeg hører om enda en masseskyting», skrev en utenlandsk gjest i et av foraene i 2019.

Midt i dette nye landskapet, der gatemarsjerende nynazister i noen kretser blir gjort narr av som utdaterte posører, hadde altså

Manshaus søkt kontakt med det viktigste «gammeldagse» nynazistmiljøet i Norge – bare noen få uker før han ble drapsmann. Manshaus var den eneste gjerningsmannen bak det rasistiske drapet på Johanne Zhangjia Ihle-Hansen og angrepet på moskeen i Bærum, men han visste godt hvor mange likesinnede som ville applaudere om han lyktes. Politiets sikkerhetstjeneste merket seg i ukene som fulgte at også nordmenn satte seg bak tastaturet for å bifalle for-søket på å massakrere norske muslimer i rasekrigens navn. «PST har registrert enkelte støtteytringer til gjerningspersonen bak moskéangrepet i Bærum», skrev de i en oppdatert trusselvurdering.

Hadde Manshaus lykkes med å drepe et høyt antall muslimer eller innvandrere – eller klart å fullføre et sekundærangrep mot jøder eller noen andre passende «fiender», ville han i mange år framover blitt føyd til en liste av «helgener» som blir dyrket på tvers av landegrensene blant både nynazister, andre høyre-ekstreme og nihilistiske ungdommer som er opptatt av massedrap med høy «score». Norge kunne også blitt satt på kartet som en slags hovedstad i deler av miljøet – et knøttlite land der det gikk færre enn ti år mellom hver nedslakting av kulturmarxister og islams håndlangere utført av «vikinger» i nord.

På grunn av tilfældigheter, et mangelfullt våpenarsenal og en heltedåd fra sivilister endte i stedet Manshaus med å bli latterliggjort av meningsfellene som en taper som lot seg avvæpne av gamle muslimske menn uten så mye som et skuddskadet medlem av menigheten. Da norske medier brukte bilder av at han viste nazihilsen i Oslo tingrett, ble Manshaus tidvis beåret med ny omtale i de mest ekstreme chatkanalene på Telegram, samtidig som nettnazistene var uenige seg imellom om han skulle tilkjennes en viss status for i hvert fall å ha forsøkt. Men allerede før 2020 så han ut til å være glemt i de toneangivende høyre-ekstreme nettforaene.

I PST og politiet spurte noen seg om norske politikere forsto hvor nære på det hadde vært at Norge åtte år etter 22. juli-angrepene også fikk et Christchurch, et El Paso, eller et av de andre scenarioene som ville rystet nasjonen med årelange etterspill. Nok et høyreekstremt massedrap på norsk jord ville hatt uoverskuelige konsekvenser og måtte ledet til nye gransknings-

kommisjoner og høringer om hvorvidt regjeringen hadde fulgt opp 22. juli-rapportene tilstrekkelig og sørget for riktige ressurser til beredskap, etterretning og forebygging av denne typen terrorisme. Det manglet tross alt ikke på advarsler.

- 1 Kapittelet om Manshaus er basert på flere kilder med inngående kunnskap om saken.
- 2 Bl.a. VG 16.08.2019: <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/BRv0Gw/medelev-om-terrorsiktede-sa-jeg-ikke-skulle-tro-det-somsto-om-ham-i-mediene-i-sommer>
- 3 Frihetskamp (DNMs nettsted) 15.03.2019: «Tanker om moské-skytingene på New Zealand og eventuelle paralleller til nordisk kamp» –<https://www.frihetskamp.net/tanker-om-moskeskytingene-pa-new-zealand-og-ev-paralleller-til-nordisk-kamp/>
- 4 Frihetskamp (DNMs nettsted) 21.09.2019: <https://www.frihetskamp.net/det-stemmer-philip-manshaus-var-i-kontakt-med-motstandsbevegelsen/>
- 5 Forfatterens transkribering fra Oslo tingrett, med forbehold om feil. Oppholdene angir ord eller passasjer som er tatt ut på grunn av usikkerhet om ordlyden i Manshaus' muntlige utsagn.

I bøkene *Min kamp 1–6* skriver Karl Ove Knausgård om sitt eget liv. Her skildrer han følelsen av fellesskap og det å være del av et kollektivt *vi* som oppsto 22. juli 2011 og i dagene som fulgte.

Selv har jeg aldri følt meg som en del av et vi; alltid, helt fra jeg var liten, har jeg følt meg utenfor. Det har aldri vært slik at jeg har følt meg bedre, at det har vært derfor jeg har vært utenfor, nei, det har alltid vært det omvendte, at jeg ikke har vært god nok til å være en del av et vi, at jeg ikke har fortjent det. Jeg har heller ingen klar tilhørighet til noe sted; vi var innflyttere til Tromøya, der jeg vokste opp, jeg hadde og har ingen rett til å si at jeg kom derfra. Mest presserende var følelsen av å være utenfor på gymnaset, alle så at jeg ikke var god nok, og den følelsen forsterket utenforskapet, det var noe merkelig med meg. Å, hvordan det kunne boble over av glede i meg når jeg gjorde noe sammen med andre, for eksempel på russebilen vi hadde, samtidig med at jeg visste at jeg ikke egentlig var med dem, men bare med meg selv. Alltid har jeg bare hatt en og en venn, aldri flere på en gang, aldri noe vi. Jeg vendte meg til det da jeg var student, sluttet å håpe på noe annet, hang i buksene til min bror, spilte i bandet hans, visste at det var derfor jeg fikk være med. Rollen som forfatter reddet meg; da var det å være alene legitimt, jeg var noe eget, en kunstner.

I sommer opplevde jeg for første gang noe annet. Det var paradoksalt, for jeg var alene da det hendte. Likevel følte jeg meg som en del av et vi, og den følelsen var så sterk og så god at jeg gråt. Det vil si, det var en av grunnene til at jeg gråt. Det fantes mange andre, for det jeg skriver om nå, var massakren på Utøya, hvor en nordmann bare noen år yngre enn meg gikk rundt i skogen og skjøt ned barn og unge, en etter en, sekstini stykker. Jeg gråt, det ville jeg ikke ha gjort om det hadde vært sekstini barn og unge som hadde blitt drept av en bombe i Bagdad eller som hadde omkommet i en ulykke i Sao Paulo, men dette hendte hjemme, var følelsen jeg var fylt av, og det, av at jeg faktisk hadde et hjemme, hadde jeg aldri følt før. Jeg gråt da jeg så det. Jeg ringte til mamma, jeg ringte til Linda, jeg ringte til Geir, som var i Norge. Det fantes ikke tanker eller følelser for noe annet enn det som hadde hendt. Av og til gikk det opp for meg med full kraft hva som hadde skjedd der ute på øya, og hva slags konsekvenser det hadde, men så forsvant det igjen. Det var omgitt av et mørke. Det var sorgens mørke, men også ugjerningens mørke, og det var dødens mørke. Men på bildene som ble sendt ut derfra, var det lys, og jeg kjente det lyset, det var lyset ved en norsk fjord en regnfull dag i juli. Ja,

alle bildene som ble sendt ut derfra, var kjente. De mørkegrønne furutrærne som vokste helt ned mot vannkanten, det gråhvite svaberget og vannet som stod tungt og urørlig inntil, grått også det. Der, midt i det kjente, lå det døde kroppar, dekket til av plast. Fra land ble det vist bilder av overlevende. Noen av dem lå og var under behandling på bakken, noen av dem steg ombord i busser, noen av dem kom gående bortover, tullet inn i ulltepper. Noen stod og holdt rundt hverandre. Noen ropte, noen gråt. Det var vanlige norske ungdommer. Ambulansene var vanlige norske ambulanser. Politibilene vanlige norske politibiler. Og da bildene av han som hadde gått rundt på øya og skutt dem en etter en, ble publisert, var det også et vanlig norsk ansikt, med et vanlig norsk navn. Det var en nasjonal tragedie. Det var også min tragedie. Jeg ville være der, det var en sterk trang, for folket, det norske folk, samlet seg i enorme, stille manifestasjoner, hundretusenvis av mennesker som stod i gatene med roser i hendene. Det var suget etter vi-et jeg kjente, etter tilhørighet, etter å være en del av det gode og viktige. Mer demokrati, større åpenhet, mer kjærlighet. Det sa de norske politikerne, det sa det norske folket, det sa jeg til meg selv der jeg satt og så det på tv og gråt, det var så sterkt, det var et så sterkt sug i de følelsene, og de var oppriktige, de kom fra hjertet, det hadde hendt hjemme, de som samlet seg i gatene, var mitt folk.

Nå når jeg er ute av det, kan jeg ikke forstå de følelsene. De virker falske, suggerert fram, jeg kjente ingen av de som døde, hvordan kunne jeg sørge slik over dem? Og hvordan kunne jeg føle en så sterk tilhørighet? De var helt ubestridelige, de feide alt annet til side de dagene det varte.

Eivind Trædal

Utdrag fra *Hvorfor ytre høyre vinner debatten. Og hvordan vi kan stoppe dem.*

Sakprosa

Skribent og politiker Eivind Trædal kritiserer at mindretallet på ytre høyre fløy får urimelig mye oppmerksomhet i samfunnsdebatten etter 22. juli. Han advarer mot unntullenhet og passivitet i møte med fremmedfrykt, islamofofi og hatprat.

Avpolitiseringen av terroren

22. juli kunne ført til et større oppgjør i de ytterliggående miljøene Breivik hadde sognet til. En uke etter terroren skrev Bjørn Stærk, som lenge hadde vært aktiv i høyrevridde debattmiljøer på nett, at det var avgjørende å ta et internt oppgjør:

Ansvar for 22. juli ligger hos Behring Breivik. Men vi aner her et forhold mellom ord og handling som vi kjenner igjen fra andre former for ideologisk motivert vold, begått av anarkister, nazister, kommunister, og islamister.

Det er en todeling hvor mange bare har det i munnen, men noen gjør ord til handling. De som har det i munnen snakker om den store konspirasjonen, om landsforrædere og den kommende krisen. Og så kommer en handlingens mann og trekker retorikken til sin naturlige, blodige konklusjon.

Den store testen nå for innvandringskritikere er om de vil klare å rydde opp i denne floken. Det vil kreve en stødig hand å trekke linjen mellom legitim kritikk av politiske motstandere, og retorikk som umenneskeliggjør dem.¹

Men det kom ikke noe slikt oppgjør. Tvert imot ble det opprettet vannrette skott mellom Breiviks ideer og ideene til etablerte norske politikere, uten at det ble gjort noe større arbeid med å klargjøre. På tross av at Breivik hadde hatt tillitsverv i Fremskrittspartiets Ungdom, var det bred enighet om ikke å legge noe av ansvaret på Frp for terroren. Dette var, fra ett perspektiv, rett og rimelig. Det var tydelig at Breiviks ideer lå langt utenfor noe man kunne finne i Fremskrittspartiet, og at Breivik oppfattet Frp som for lite radikalt. Samtidig bidro dette til å gjøre det vanskeligere å påpeke ideer i grenseland mellom Breiviks konspirasjonsteorier og det daglige ordskiftet. Begreper som «snikislamisering», og andre versjoner om at Norge hadde blitt utsatt for en sammenvergelse av sosialdemokrater eller andre «landssvikere» som ønsket å «dekonstruere nasjonen», florerte ikke bare i Breiviks manifest, men også i retorikken til etablerte norske politikere, særlig aktører på Frp's høyrefløy som Christian Tybring-Gjedde og Per-Willy Amundsen. Amundsen fikk blant annet mye kritikk

for å ha tatt til orde for et «nytt korstog» mot islam kort tid før terroren.² Per Sandberg skapte på sin side kraftige protester da han fra Stortingets talerstol sa: «Hvis det er noen som har spilt offer etter 22. juli, så er det til de grader Arbeiderpartiet», før han noe forvirrende la til: «Det bør de også gjøre, for de var et av de store ofrene.»³

De spedte forsøkene på å rette kritikk mot Frp's tidligere ordbruk møtte bred motstand. Da Eskil Pedersen, AUF-lederen som overlevde terroren på Utøya, kritiserte Frp's bruk av ordet «snik-islamisering», ble partileder Siv Jensen dypt provosert. Hun omtalte kommentaren som «ufin».⁴ Pedersen møtte også massiv motstand mot sin oppfordring til å vise «ytringsansvar». Da han på Twitter skrev: «Ord og bilder er mektige våpen. Misbruk dem ikke», konkluderte det konservative nettstedet Minerva med at dette inneholdt en «eim av trussel».⁵ Jens Stoltenberg så seg nødt til å ta avstand fra begrepet «ytringsansvar». «Jeg synes det er et upresist begrep. For jeg mener at vi har et ansvar for å ytre oss og for å ta til motmæle. Ikke for å nekte folk å si noe fordi jeg mener det er dumt det de sier», uttalte han til VG 22. desember 2011.⁶

Dette altså til tross for at Pedersen ikke hadde oppfordret til å forby noen ytringer, men snarere argumentert for at avsenderne av budskapet skulle ta ansvar. Tilsynelatende var tanken om at Frp's mest frittalende politikere selv skulle ta ansvar for samfunnsdebatten, så utenkelig at enhver oppfordring til ansvarlig tale ble tolket som en oppfordring til sensur. Først to år senere tok Frp's nestleder Ketil Solvik-Olsen selvkritikk på vegne av partiet for bruken av ordet «snikislamisering».⁷

Jens Stoltenberg besto i de fleste nordmenns øyne den enorme prøven terroren stilte ham ovenfor, både som statsminister og som partileder. Han lyktes i å være en samlende og sterk leder på det mest avgjørende tidspunktet i norsk historie siden krigen. Men kanskje hadde han en akilleshæl i debatten som fulgte: Siden han er samfunnsøkonom, er tall, statistikk og økonomiske kalkyler hans hjemmebane. Den framvoksende kulturkrigen om innvandring, islam og nå også høyreekstremisme lå langt utenfor hans komfortsone.

I et forsøk på å oppsummere det første halvåret etter 22. juli avslørte ikke Stoltenberg bare en mangelfull forståelse, men også

tilsynelatende manglende vilje til å forstå debattene som nå kokte i offentligheten. Hans reaksjon var lett forundring:

Det er mange rare standpunkter i verden (...). Men det er en del av demokratiet. Og så er det sikkert mange som mener at jeg har vanvittige standpunkter, og det er også en del av demokratiet. Så debatten om debatten kan være litt forvirrende, men debatten om standpunkter synes jeg ofte er både spennende, engasjerende og lærerik.⁸

Trykkokerteorien

«Trykkokerteorien» vokste fram parallelt med ideen om å få «trolene til å sprekke». Teorien er enkel nok: Dersom ekstreme ideer ikke slipper til i offentlig debatt, vil flere ekstremister kunne ta i bruk vold for å nå ut med sitt budskap. Akkurat som en trykkoker som eksploderer hvis man ikke slipper ut damp.

Denne ideen finner vi blant annet formulert i Ytringsfrihetskommisjonens rapport fra 1999: «Vi kan snakke om det offentlige rom som et sted for renselse og utluftning. En slik korrigering i det åpne offentlige rom er å foretrekke fremfor forbud og straff, ja, det er simpelthen et hovedargument for å ha et offentlig rom med ytringsfrihet.»

Basert på denne logikken var det altså ikke bare ufarlig å slippe ekstreme stemmer til i ordskiftet, det var farlig *ikke* å gjøre det. Denne teorien var ikke helt uten kredibilitet i møte med 22. juli. Anders Behring Breivik uttrykte dyp frustrasjon over ikke å få sine leserbrev antatt i større aviser, og oppfattet i hovedsak sin terroraksjon som en måte å få oppmerksomhet om sine ideer på. Akkurat som mange andre politiske terrorister skrev han et lengre manifest som ble lansert samtidig som han satte i gang terroraksjonen. Han ønsket også å iscenesette rettssaken for å nå ut med sitt budskap, og har kjempet for sin rett til å holde kontakten med meningsfeller fra fengselet. Det samme mønsteret finnes i svært mange terroraksjoner: Volden og terroren er et virkemiddel for å spre et politisk budskap, og i Breiviks tilfelle også for å ramme «fienden» direkte.

Det finnes altså gode argumenter for «trykkokerteorien». I et samfunn der mange meninger er undertrykt, vil det trolig være større risiko for at mennesker tyr til vold for å komme til orde. Spørsmålet er naturligvis om det ikke også er en risiko forbundet med å gi mer plass til ekstreme ideer som et terrorforebyggende tiltak.

Kontrajihadistisk comeback

Avpolitiseringsen av 22. juli, den sterke motstanden mot en videre debatt om Breiviks ideologiske omland og viljen til å få de tidligere «tabubelagte» ideene til Breivik fram i lyset for å lette på trykket og la trollene sprekke, bidro til at den offentlige debatten snart var tilbake i gamle spor. Selv om den første bølgen av negativ oppmerksomhet førte til en viss selvrefleksjon blant gruppene Breivik ble inspirert av, snudde denne stemningen raskt.

Forfatteren Øyvind Strømmen rapporterte allerede et år etter 22. juli om omfattende støtte til Breivik i innvandringsfiendtlige facebook-grupper, avisenes kommentarfelter og på en av Breiviks gamle favorittblogger, «Gates of Vienna». Begeistringen hos «Gates of Vienna» var stor over at Breivik valgte å bruke sin egen rettssak som scene:

Dag etter dag har Breivik diskutert forbudt tematikk, de skammelige temaene som har vært underlagt en pålagt stillhet dei siste to eller tre tiårene. Med livefeed til det norske publikummet, mediakorrespondenter verden over og en rolig, klar stemme som skildrer den kyniske og destruktive innvandringspolitikken til de europeiske elitene – får borgere Vesten over høre oppfatninger de ikke er ment å høre.⁹

Forfatteren og politikeren Ali Esbati, som overlevde terrorangrepet på Utøya, uttrykte skuffelse et år etter terroren.

Det er blitt en forskyving av hva som er ekstremt. Mange med samme politiske utgangspunkt som Breivik når lettere ut, og det de sier, er blitt mer ok å si. Jeg oppfatter det som negativt.

Før 22. juli var en person som Fjordman ganske ukjent, en obskur og ganske ekstrem skribent. Nå deltar han i den ordinære debatten om islam og synet på muslimer. Det er en blandet følelse. Det er problematisk fordi det er hets mot muslimer, og det er ikke bare et problem den dagen det fører til et masse-mord. Det blir et hardere, dårligere samfunn.¹⁰

Peder «Fjordman» Jensen fikk utvilsomt en høyere profil i tida etter terroren. Den tidligere anonyme skribenten sto åpent fram i VG. Da en gruppe skribenter ga ut en samling tekster i 2012 under tittelen *Motgift*, ble Jensen hyrt inn som bokanmelder i Bergens Tidende, uten at leserne ble gjort oppmerksom på at han i høyeste grad var forutinntatt, som en av hovedideologene boka var ment å kritisere. I 2013 fikk Jensen 75 000 kroner i stipend av stiftelsen Fritt Ord for å fullføre et bokprosjekt. Da dette vakte kritikk, fikk han støtte av kulturminister Hadia Tajik fra Arbeiderpartiet. I en kronikk i VG ønsket hun oppgjøret med Jensen velkommen.

Det jeg frykter mest, er ikke meningene til Peder Nøstvold Jensen alias Fjordman. Det er vår egen utilstrekkelighet til å imøtegå dem. Derfor støtter jeg Fritt Ords pengestøtte til bloggeren. (...). Fritt Ord inviterer oss, det gode selskap, til å skjerpe argumentasjonen mot ekstremisme og hatretorikk. Den invitasjonen bør vi ta. Evnen til å gå i rette med anti-demokrater er vår demokratiske beredskap.¹¹

Tajiks argumenter var, som mange av de andre analysene i kjølvannet av 22. juli, basert på en sterk tro på effekten av offentlig debatt, og viktigheten av å fremheve og støtte nettopp stemmer som «Fjordman»s.

Norge hadde valgt en paradoksals reaksjon på terroren: Den rådende ideen var å ta Breiviks ideer mer på alvor, løfte hans ideologi fram i lyset og bekjempe den med argumenter. Dette var både den beste måten å bekjempe ekstremisme på, og en metode for å forebygge at trykkokeren skulle eksplodere.

Den implisitte risikoen ved at denne eksponeringen ville gi ideene både oksygen og sollys – og dermed gode vekstvilkår – ble ikke tatt like alvorlig. Det ble heller ikke den ubehagelige

implikasjonen: at Breivik på sett og vis hadde lyktes i å bruke terroren som et propagandaverktøy for nyfascistiske ideer. Selv om Breivik tok fullstendig feil i sine grandiose forestillinger om at terroren ville forårsake en borgerkrig, eller utløse massiv støtte til hans ideologi, ble den paradoksale konklusjonen at den ekstreme høyresida måtte tas mer på alvor, og få mer plass i offentligheten.

«Ytringsansvars»-linja

Debatten etter 22. juli foregikk i hovedsak langs to linjer. Den første har jeg nå beskrevet, basert på trykkokerteorien og ideen om at «troll sprekker i sola». Den andre linja, som kan kalles «ytringsansvars»-linja, var den Eskil Pedersen, Ali Esbati og flere andre på venstresida, ikke minst flere blant de overlevende etter terroren, argumenterte for. Det er også den jeg selv har mest tro på.

«Ytringsansvars»-linja var basert på en ganske bokstavelig lesning av Breiviks manifest og terroren: I stedet for å forsøke å forstå Breiviks ugjerninger kun som galskap, eller som ekstremisme langt bortenfor det etablerte ordskiftet, ble terroren sett i sammenheng med innvandringsdebatten for øvrig. I dette perspektivet var 22. juli en grusom, men logisk konklusjon på en kjent argumentasjon som mange andre aktører i offentligheten hadde flørtet med, eller kommet med halvkvedede versjoner av.

Breivik kan forstås i dette lyset som en ganske vanlig politisk terrorist, slik Bjørn Stærk tidlig hadde påpekt. Om man er overbevist om at Norge er i ferd med å bli invadert av farlige krefter, kan det være logisk at man må ty til vold for å forsvare seg. Når skribenter på ytre høyre skriver i krigerske termer om «kulturkrig» eller til og med «borgerkrig», kan noen naturligvis konkludere med at voldsbruk er tillatt i denne krigen. Og når norske politikere omtales som «kultursvikere», eller landssvikere, er det heller ikke ulogisk å konkludere med at de fortjener hard straff. I ideen om «snikislamisering» ligger en konspirasjonsteori om at elitene står i ledtog med fiendtlige krefter, og altså i praksis er en fiende i en pågående, ulmende borgerkrig.

Utfordringen er naturligvis at «ytringsansvars»-linja og «troll sprekker i sola»-linja leder fram til radikalt forskjellige

konklusjoner. Hvis terroren var et utslag av at meninger hadde vært undertrykt, og at disse meningene vil sprekke hvis man bare viser dem fram, er det logisk å vie dem større plass. Men hvis man mener at Breivik var en rasjonell politisk terrorist som brukte terroren som virkemiddel for å legitimere og spre sine ideer, er det å «lette på trykket» ensbetydende med å gi terroristen gjennomslag for sin ideologiske kamp.

Premisset i trykkokerteorien er at hovedmålet er å forhindre terror og voldsbruk. Men premisset i «ytringsansvars»-linja er at Breiviks mål også var å normalisere mer moderate former for islamofobi, fremmedfrykt og sjåvinisme. En politikk som bidrar til å «lette på trykket» ved å heve fram nyfascistiske ideer, kan samtidig bidra til å normalisere hatefulle og sjåvinistiske ideer, og dermed gi dem større politiske gjennomslag. Altså er det ikke rart at denne debatten raskt følte uforsonlig. Disse perspektivene er ekstremt vanskelige å kombinere.

- 1 «Det er en annen tid nå», kronikk av Bjørn Stærk i VG 29. juli 2011
- 2 «Reagerer på korstog-ønsker», Bergensavisen 5. april 2011
- 3 «Sandberg: Ap har spilt offer etter 22. juli», Aftenposten 23. november 2011
- 4 «Eskil Pedersen kom med ufine koblinger mellom Frp og 22. juli», Dagbladet 23. november 2011
- 5 «Eskil Pedersen gjør selv en tabbe», Aftenposten 24. november 2011
- 6 «Stoltenberg mener ytringsansvar er upresist», VG 22. desember 2011
- 7 «Frp angrer bruken av ordet snikislamisering», Aftenposten 17. september 2013
- 8 «Stoltenberg mener ytringsansvar er upresist», VG 22. desember 2011
- 9 «Frå avvisning til sympati», kronikk av Øyvind Strømmen i Dagbladet 22. juli 2012 (omskrevet til bokmål av forfatteren)
- 10 «Korleis det ekstreme blir vanlig», Bergens Tidende 22. juli 2012 (omskrevet til bokmål av forfatteren)
- 11 «Vår demokratiske beredskap», kronikk av Hadia Tajik i VG 25. juni 2013

Terrorangrepene

Aina M. Ertzeid
15:25
Forlaget Oktober, 2019
s. 27–34

Prableen Kaur
Jeger Prableen
Gyldendal, 2012
s. 11–17

Anna Bache-Wiig
og Siv Rajendram Eliassen
Utøya 22. juli
Tiden, 2018
s. 67–74

Hans Olav Lahlum
*Et kvart liv. Håvard
Vederhus 1989-2011*
Cappelen Damm, 2013
s. 97–113

Bjørn og Aase Margrethe Juvet
*Med livet som innsats. Historien om en
redningsaksjon på Utøya 22. juli 2011*
Gyldendal, 2012
s. 10–16

Reaksjoner

Erika Fatland
Året uten sommer
Kagge forlag, 2012
s. 205–212

Jan Kjærstad
Menneskets vidde
Aschehoug, 2013
s. 202–208

Sumaya Jirde Ali
Ikkje ver redd sånne som meg
Samlaget, 2018
s. 28–33

Brit Bildøen
Sju dagar i august
Samlaget, 2014
s. 67–76

Rettsaken

Kristopher Schau
*Rettsnotater 22. juli-saken,
Oslo tinghus 2012*
No Comprendo Press, 2012
s. 16–24

Åsne Seierstad
En av oss. En fortelling om Norge
Kagge forlag, 2013
s. 466–474

Kjetil S. Østli
*Rettferdighet er bare et ord. 22. juli og
rettsaken mot Anders Behring Breivik*
Cappelen Damm, 2013
s. 57–68

Utenforskap og ekstremisme

Aage S. Borchgrevink
*En norsk tragedie. Anders Behring
Breivik og veien til Utøya*
Gyldendal, 2012
s. 83–87

Tomas Espedal
Bergeners
Gyldendal, 2013
s. 15–18,

Harald S. Klungtveit
*Nynazister blant oss. På innsiden
av den nye høyreekstremismen*
Kagge forlag, 2020
Side 221–233

Karl Ove Knausgård
Min kamp. Sjette bok
Forlaget Oktober, 2011
s. 774–776

Eivind Trædal
*Hvorfor ytre høyre vinner debatten.
Og hvordan vi kan stoppe dem*
Spartacus forlag, 2018
s. 65–75

©Fritt Ord

Ansvarlig utgiver: Fritt Ord og Foreningen !les
2.opplag 2020

Foto foran: Oversiktsbilde over Oslo sentrum
kort tid etter bombeeksplosjonen.

Foto: Jon Bredd Øveraas / Scanpix / NTB

Foto bak: Utøya sett fra brygga ved Utvika camping.

Foto: Sindre Thoresen Lønnes / Scanpix / NTB

Design og sats: Aslak Gurholt og Martin Asbjørnsen

Satt i Untitled Serif + Untitled Sans

Papir: Munken Premium Cream

Trykk: 07 Gruppen AS

ISBN: 978-82-92-89441-5

Stiftelsen Fritt Ord

Uranienborgveien 2

0258 Oslo

www.frittord.no

Foreningen !les

c/o Sentralen

PB. 183

0102 Oslo

www.foreningenles.no

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med utgiver er enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Utnyttelse i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

22. juli (et utvalg tekster) er en antologi med utdrag fra bøker som berører 22. juli 2011. Tekstene gir til sammen et bilde av terrorangrepene, reaksjonene, rettssaken og utenforskapet, og av ekstremismen som førte til ugjeringene.

Utdrag fra skjønnlitteratur og sakprosa av:

Aina M. Ertzeid
Prableen Kaur
Anna Bache-Wiig og
Siv Rajendram Eliassen
Hans Olav Lahlum
Bjørn og Aase Margrethe Juvet
Erika Fatland
Jan Kjærstad
Sumaya Jirde Ali
Brit Bildøen
Kristopher Schau
Åsne Seierstad
Kjetil S. Østli
Aage S. Borchgrevink
Tomas Espedal
Harald S. Klungtveit
Karl Ove Knausgård
Eivind Trædal